

T.C
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. VE XX. YÜZYILLARDA CANİK SANCAĞI HAPİSHANELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİBEL ERGENÇ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2022

10328344

T.C
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. VE XX. YÜZYILLARDA CANİK SANCAĞI HAPİSHANELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİBEL ERGENÇ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2022

10328344

BEYAN

XIX. ve XX. Yüzyıllarda Canık Sancağı Hapishaneleri adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	•
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğın Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Sibel ERGENÇ

20.01.2022

ÖN SÖZ

Hürriyeti bağlayıcı cezaların en başında hapishaneler gelmektedir. Hapishane terimi dahi insanın içini ürpertirken burada cezalarını çekenlerin durumları da son derece kötüdür. Hapishaneler ile ilgili yapılan çalışmaların son dönemde arttığı görülmektedir. Gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen bu yapılar tarihsel çizgide de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tez çalışmamızın içeriğinde hapis olgusu ve hapishanenin bir ceza sistemi olarak kullanıldığı süreçlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Canik Sancağı Hapishaneleri incelenirken belli başlı verilerle mahkûmların içinde bulunduğu şartlar anlatılmaktadır.

Tez çalışmamız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ziyaret edilerek gerekli bilgi ve belgelerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada hapishane olgusuna ve hapishanelerin tarihsel süreçteki değişimlerine değinilmiştir. Tezin ana konusu Osmanlı devletine bağlı bir yönetim birimi olan Canik Sancağının hapishaneleri anlatılmaktadır. Tez dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hapishanenin tanımı, dünya üzerinde hapishanenin gelişimi, Türk tarihi içerisinde hapishane kültürü ve Canik Sancağında Hapishanelerin durumu anlatılmaktadır.

İkinci bölümde Canik sancağının tarihsel süreçteki gelişimi anlatılmakla beraber sancaktaki nüfus oranları ve hapishaneler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Canik Sancağına bağlı kazalar anlatılmaktadır. Kazaların Canik Sancağıyla olan bağlantıları ve kazaların nüfusları anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde Canik Sancağına bağlı kazalardaki hapishaneler anlatılmaktadır. Hapishaneler ile ilgili tamirat işlemleri ve bu sebeple yazılmış raporlar, hapishanelerdeki kadın mahkûmlar ve erkek mahkûmlar, hapishanelerin fiziki koşulları açısından durumları, hapishanelerdeki mahkûmların yoklama cetvelleri anlatılmaktadır. Ayrıca talep edilen raporlara karşılık gönderilen cevaplar, hapishanelerdeki ıslahat çalışmaları ve iâşe talepleri ele alınmıştır.

Netice itibariyle Osmanlı Devletinin Canik Sancağında aydınlatılması gereken bir kategori olan hapishaneler tezimizin çalışma konusu olmuştur. Canik sancağındaki hapishanelerin yapılan ıslahatlardan ne derece etkilendiği, hapishanelerin sağlık koşullarına uygun olup olmadığı, hapishanelerdeki mahkûmların hangi koşullar altında cezalarını çektiği,

yaşanan firar olayları ve dünya genelinde modernleşmeye gidilen hapishaneler ile ilgili hazırlanan nizamnamelerin Osmanlı Devleti’ndeki yansımaları geniş çaplı olarak anlatılmıştır.

Tez konumu belirleme aşamasında bana yardımcı olan ve tez konumu araştırma sürecimde desteğini her daim hissettiğim saygı değer hocam Doç. Dr. Taner BİLGİN’e tüm kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Çalışmamı yürüttüğüm zaman boyunca beni sabırla destekleyen aileme, yardımları ile yanımda olan değerli arkadaşlarıma ve benimle gururduyan, her daim desteğini esirgemeyen eşim Efgan TARAKCIOĞLU’na teşekkür derim.

Sibel ERGENÇ

20/01/2022

ÖZET

XIX. VE XX. YÜZYILLARDA CANİK SANCAĞI HAPİSHANELERİ

Suç ve ceza; insanlık tarihi kadar eski bu iki kavramın anlamına bakıldığında tarih çizgisi boyunca birden fazla şekil değiştirdiğini görebiliriz. Bu konuda modernleşme süresine geçilene kadar cezalar genellikle bireyin bedenine yönelik bir uygulama olarak karşımıza çıkarken modernleşme ile beraber insana verilen değer farklılık göstermiş ve bedenin kutsallığına dokunulmamaya özen gösterilmiştir. Suç işleyenlerin elbet cezasını çekeceği bir süreç olmalıdır ancak bu bedene yönelik değil özgürlüğü kısıtlamaya yönelik olacaktır. Modernleşme döneminde suçlar karşısında verilen ceza hapsedmeye yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa’da hapishanelerin modern döneme ayak uydurması anlamında yapılan reform hareketleri kısa süre içinde Osmanlı devletini de etkilemiştir. İncelediğimiz Canik Sancağı Hapishaneleri yapılan reformlar ışığında nasıl değerlendirildiği ele alınmaya çalışılmıştır. Bulunana ilk hapishane kayıtlarından anlaşılacağı üzere harap ve viran bir halde olan hapishanelerde sağlık koşulları gözetilerek çalışmalar yapılmaya gayret edilmiştir. Gerek hapishane gerek hapishane görevlileri ve mahkûmların incelendiği tezimizde birçok hususun yeterli olmadığı saptanmış, ihtiyaç olunan durumlar tespit edilerek ilgili nezaretlere bildirilmiş olsa dahi kötü gidişat bir türlü istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Canik, Hapishane, Mahkûmlar, Mevkuf, Reform.

ABSTRACT

CANİK SANJAK PRISONS IN XIX. AND XX. CENTURIES

Crime and punishment; when we look at the meaning of these two concepts, it is seen that they are as old as the history of humanity, these notions have changed more than once along the history line. In this regard, until the modernization period, punishments were generally seen as an application for the body of the individual, while the value given to the human being has changed with the modernization and care was taken not to touch the sanctity of the body. Of course, there should be a process in which the perpetrators will be punished, but this will be aimed at restricting freedom, not again sit the body. In the modernization period, the punishment given for crimes appears to be in cancellation. Reform movements in Europe in terms of keeping up with the modern period of prisons also affected the Ottoman state in a short time. It has been tried to deal with how the Canik Sanjak Prisons, which we examined, were evaluated in the light of these forms. As it can be understood from the first prison records found, efforts were made to carry out studies in prisons, which were in a dilapidated state, by considering the health conditions. In our thesis, in which both the prison, prison Officers and prisoners were examined, it was determined that many issues were not sufficient, and even though the necessary situations were determined and reported to their relevant ministries, the bad situation could not reach the desired level.

Keywords: Canik, Prison, Prisoner, Arrest, Reform.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Hapishanenin Tanımı.....	2
1.2. Dünyada Hapishane.....	3
1.3. Türklerde Hapishane.....	5
1.4. Osmanlı'da Hapishane Çalışmaları.....	7
1.5. Hapishane Çalışmaları Çerçevesinde Canik.....	12
2. CANİK SANCAĞI VE BAĞLI KAZALAR.....	16
2.1. Canik Sancağı.....	16
2.2. Canik Sancağının Nüfusu.....	18
2.3. Canik Sancağı Hapishaneleri.....	21
2.4. Samsun Kazası.....	23
2.4.1. Samsun Kazasında Nüfus.....	24
2.5. Bafra Kazası.....	26
2.5.1. Bafra Kazası Nüfusu.....	27
2.6. Çarşamba Kazası.....	29
2.6. 1. Çarşamba Kazası Nüfusu.....	30
2.7. Ünye Kazası.....	31
2.7.1. Ünye Kazası Nüfusu.....	32
2.8. Terme Kazası.....	34
2.8.1. Terme Kazası Nüfusu.....	35
2.9. Fatsa Kazası.....	37
2.9.1. Fatsa Kazası Nüfusu.....	38
3. CANİK SANCAĞI HAPİSHANELERİ.....	40
3.1. Samsun (Merkez) Kaza Hapishanesi.....	40
3.1.1. Samsun Kazası Hapishane Bölümü.....	40
3.1.2. Samsun Kazası Hapishane Tamir İşlemleri.....	40

3.1.3. Samsun Kazası Hapishanesi Nakil Ve Tahliye Durumu	41
3.1.4. Samsun Kazası Hapishanesi Mahkûmları Hakkında	43
3.1.5. Hapishaneye Ait Diğer Talepler	44
3.1.6. Samsun Kazası Hapishanesinin Memurlarına Dair	44
3.2. Bafra Kazası Hapishanesi	53
3.2.1. Bafra Kazası Hapishane Bölümü	53
3.2.2. Bafra Kazası Hapishanesinin Tamir Talepleri	53
3.2.3. Bafra Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri	55
3.3. Çarşamba Kazası Hapishanesi	57
3.3.1. Çarşamba Hapishanesine	57
3.3.2. Çarşamba Hapishanesi Mahkûmlarına Dair	57
3.3.3. Çarşamba Hapishanesinde Kadın Mahkûmlar	58
3.3.4. Çarşamba Hapishanesinde Erkek Mahkûmlar	58
3.3.5. Çarşamba Hapishanesinin Tamir Talepleri	58
3.3.6. Çarşamba Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri	60
3.4. Ünye Kazası Hapishanesi	62
3.4.1. Ünye Kazası Hapishanesi	62
3.4. 2. Ünye Hapishanesinin İnşa Ve Tamir Talepleri	63
3.4. 3. Ünye Kazası Hapishanesinin Mahkûmlarına Dair	63
3.4.4. Ünye Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri	64
3.5. Terme Kazası Hapishanesi	67
3.5. 1. Terme Hapishanesi	67
3.5.2. Terme Kazası Hapishanesi Memurlarına Dair	68
3.5.3. Terme Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri	68
3.6. Fatsa Kazası Hapishanesi	69
3.6.1. Fatsa Kazası Hapishanesi	69
3.6.2. Fatsa Kazası Hapishanesi Tamirat Talepleri	70
3.6.3. Fatsa Kazası Hapishanesinde Kadın Mahkûmlar	71
3.6.4. Fatsa Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri	71
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76
EKLER	84

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1. 1576 yılında köy ve hane sayıları dağılımı	18
Tablo 2. 2. 1642 yılında köy ve hane sayıları dağılımı	18
Tablo 2. 3. 1869 Canik Sancağı Demografik Yapısı	19
Tablo 2. 4. 22 Mart 1920 tarihli mahkûmların gösterimi	22
Tablo 3. 1. 11 Haziran 1912 tarihine ait memurları gösteren çizelge	45
Tablo 3. 2. 5 Ekim 1911 tarihli hapisane memurlarının maaş çizelgesi	45
Tablo 3. 3. Canik Vilayetine ait memurların gösterildiği çizelge	46
Tablo 3. 4. Kasım 1915 tarihli hapisane personellerine ait çizelge	47
Tablo 3. 5. Samsun Hapishanesinin 1909 yılına ait yoklama cetveli	48
Tablo 3. 6. Samsun Hapishanesinin 1909 yılına ait yoklama cetveli	48
Tablo 3. 7. 2 Nisan 1914 tarihli yoklama cetveli	49
Tablo 3. 8. 14 Kasım 1915 tarihli üç aylık yoklama cetveli	49
Tablo 3. 9. 14 Kasım 1916 tarihli üç aylık yoklama cetveli	49
Tablo 3. 10. 5 Kasım 1917 tarihli merkez kazasına ait yoklama cetveli	50
Tablo 3. 11. 1 Ocak 1918 tarihli yoklama cetveli	50
Tablo 3. 12. 1 Temmuz 1918 tarihli yoklama cetveli	51
Tablo 3. 13. 5 Mart 1917 tarihinde kaydedilen on sekiz yaşından küçük mahkûmlar	52
Tablo 3. 14. 14 Aralık 1909 tarihine ait mahpus ve tutukluların yoklama cetveli	55
Tablo 3. 15. 14 Aralık 1909 tarihine ait mahpus ve tutukluların yoklama cetveli	56
Tablo 3. 16. 1 Kasım 1919 ve 1 Şubat 1920 tarihli yoklama cetveli	57
Tablo 3. 17. 1909 yılına ait yoklama cetveli	60
Tablo 3. 18. 1909 yılına ait yoklama cetveli	60
Tablo 3. 19. 16 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli	61
Tablo 3. 20. 16 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli	61
Tablo 3. 21. 1 Mart 1920 tarihli yoklama cetveli	64
Tablo 3. 22. 28 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli	65
Tablo 3. 23. 15 Ocak 1910 tarihli yoklama defteri	66
Tablo 3. 24. 13 Ocak 1910 tarihli mahkûmlara ait cetvel	68
Tablo 3. 25. 16 Kasım 1919 tarihli yoklama cetveli	69
Tablo 3. 26. 15 Ocak 1910 tarihli yoklama cetveli	71
Tablo 3. 27. 15 Ocak 1910 tarihli yoklama cetveli	72
Tablo 3. 28. 1915 yılına ait yoklama cetveli	72
Tablo 3. 29. 1 Ocak 1920 tarihli yoklama cetveli	73

KISALTMALAR

a.g.m.:	Adı Geçen Makale
a.g.e.:	Adı Geçen Eser
BEO:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. :	Cilt
Çev.:	Çeviren
Edi.:	Editör
DH. MB. HPS:	Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH. MB. HPS.M:	Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Muavinliği
DH. MKT. :	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MKT. MHM. :	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Mühimme Defteri
DH. TMIK.S :	Dâhiliye Nezareti Islahat Kalemi
Devlet Yay. :	Yayımlayan
İ. DH. :	İrade Dâhiliye Nezareti
İ. ŞD:	İrade-i Şura-yı
nr:	Numara
S:	Sayı
s:	Sayfa
ŞD:	Şura-yı Devlet
TVS:	Trabzon Vilayeti Salnamesi
vd. :	ve devamı
Y:	Yayın

1. GİRİŞ

Bir devletin varlığı ve gücü sınırları içinde bulunan okul, hapishane, hastane vb. kurumların gelişmişlik seviyeleri ve bu kurumlarda ortaya çıkan sorunlara devletin getirdiği sosyal, siyasi ve ekonomik çözümler ile ölçülmektedir. Eski usullerin yanı sıra Osmanlı devletinde özellikle 19. Yüzyıldan itibaren büyük bir ilerleme kaydedilen hapishanelerin yapısındaki geçiş çok dikkat çekilmesi gereken bir unsuru oluşturmaktadır. Osmanlıda temelde bedene yönelik ceza yönteminden ve zindan kültüründen hapishaneye geçiş ve hapishanelerin iyileştirilmesi hususunda atılan adımlar son derece araştırılmaya değerdir. Hapishaneler adına yapılan birçok çalışmada dikkat çeken dönem Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'dir. Bu dönemde hapishane ve tevkifhanelerin yaygınlaştırılması kararı alınmış her vilayet, kaza ve livada yerel hapishanelerin açılması bu karar ek olarak belirlenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Buna binaen tez çalışmamızda ele aldığımız konu Osmanlı Devleti çatısı altında Canik Sancağı Hapishaneleridir. Giriş bölümünde hapishanenin tanımına yer verilmiştir. Bunun akabinde dünyada, Türk devletlerinde hapishane unsuru hangi anlamları karşılamaktadır bu hususlara değinilmiştir. İkinci bölümde sancağın ve sancağa dahil olan kazaların tarihçeleri, nüfus yapıları tezimizin bir parçası olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Canik Sancağının hapishaneler anlamında yeterli durumu olup olmadığı, Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahat hareketlerinin sancak bazında ne derece uygulandığı ve yapılan düzenlemelerin takip edilip edilmediği devlet arşivlerinden alınan bilgiler ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Dahiliye Nezareti'ne bizzat sancaktan ve sancağa bağlı kazalardan gönderilen raporlar birinci elden kaynak olup tezimizde önemli bir bölüm oluşturmaktadır.

1.1. Hapishanenin Tanımı

Hapishane; her ne kadar onu var eden yasalara tarih olarak yeni yerleşmiş olsa da ceza yasalarında belirtildiğinden daha eski bir geçmişe sahiptir. Hapishane varoluştan itibaren ezeli ve ebedi olarak oluşmuş bir yapı değildir. Beşeri bir sistem ile meydana gelen suni bir yapıdır. Hapishane kurumunun üç asır öncesine kadar kullanılmaması hapsetme eyleminin de kullanılmadığı anlamına gelmemektedir.¹

Hapishane ve mahbes; iki kelime anlamı da insanı bir yere kapatma olarak adlandırılır. Habs kelimesi kullanıldığı yere göre değişik tanımlarla ifade edilir. Hapishane sözcüğü için Arapçada iki ayrı kelime olan Habs ve Sici kullanılmaktadır. Bazı durumlarda derin kuyu veya çukur anlamına gelen cubb kelimeside kullanılmaktadır.² Hukuk teriminde ise hapsetme; suç işleyen kişiyi şahsi özgürlüğünden kısıtlayarak bir yerde alıkoyarak elde tutma anlamına gelmektedir. Cezanın uygulandığı yere mahbes, hapis; hapsedilen kişiye ise mahkûm denilmektedir.³ Mahbes ve hapishane arasındaki fark bir noktada gözetilmektedir. Mahbes sadece dört tarafı kapalı bir bina veya hücre değil insanın ruhunu kapatan dünyanın kendisidir. Mahkûmun tutulduğu saray, kale, hisar, kule, tersane gibi yapıların içerisinde ayrılan bölümler de bir mahbesti, ancak bunların hiçbirisi suçluyu kapatma veya dönüştürme amacı olan bir hapishane değildi.⁴

Hapishane biraz daha sıkı denetimi olan bir kışla, hoşgörünün olmadığı bir okul, insanı karamsarlığa iten bir mekanizmadır. Suçluyu ıslah edici niteliği olan hapishane, yasal kurallar ile kişiyi özgürlüğünden yoksun bırakan bir yapı halini alır. Nitekim cezai hapsetme uygulaması başlamasından itibaren kişiyi özgürlüğünden alıkoyarak teknik bir dönüşüm şeklinde belirtilir. Yasalara göre tutukluluk bir özgürlükten yoksun bırakmanın en iyi hali olabilir. Hapishane bu durumu gösteren teknik bir taslak niteliğinde olmuştur. Bu uygulama cezalandırma sanatının en az onun kadar ustaca olan başka bir boyutudur. 1837’de forsaların

¹G. Yıldız (2012) *Mapushâne/Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni(1839-1908)*, Kitapevi Yayınları, s.2

²S. Kortantamer (2010), “*Memlûklerde Hapishaneler*”, Hapishane Kitabı (Edi.Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul 2010, s.146; A. Bardakoğlu, Hapis Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.1; F. Devellioğlu (2006), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Aydın Kitapevi Yayınları, s.40

*Arapçada ‘h.b.s.’ kökünden türemiş olan hapishane kelimesi; tutulan, alıkonulan, engellenen yer anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin diğer Arapça türevleri “habs, mahbes, mahbûs, habîs” kelimeleridir. Arapçada bir başka kök olan ‘s.c.n.’ kökünden türemiş olan sici kelimesi de hapishane anlamında kullanılmaktadır. Hapishanede görev yapan kişiye seccân, tutulan mahkûma secin veya mescûn adı verilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetlerde geçen ‘Hasr’ kelimesinde yine hapishane anlamında kullanılmaktadır. M. Yılmaz(2001), “*İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere Ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında GenelBir Bakış*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derisi, C.12, S.12-13, s.540;

³M. Ünlü (2007) , *Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları*, Geçmişten Geleceğe Samsun (Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Samsun, s.179

⁴Gültekin Yıldız, a..g.e, s.8

(küreke cezası) veya zincire vurulma cezası yerine hapishane arabalarının geçmiş olması bu durumun en iyi özetidir.⁵

Ceza infazlarının uygulanma biçimleri ele alındığında üç dönemde değerlendirmek mümkündür. İlk dönem ortaçağın başladığı döneme denk gelmektedir. Burada uygulanan kefarete ve para cezası tek ceza aracı olarak bilinmektedir. Ortaçağın sonları ikinci dönem olarak kabul edilmektedir. Bedene yönelik canavarca uygulanan yaptırımların olduğu bu dönemde hayata yönelik cezalarda uygulanmaktaydı. Son dönem olan XVII. yy. da işlenen bir suçun karşılığı hürriyetten yoksun bırakma cezası olarak uygulanmaya başlamıştır.⁶

1.2. Dünyada Hapishane

Antik Çağda bugünkü anlamda cezaevi kavramının kullanılmadığı gibi bunun mimari bir karşılığı da olmamıştı. Kuyular, mahzenler ve sarnıçlar geçici tutuk yerleri olarak kullanılmışsa da zaman içerisinde yok olmuş günümüze kadar ulaşamamıştır. Tarihsel süreç içerisinde Babil, Mısır, Yunan ve Roma gibi medeniyetler de hapis cezası uygulamasına rastlanılmaktadır.⁷ Ancak hapsedme cezası infaza yönelik değil, suç işleyen kişileri yargılamak ve suçlu bulundukları takdirde cismani cezalara çarptırılacağı aşamada bekledikleri yer olarak işlev görmektedir. Nitekim hapis cezası ilkel toplumlara yabancı bir kurum olması hasebiyle tarihi başlangıcı daha yeni sayılmaktadır.⁸

Tarih öncesi dönemde hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz hapishane Roma'daki Tullianum, günümüzdeki bilinen adı Mamertine hapishanesidir. Roma Tarihi kaynaklarından edinilen bilgilere göre hapis cezası daha çok kölelere uygulanmaktadır. Bu dönemde Romalılar mahkûmları açık veya kapalı şekilde inşa ettikleri cezaevlerinde çalıştırmışlardır. Özel inşa edilmiş bu hapishanelerin dışında mahkûmlar kalelerin bodrumlarında tutulmuştur.⁹ Ortaçağ'da ise hapis cezası genellikle manastırlarda uygulanmaktadır. Bu dönemde daha çok bedene ve yaşama yönelik ceza yöntemleri kullanıldığı için hapis cezası ikinci planda kalmaktadır. Ancak Ortaçağın sonlarına doğru bazı kaleler siyasi suç işlemiş mahkûmlara müebbet hapis için kullanılmıştır.¹⁰

Arap toplumlarında ise ibadet yeri olma özelliği taşıyan evler ve mescitler hem kadın hem de erkekler için hapishane olarak kullanılmıştır. Emeviler döneminde “arım” isimli

⁵M. Foucult (2015), *Hapishanelerin Doğusu* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, s.338-373

⁶M. E. Artuk – M. E. Alşahin, (2015) *Hapis Cezalarının Ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C.21, S2, Ocak 2015, s.297-338 (s.146)

⁷Michel Foucult, a.g.e., s.340

⁸Mehmet Emin ARTUK - Mehmet Emin ALŞAHİN, a.g.m., s.148

⁹Mucize Ünlü, a.g.m., s.179

¹⁰Mehmet Emin Artuk, a.g.m., s.152

hapishanenin varlığı bilinirken Ömer b. Abdulaziz'in hilafet döneminde hapishaneler ve mahkûmların hapishane koşullarının iyileştirilmesine dair çalışmalar yapılmıştır. Abbasiler döneminde hapishanenin saraya bitişik bir konumda olduğu görülmektedir. Bunun sebebi mahkûmlara uygulanan hapis uygulamasının halkın gözünden uzak tutulmak istenmesidir.¹¹

Özgürlüğü kısıtlayıcı cezaya çarptırılan mahkûmların infazına ilk defa İngiltere'de başlanmıştır. Örneğin İngiltere'nin sosyal yaşantısı içerisinde ciddi sorunların meydana gelmesi ve bu sorunların çözümü veya yaşantıyı düzenlemek adına dilenciler, serseriler, önemsiz sayılabilecek suçları işleyenler ve fahişeler için zorunlu çalışma evleri inşa edilmiştir. Bu nitelikte açılan ilk kurum 1522'de Kral II. Henry tarafından yaptırılan Bridewell Kraliyet Sarayı'nın 1557'de ıslah evi fonksiyonuna dönüştürülmesi ile olmuştur. Piskopos Ridley'in Bridgewell Şatosu'nda mahkûmlara uygulanacak infaz işleri ile ilgilendiği bilinmektedir.¹² Daha sonraki yıllarda İngiltere'de tüm ülkede ıslah evlerinin yapılmasına dair bir yasa yürürlüğe konmuş ve 1609'da yasa geri çekilinceye kadar ıslahevlerinin inşalarına devam edilmiştir. Günümüz perspektifinden bakıldığında ise ilk cezaevi 1595'te Amsterdam'da erkekler için yapılmıştır. Ardından 1597'de 'Spinnahus' denilen kadınlara has cezaevi oluşturulmuştur. Nitekim cezaevlerinin oluşturulma amacı toplumu rahatsız edenserserilerin, dilencilerin bu davranışlarının önüne geçmektir. Cezaevlerine konulan suçluların gerek psikolojisi gerekse sosyal yaşantısı iyileştirilecektir.¹³

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ceza kanunun reformları dünyanın özellikle Avrupa'nın her yerinde yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu durumun en net görüldüğü ülke ise İngiltere olmuştur. Avrupa'da ve ABD'de yeni anayasanın, suç teorilerinin, cezalandırma sistemlerinin üzerindeki örfi hukukun kaldırıp yerine modern hukuk sistemlerinin getirilmesi; Rusya'da 1769, Prusya'da 1780, Pennsylvania ve Toskana'da 1786, Avusturya'da 1788, Fransa'da 1791, 1808 ve 1810 tarihlerine tekâmül eder. Bu tarihlerden sonra ülkeler ceza hukukunda yeni bir çağ başlatmışlardır.¹⁴

Hükümlülere yönelik rehabilitasyon yöntemleri İngiltere'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 1777 tarihinde yaptıkları "Hapishane Reformu" ile başlamıştır. Hapishaneler yıllarca beklenen veya sürgün yeri olarak kullanılırken XVIII. yüzyıl sonlarında yapılan reformlar ile mutlak tecrit ve mahkûmların tek başına çile çektiği ibadet ve meditasyon

¹¹ M. Yılmaz (2001), "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere Ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.12, S.12-13, s.559

¹² Mehmet Emin Artuk - Mehmet Emin ALŞAHİN, a.g.m., s.146-147

¹³ J. Orat (2011), "Hapishane Islahatı Bağlamında Çerkes Hapishanesinin Modernleşme Çalışmaları", Folklor-Edebiyat Dergisi, C.17, S.66, s.81.-94. (s. 82)

¹⁴ Michel Foucault, a.g.e., s.38

yaptığı yer olarak kullanılmaya başlanmıştır. Verilen cezaların amacının mahkûmları düzelme amacı üzerinde durularak topluma faydalı hale gelmesini sağlayan modern rehabilitasyon yöntemlerinin gelişmesine doğru adımlar atılmıştır.¹⁵

1.3. Türklerde Hapishane

İslamiyet öncesi Türk ve Arap toplumlarında hapsetme az bilinmekte bunun yerine bedeni ve mali cezalar uygulanmaktadır. Ayrıca ağır ceza olarak zindana atma yöntemi kullanılırken orta ve hafif suçlar için kısa süreli hapis veya sürgün cezası uygulanmıştır. Bunların yanında bir de zorunlu ikamet değiştirme cezalarının kullanıldığı bilinmektedir.¹⁶ Türkler hapishane sözcüğü yerine Farsça “*yeraltı hapishanesi*” ve “*karanlık yer*” anlamına gelen zindan kelimesini kullanılmışlardır. Daha yeni metinlere bakıldığında hapishane yerine *dam*, *mahpus*, *mahpushane* gibi sözcüklerin daha sıklıkla kullanıldığı görülür.¹⁷

Türk mitolojisinde dünya ilk sürgün yeri olarak nitelendirilir. Tanrı kendisine başkaldıran şeytanı (Erlik) ve şeytana uyararak yasak meyveyi yiyen Adem (Törüngey) ve Havva’yı (Eje) cezalandırmıştır. Erlik sonsuza dek karanlığa hapsedilirken Törüngey ve Eje, Tanrı’nın himayesinden çıkarılarak yeryüzüne sürgün edilmişlerdir. Türk mitolojisinde işlenen ilk suçun cezası; Erlik için sonsuz bir hapsi, Törüngey ve Eje için ise geçici bir sürgünü, mahkûmiyeti, ölümlülüğü ifade etmektedir.¹⁸ Bir başka yönden bakıldığında Şamanizm de Şaman adayları kendilerini karanlığa hapsederek sembolik olarak ölümü yaşamaktaydılar. Uyguladıkları bu hapsetme yöntemi gönüllü olarak gerçekleştirilmektedir. Ölümü sembolik olarak hapsedildiği karanlık yerde yaşayan Şaman adayı yine sembolik bir dirilme gerçekleştirir ve hayatına eski yaşantısını bırakmış yeni bir kişilikle cemiyetlere ya da gizli kabile üyeliğine dâhil olmaktadır.¹⁹

Türk İslam Devleti olan Memlûkler, toplumda asayiş sağlaması için hemen her şehirde hapishane bulundurmuşlardır. Başkent Kahire’de bazı hapishaneler meslek grupları, suçlunun cinsiyeti ve suçun türüne göre üç şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte Memlûkler’de; emirlere, memurlara, kadınlara, valilere, katil ve hırsızlık suçlularına, kadınlara vs. gibi gruplar için ayrı ayrı hapishaneler bulunmaktadır. Örneğin Kaletulcebel’deki Sicn el-

¹⁵G. Oral-A. Atamer (2010), *Cezaevlerinde Rehabilitasyon Programları*, Hapishane Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.335-336

¹⁶Mucize Ünlü, a.g.m., s.179

¹⁷A. Duymaz (2010), Türk Halk Şiirinde Hapishane, Hapishane Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.534

¹⁸M. Aça (2010), Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis, Hapishane Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.504

¹⁹Mehmet Aça, a.g.m., s.508

Cubb Hapishanesi emirlere ve memurlara has olarak Sultan Kalavun tarafından 1282 senesinde inşa edilmiştir.²⁰ Memlûklerde hapishaneler en hafif cezalardan en ağır işkencelere kadar uzanan geniş bir perspektife sahiptir. Tevbih, zecr (azarlamak), celd (sopa ile dövmek), tersîm (tutuklamak) gibi cezalar hafif cezalardan sayılırken; tesmir yani çivileme metodu yani çarpmıha gerilme (salb) ağır cezalardandır.

Hapis cezası uygulaması aslî bir ceza olarak Osmanlı'nın kullandığı ceza yöntemlerinden değildir. Nitekim klasik Osmanlı ceza hukuku, İslam ceza hukuku göz önüne alınarak oluşturulmuş ve bununla beraber Fatih Sultan Mehmet, Yavuz sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Mehmet gibi padişahların kanunnamelerinde yer alan ceza hükümleri ile beslenmiştir.²¹ Osmanlı Tarihi kaynaklarına bakıldığında daha pis cezasına çarptırılanların genellikle beylerbeyi, kadı gibi kamu adına görev yapan kişiler olduğu görülmektedir. (Reyanın herhangi bir hapis cezasına çarptırıldığı kaynaklara uzunca bir süre yansımamıştır.) Görevini layığı ile yapmayan kötüye kullanan, emirlere itaat etmeyen kişilerin yanı sıra şehzadeler de kimi zaman hapis cezasına tabii tutulmuşlardır²². Osmanlı devletinde kaydedilen ilk hapis hadisesi Sultan Yıldırım Bayezid devrinde yaşanmıştır. Hapsedilen kişiler ise Germiyanoglu Yakup Bey, veziri Hisar Bey ile adamlarıdır.

Osmanlı Devletinde XVII. Yüzyılın son yarısı ve XVIII. Yüzyılda Anadolu'da taşkınlık çıkartan herhangi bir tahribe yol açan kişiler Rakka ve Kıbrıs gibi bölgelere sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yeri olarak buraların tercih edilmesinin nedeni ise ada şartlarında herhangi bir yere kaçmanın güç olmasıyla alakalıdır. Ayrıca Kıbrıs'ta özellikle Magosa yerleşkesi özel mahkûmların sürgün edildiği yer olarak görülmektedir.²³ Kıbrıs'a sürgün edilen mahkûmlar; cezirebent (adada mahkûm olma), kalebent (kalede veya zindanda mahkûm olma), zindanbent olmak üzere üç şekilde cezalandırılmaktaydı.

Kıbrıs Adası'na cezirebent mahkûmu olarak 56 Müslüman erkek, 2 Müslüman kadın, 18 Gayrimüslim olmak üzere 76 kişi sürgüne gönderilmiştir. Kalebent mahkûmu olarak sürgün edilenler ise 10 Müslüman erkek, 4 gayrimüslim erkek tebaa şeklindedir.²⁴

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar hapishane yönetiminde özgün bir sistem uygulanmıştır.²⁵ 1730-1830 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde en

²⁰SamiraKortantamer, a.g.m., s.93-96

²¹Jülide Akyüz ORAT, a.g.m., s.84

²²N. Öztürk (2010), *Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)*, Hapishane Kitabı (Edi.Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.101

²³A. E. Özkul (2010), XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler, Hapishane Kitabı (Edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.130

²⁴Ali Eftal Özkul, a.g.m., s.131

çok bilinen hapisane Baba Cafer Zindanı'dır. Baba Cafer Zindanı Antik Roma'daki Tulianum, İtalyan şehir devletlerinde Le Stinche, Bizans Konstantinopolis'deki Praetorium, Londra'daki Newgate, Paris'teki Le Châtelet ve Bastille gibi mahbeslerin bir benzeridir.²⁶ Baba Cafer Zindanı'nda kadın mahkûmların da tutulduğu bir bölümün olduğu bilinmektedir. Kadınlara ait bu bölüm birden fazla odayı bünyesinde barındırmaktadır. Mahkûm olan hayat kadınları suç işlerken yakalanır veya Ramazan ayında İstanbul'da asker toplanması gibi önemli günlerde ortalıklarda dolaşmamaları için buraya hapsedilirlerdi. Bu kadınların sayıları bazen on bazen otuz bazen ise otuz altıya kadar çıktığı görülmüştür.²⁷ Osmanlı Devletinde kadın mahkûmların kaldığı yerlerden biri olan imam evlerinin fiziki özellikleri pek fazla bilinmemekle birlikte Ağa Kapısı (İstanbul) yakınlarında bulunmaktaydı. Burada hayat kadınlarının boğularak öldürüldüğü bilinmektedir. İmam Evleri daha sonra Muhtar Evleri adı ile anılmaya başlamıştır. Aynı zamanda Ağa Kapısı mevkiinde kadınların hapsedildiği başka bir yer Tavhane bulunmaktaydı.²⁸

1.4. Osmanlı'da Hapishane Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde ceza hukukundaki ilk önemli değişiklik II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Hapis cezası kanunlara 1840, 1851, 1858 tarihlerinde hazırlanan kanunnameler ile yerleşmiş ve İstanbul Sultanahmet mevkiinde bulunan İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü "Hapishane-i Umumi" için tahsis edilmiştir.²⁹ Mevcut kanunnamelerin içeriği kanunlara muhalefet edenlere ve padişaha, devlete, devlet görevlilerine karşı işlenen suçların yanında dövme, sövme, yol kesme, kürek cezası, hapis-sürgün cezaları, memuriyetten men etme gibi konulardan oluşmaktadır.³⁰ Aynı zamanda hapishanelerin reform sürecine girmesinden 1878 Berlin Antlaşması'na kadar geçen sürede ülkenin hemen her köşesine hapishaneler kurulmuştur.³¹

²⁵A. Karaca (2010), XIX Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün, Hapishane Kitabı (Edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s.153

²⁶Gültekin Yıldız, a.g.e., s.15

²⁷ Ali Karaca, a.g.m., s.153

*Belgrat'da kadın mahkûmlar imam evlerinde tutulmaktaydı. Hapis tutulan her kadın için bir ekmek, geceleri mum gibi ihtiyaçlarından ötürü ise imama 80 kuruş tahsis edilirdi.

²⁸T. Demirbaş (2010), Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi, Hapishane Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.154

²⁹Ö. Şen (2007), *Osmanlı'da Mahkûm Olmak* "Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler", Kapı Yayınları, s.17; M. Özçelik (2011), *Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu*, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Y.7 S.14, s.18

³⁰Mucize Ünlü, a.g.m., s.180

³¹Ömer Şen, a.g.e., s.28

1851’de İngiliz konsoloslugu tarafından teftiş amaçlı gönderilen kişilerin yazdıkları mahalli raporlara göre Osmanlı’da ceza amaçlı kullanılan tevkifhane ya da hapishane mekânları; valilik konaklarının tomruk dairesi, kale, tophane gibi inşa edilmiş binaların içerisinde birer delikten ibaret olduğu bunun yanında çoğu zaman kadın zanlıların ve mahkûmların dinlerine göre imam, papaz veya haham gibi görevlilerin evlerinde tutulduğu bildirilmektedir.³² Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Abdülmecid tarafından 1858 yılında kabul edilen Gordon’un raporunda ilk kez Osmanlıda ceza infaz sisteminde kapatma olarak kullanılan mekânlar “hapishane” başlığı adı altında toplamıştır. Raporda dört tip hapishane bulunmaktadır; ilki zanlılara, ikincisi kabahat sahiplerine, üçüncüsü erbab-ı cünhaya ve son olarak dördüncüsü mürtebib-i cinayet olanlara şeklindedir.³³ Nitekim Osmanlıda 1858 yılında kabul edilen 1810 Fransız Ceza Kanunun içerisinde yüzlerce suç biçimi bulunurken bunlardan sadece 33 tanesi Osmanlı tarafından listelenmiştir. Listeye giren suçlardan 17’si kabahat, 13’ü de mal, can, yaralama, namus, oğlancılık, kız kaçırma vetecavüz gibi ağır suçlardır.³⁴

İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning 1842 senesinde İstanbul’a Büyükelçi olarak tayin edilmiş ve bu görevde 1858 senesine kadar kalmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde kendisine sağlanan bazı ayrıcalıklar ile itibar kazanan³⁵ Stratford Cannnig’e göre Osmanlı Devleti’nde ilan edilen Islahat Fermanı ceza reformuna ilişkin önemli değişiklikler içermektedir.³⁶ Cannig’e göre Osmanlı hapishanelerinde düzeltilmesi gereken noktalar beş maddede özetlenmiştir:

1. Hapishanelerin fiziki yapıları ve iç dizaynları
2. Aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik
3. Mahpusların sınıflara ayrılması sağlık durumları ve hakça muamele görmeleri
4. Mahkûmların üzerinde belli bir otoritenin kurulması ve mahkûmların şikâyetlerinin yetkili kişilerce dikkate alınması
5. Hapishanelerde dini ibadetlerin yapılmasına izin verilmesi.³⁷

Tanzimat Döneminde meclisin planladığı tipteki ilk hapishane 1870 yılında bitirilebilmiştir. Bunun yanında Avrupa örnek alınarak tasarlanan hapishaneler maddi

³²Gültekin Yıldız, a.g.e., s.112

³³Gültekin Yıldız, a.g.e., s.179

³⁴K. Schull (1986), *Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri*”, Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.228

³⁵S. Sunay (2018) , *Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 20, Sayı: 1 (43-66), s.45

³⁶Kent Schull, a.g.m., s.290

³⁷ Gültekin Yıldız, a.g.e., s.137

imkânların kısıtlı olmasından dolayı sürekli ertelenmiştir. ³⁸ Zaptiye Müşirliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuş olan Mühimmat-ı Hıyâmiyye binası içinde eski mehterhanenin hamamı ve hastanesi büyük bir hapishane olarak kullanılabilir teklifi Meclis-i Mahsusu tarafından kabul edilmiş, 27 Ağustos 1870 tarihinde çıkan padişah iradesi ile ilk Osmanlı hapishanesi için çalışmalar başlamıştır. Sultanahmet Meydanı'nda inşasına başlanan Osmanlı Hapishane-i Umumi'si 1871 yılının ocak ayı içerisinde sadrazam ve vükelâ tarafından açılış töreni ile hizmete sunulmuştur.³⁹

Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılın sonlarında hapishanelerin vahim durumu dış güçlerin müdahalelerine açık bir husus olması, devletin siyasi ve hukuki iktidarını da korumak adına hapishanelerin ıslahı için yenilik arayışına gidilmiştir. Bu yeniliğin bir diğer sebebi ise Osmanlı'nın katılmış olduğu uluslararası ceza konferansları sayılmaktadır.⁴⁰ Bu konuda tespit edilen ilk adım Berlin Kongresinden sonra II. Abdülhamid tarafından 1879 yılında bir müfettişin bu konuda görevlendirilmesi olmuştur.⁴¹ Adliye Nezareti'ne bağlı olan hapishaneler 1880 tarihinden itibaren Dâhiliye Nezaretine bağlanmış⁴², yine aynı yıl Osmanlı hapishaneleri konusunda dış güçlerin baskılarının önlenmesine dair Memalik-i Mansure-i Şahanede hapishanelerin idarelerini ilgilendiren yeni düzenlemeler⁴³ Tevkifhanelerin ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname yayınlanmış ıslah çalışmaları için en kapsamlı düzenlemeler sistemleştirilmiştir.⁴⁴ Nizamname 6 bölüm ve 97 maddeden oluşturulmuş ve Nizamnameye konu olan maddelerin kapsamı oldukça geniş olup merkeze bildirilen birçok sorunu da çözebilecek esneklikte hazırlanmıştır. ⁴⁵ Yine bu yıllarda devletin tüm idari birimlerinde işlenen adli suçların cetveller şeklinde kayıt altına alınması sistemine başlanmıştır. Her ay hazırlanan cetveller diğer ayın ilk haftasında merkeze oradan da bağlı bulunan sancaklara gönderilirdi. Cetveller vilayet merkezine ulaştırılır buradan da Dahiliye Nezaretine aktarılırdı. Söz konusu bu cetvellerde suçun çeşidi, olayın geçtiği yeri, hangi suçtan kaç kişi tutuklanmış veya mahkûm edilmiş vb. gibi detaylar yer almaktadır. ⁴⁶

Nizamname de hapishaneler; tevkifhane, hapishane, hapishane-i umumi olmak üzere üç bölüme ayrılmış ve her kaza, liva ve vilayet merkezlerine hapishane açılmasına karar

³⁸Ömer Şen, a.g.e., 2007, s.26

³⁹Gültekin Yıldız, a.g.e., s.269-275

⁴⁰Kent Schull, a.g.m., s.220

⁴¹Gültekin Yıldız, a.g.e., s.380

⁴²Mücahit Özçelik, a.g.m., s.19

⁴³Ömer Şen, a.g.e., s.32

⁴⁴Mucize Ünlü, a.g.m., s.184

⁴⁵K. Bozkaya (2014), *Osmanlı'nın Mahpes'ten Modern Hapishanelere Geçiş Süreci*, Akademik Araştırmalar, s.21

⁴⁶H. Demiryürek (2019), *Osmanlı Hapishanesi (1914-1915)*, Babıali Kültür Yayıncılık, s.100

verilmiştir.⁴⁷ Ayrıca 1880 Nizamnamesi Osmanlı hapishanelerinde o güne kadar görülmemiş bir uygulama getirmiştir. Disiplini ve bürokratizasyonu öngören nizamname bünyesinde mahkûmların gündelik yaşantısından, tevkifhanelerde ve hapishanede vakit geçirmek için yapılması gerekenlere hatta ziyaretçi olarak tevkifhanelere ve hapishanelere girmek isteyenlere kadar birçok husus bulunmaktadır.⁴⁸

1909 yılında Mebusan Meclisi içerisinde yapılan bütçe görüşmeleri sırasında Dâhiliye Nazırı Halil Bey hapishanelere idare kurulmasını önermiş ve müzakereler sonunda öneri kabul edilerek Hapishaneler İdaresi'nin kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁹ Hapishane reformunun ön hazırlıkları tamamlandıktan sonra 1911'de Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti kurulmuş⁵⁰ ve Jön Türkler 18 Ocak 1912 tarihinde ilk kapsamlı istatistik çalışmalarına başlamıştır. Yemen'den Balkanlar'a, Hicaz'dan Basra'ya, Trabzon'a kadar olan tüm ülke içerisindeki hapishaneler ve tevkifhanelerden gerekli bilgilerin toplanması istenmiştir.⁵¹

1912 yılında Avrupa'daki hapishaneler incelenmiş ve gardiyan sayıları mahpusların sayısına göre belirlendiği gözlemlenmiştir. Avrupa'daki gardiyanların yaptıkları işlere nazaran Osmanlı Devletindeki gardiyanların görevlerinin az olduğu tespit edilmiştir.⁵² Dahiliye Nezareti Teşkilatı bünyesinde oluşturulan 22 Aralık 1912 tarihli nizamname ile on bir müdüriyetin kurulması kararı alınmış, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ve Hapishaneler Müdüriyeti yine bu tarihli nizamname ile faaliyete geçmiştir.⁵³

1913 yılında hapishaneler yurt genelinde artmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ağır bir kriz yaşayan İttihat ve Terakki yönetimi hapishanelerin durumunun incelemesi adına 1916'da Alman hapishane yöneticisi aynı zaman da reformcusu Kriminal Psikiyatrisi Dr. Paul Pollitz'i yüksek bir maaş karşılığında Hapishaneler Müdüriyeti'nin başmüfettişi olarak işe almıştır.⁵⁴ Pollitz, çoğunlukla Anadolu'daki hapishaneleri teftiş ederek yaptığı gözlemler sonucunda çeşitli önerilerde bulunmuş ve projeler hazırlamıştır. Bu görevini Şubat 1919'a kadar sürdürmüştür.⁵⁵ 1916 tarihli Hapishane Nizamnamesinde ülke genelinde kadın hapishanelerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kadın mahkûmların çocukları ile

⁴⁷Mücahit Özçelik, a.g.m., s.19

⁴⁸Gültekin Yıldız, a.g.e., s.384-385

⁴⁹ Ömer ŞEN, a.g.e., s.51

⁵⁰Y. S. Gören (2010), *Osmanlı Devletinde Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı*, Hapishane Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, s.177

⁵¹Kent SCHULL, a.g.m., s.231

⁵²Ömer ŞEN, a.g.e., s.154

⁵³Kemal Bozkaya, a.g.e., s.24

⁵⁴Kent SCHULL, a.g.m., s.235

⁵⁵Yasemin Saner Gören, a.g.m, s.177

birlikte kalmaları konusu bazı kanunlar ile sınırlandırılmış, 0-6 yaş grubu çocukların anneleri ile kalabilecekken 6 yaş ve yukarısı için anneleri ile birlikte kalınmasının sakıncalı olacağı belirtilmiştir.⁵⁶

1916 Hapishaneler Nizamnamesi'nde Tevkifhaneler, Hapishaneler, Darû'l Mesailer olmak üzere üç tip hapishane göz önüne alınmıştır. Bu nizamnamede Batı normları örnek alınmış ve mahkûmların haklarını koruyan birçok maddenin bulunmasının yanı sıra yine bütün mahkûmların çalışması söz konusu olmuştur.⁵⁷ 1916 Nizamnamesi'nde mahkûmları için ziyaretçi günleri belirlenmemiş, ziyaret günü için gelenlerin mahkûmları görmesi için hapishane müdürünün onay vermesi kuralı getirilmiş bunun yanında yalnızca sabıkalı olan ziyaretçilerin görüşme taleplerinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.⁵⁸ Osmanlıda 1911-1914 yılları arasında hapishaneler için hazırlanan projeler 1917 yılında faaliyete geçebilmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki döneminde 1917'de yapılan iyileştirme projesinin temeli 1911 yılına dayanmaktadır.⁵⁹

Ancak dönem içerisinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ve bu sorunların yanı sıra Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği olumsuz koşullar hapishaneler için planlanan ivmeyi kazandıramamıştır.⁶⁰

Mütareke Dönemi'nde de hapishaneler için çözüm arayışına gidilmiştir. Dahiliye Nezareti tarafından görevlendirilen müfettişler hapishaneleri teftiş ederek eksiklikleri belirlemeye çalışmıştır. Bu sırada İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı hapishanelerinde bulunan Ermeni ve Gayrimüslimlerin serbest bırakılmasını hedeflemiş ve bunun neticesinde İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından heyetler oluşturulmuştur.⁶¹ İngiltere askeriye heyetinden Doktor Miralay Johnson 1918 yılında İstanbul ve çevre hapishanelerde yaptığı teftişte hapishane şartlarının sıhhi açıdan elverişsiz olduğunu gösteren bir yazı düzenler. Raporunda eksikliklerin bir hafta sonra yapılacak teftişte giderilmesi isterken gereken şartları şöyle belirtmiştir;

1. Hapishaneler içinde toplanan çöplerin derhal imha edilmesi ve yeni süprütülerin oluşmasının engellenmesi
2. Meydanlarda atılmış eski tabakların yakılması ve molozların kaldırılması

⁵⁶Ömer ŞEN, a.g.e., s.157-160

⁵⁷Ömer ŞEN, a.g.e., s.80

⁵⁸Kent SCHULL, a.g.m., s.235

⁵⁹Yasemin Saner Gören, a.g.m., s.175

*Arada geçen üç-ört sene içinde Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti bazı ülkelerin hapishanelerle ilgili nizamnamelerini incelemiştir. Bunlardan bazıları Almanya hapishaneler nizamnamesi ve İtalya hapishaneler nizamnamesi projeleridir.

⁶⁰Mücahit Özçelik, a.g.m., s.20

⁶¹Mücahit Özçelik, a.g.m., s.21

3. Hapishane içerisinde bulunan hastanelerin lağımalarının temizlettirilmesi ve tuvaletlerin sık sık yıkanması
4. Hapishane hastanesinde bir yatakta iki hasta yatırılmasından dolayı ilave karyola takviyesi yapılması
5. Zaptiye Nezaretinde bulunan tevkifhanenin çok kötü durumda olduğundan dolayı mahkûmların yaşayacağı bir yer olmadığı kanaatine varılmış ve en az üç ay içinde tamamlanacak yeni bir tevkifhanenin yapımına karar verilmiştir. Bu süre içinde tutuklu bulunan kişilerin başka bir tevkifhaneye tahliye edilmesi istenmiştir.⁶²

Mütareke Komisyonu tarafından 12 Ağustos 1919 tarihinde yapılan toplantıda Osmanlı hapishanelerinin tekrar teftiş edilmesi kararı alınmıştır. ⁶³ İttihat ve Terakki yönetiminin hâkim olduğu yıllarda elde edilen verilere göre 1919 yılında Osmanlı topraklarında 14.590 tutukluya karşılık 20.445 hükümlü toplamda 35. 035 kişi hapishane ve tevkifhanelerde bulunmaktaydı.⁶⁴

1.5. Hapishane Çalışmaları Çerçevesinde Canik

Osmanlı Devleti XVII. Yüzyıl ortaları ve XIX. Yüzyılda dış güçlerin siyasi, ekonomik ve sosyal gibi konularda yenilik yapılması için baskısına maruz kalmıştır. Reform yapılması istenen hususların başında hapishanelerin durumu gelmektedir. Gerek yeni hapishane yapılması gerekse var olan hapishanelerin mevcut şartlarını iyileştirmek adına birçok girişimde bulunulmuştur. Hapishanelerin ıslah edilmesi konusunda bir talepte *Canik Sancağı* vilayetinden geldiği görülmektedir.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde 1839 ve 1856 yıllarında yayınlanan fermanlar ile birçok düzenlemenin önü açılmış ve modernleşme çalışmaları hız kazanmıştır. 1840 senesinden itibaren Anadolu ve Rumeli'ye teftiş heyetleri göndermeye başlamıştır.1863 senesine gelindiğinde ise ülke genelinde ilk kapsamlı teftişler başlamıştır.⁶⁶ Bu hususta yapılan işleri denetlemek ve olan sorunları yerinde görmek için Ali Rıza Paşa Canik Sancağı'na teftiş amaçlı gönderilmiştir. Mayıs 1861 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından Samsun Mutasarrıf vekili Bahaeddin Efendi'ye gönderilen bir talimatnamede Samsun Hapishanesinde tutulan

⁶²E. Sofuoğlu (2010), Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri, Hapishane Kitabı, Hapishane Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi, İstanbul, 2010, s.166

⁶³Mücahit Özçelik, a.g.m., s.22

⁶⁴V. Soran (2016), *Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.59, s.111-140 (s.114)

⁶⁵Mucize Ünlü, a.g.m., s.186

⁶⁶İ. Serbestoğlu (2014) , *Ali Rıza Efendi'nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dini Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.4

mahkûmlara işkence yapıldığı haber verilmiş ve Tanzimat-ı Hayriyye aykırı olan bu hususun gerçekliğinin araştırılması varsa bu işi yapanların cezalandırılması gerektiğinin altı çizilirken, Bâbîâli Yaver Rıfat Efendi'yi olayı araştırması için Samsuna göndermiştir.⁶⁷

Canik Sancağı'nda bulunan hapishane için hükümet merkezine belli aralıklarla hapishanenin fiziki koşullarının yetersizliği, personel eksikliğinde yaşanan sıkıntı ve izdihamların olması konularında birtakım taleplerde bulunulmuştur. Sancaktan 1875 yılında merkeze gönderilen bir yazıda hapishanenin mahkûmlar için yeterli olmadığına üzerinde durulmuş ve bu yoğunluktan dolayı oluşan pis havanın mahkûmları olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Sancağın idari merkezine göre bölgeye yeni bir hapishanenin inşa edilmesi gerekmektedir.⁶⁸

1877 yılında Samsun (Canik) Sancağı'na bir hapishane yapılmasına karar verilmiş burada bulunan mahkûmlarında geçici bir süre çevre hapishanelerde tutulması düşünülmüştür. Ancak hapishanedeki mahkûmların büyük çoğunluğu idam, kürek mahkûmu ve cinayet mahkûmu olduğu sebebi ile yeterli koruma ve denetimin sağlanacağı konusundaki endişelerden dolayı bu düşünceden vazgeçilmiştir. Adliye Nezaretinden, mahkûmların Trabzon hapishanesine sevki için izin istenen bir talep gönderilir. Bu sırada Sultan II. Abdülhamit tahta yeni çıkmıştır ve cinayet mahkûmlarının da dâhil olduğu bir af kanunu çıkartılır.⁶⁹ II. Abdülhamid'in tahta geçmesi ile yeni bir uygulama başlatılmıştır. Uygulamada her kaza da meydana gelen olaylar cetveller dâhilinde her ay sonu hazırlanarak ertesi ayın ilk haftası bağlı olduğu kazanın livasına gönderilecektir. Livanın hazırladığı cetveller ve kazalardan gelen cetveller yine bir hafta zarfında Dâhiliye Nezaretine takdim edilecektir. Cetvellerin hazırlanmasında ve gönderilmesinde ihmalkâr davrananların azledildiği veya çeşitli cezalara çarptırıldığı bilinmektedir.⁷⁰

Anadolu müfettişi Şakir Paşa, 1888 yılında Canik bölgesindeki hapishanelere dair yazdığı raporunda koşulların teker teker gözlemlendiğini ve yapılan gözlemde Samsun'da bulunan hapishane binasının kısa süre önce hem kadın hem de erkeklere ait bölümlerin fenne uygun şekilde inşa edildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu başarının mutasarrıf Hamdi Bey'e ait olduğunu vurgulamıştır. Şakir Paşa raporunda Canik Hapishanesi'nin çıkarılan hapishaneler nizamnamesine uygun olduğunu ve Yazdığı rapora bir de tavsiye anlamında bir not eklemiştir; hapishanenin zemininin tahtadan olduğu bunun yerine hasır döşeme kullanılmasını

⁶⁷Gültekin Yıldız, a.g.e., s.246

⁶⁸Mucize Ünlü, a.g.m., s.187

⁶⁹Ömer ŞEN, a.g.e., s.30

⁷⁰O. Köse (2007), "Canik'te Asayiş"(1914-1914, Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Samsun Büyük Şehir Belediyesi- Kültür ve eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, s.161

tavsiyede bulunmuştur. Bu hususun az bir masrafla karşılanabileceğini Trabzon Vilayetine bildirmiştir. Canik Hapishanesinin diğer hapishanelere örnek teşkil edeceğini raporunda ayrıca belirtmiştir.⁷¹

1911 yılında Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda Samsun, Bafra, Çarşamba hapishanelerinde genişletme çalışmasının yapılması gerektiği ve Terme, Ünye, Fatsa gibi kazalarda da hiç hapishanenin bulunmadığı belirtilmiştir. Canik Mutasarrıflığından merkeze belli aralıklarla taleplerin karşılanmasına dair telgraflar çekilmiştir. Son talepten kısa süre sonra hapishane içindeki hastanenin ve kadın tevkifhanesinin tamirâtı için 6.593 kuruşa ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁷² Canik Sancağı'nın merkez liva hapishanesinin ihtiyaç taleplerinin arasında bir hastane ve zaptiyelerin barınacağı koğuşlar bulunmakta ve hapishane duvarları mahkûmlar tarafından delik deşik edilmiş durumdadır.

Canik hapishanesinin Dâhiliye Nezareti'ne olan talepleri mahalli idareciler tarafından Trabzon Valiliği'ne iletilmiş, 'gayr-ı muntazam bir hâlde' olan hapishanenin nüfusu diğer sancaklara oranla kalabalık sayılacağı ve hapishanenin sancağa yetmediğinin altı çizilmiştir. Bahsi geçen konular arasında hapishanede bulunan yoksul mahkûmların hastalanması halinde tedavi etmekte güçlük çekildiğidir. Vilayetten Dâhiliye Nezareti'ne oradan da Maliye Nezareti'ne konu ile ilgili 11,900 kuruş para aktarımı yapılmıştır.⁷³

Canik Mutasarrıfı Süleyman Necip tarafından 1914 yılında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda orada bulunan hapishanelerdeki olumsuz şartlar şu şekilde beyan edilmiştir: “*Esasen 250 kişi alabilecek kapasitede olan Samsun Hapishanesindeki mahkûm sayısı beş yüzü geçmiştir. Şu mevsimde hapishanenin büyük bir izdiham içinde olması sakıncalıdır. Hükümleri kesinleşmiş 22 mahkûmun civar bölgelerdeki umumi hapishanelerden birine naklinin sağlanması için gerekli iznin verilmesi İstinaf Savcılığı tarafından da ifade edilmiştir. Gereğini yapılması için izin verilmesi tarafımızdan talep edilir.*”⁷⁴

Cumhuriyet Dönemi'nde hapishaneler tetkik edilirken Samsun Hapishanesi de değerlendirilmiştir. Şehirde hapishane olarak kullanılacak ikinci bir binanın olmadığına dikkat çekilerek hapishane tasviri şu şekilde yapılmıştır; bina dikdörtgen şeklinde ve yalnız yola bakan kısmı iki katlı olarak inşa edilmiştir. Üst katı atölye olarak kullanılan bina Vali Kâzım (İnanç) Paşa tarafından jandarma kumandanlığına tahsis edilmiştir. Hapishanenin jandarma elinden alınıp tekrar işlevine döndürülmesi izah edilmiştir. Hapishanenin nüfusu olduğundan çok fazladır ve bu sebepten dolayı mahkûmlar çalışmamaktadır. Hapishanede ağır cezalı

⁷¹ Mucize Ünlü, a.g.m., s.187

⁷² Mucize Ünlü, a.g.m., s.190

⁷³ Gültekin Yıldız, a.g.e., s.367

⁷⁴ Ömer Şen, a.g.e, s.101

olan mahkûmların 100-150'sinin Sinop Hapishanesi'ne nakli zorunlu görülmüştür. Hapishanede revir yoktur ve ağır hastalar memleket hastanelerine gönderilmektedir. Bina sağlamdır ve elektrikle aydınlatılmaktadır. Ayrıca açıklanan başka hususta su şebekesinin mevcut olduğudur. Hapishanede marangozluk ve kunduracılık gibi işlerin yapılabilirliğine değinilmiştir.⁷⁵

Ahmet Şerif Anadolu'da yaptığı seyahatlerine bölgelerin fiziki ve sosyal yapılarının yanı sıra hapishanelerini de gözlemlemiş ve kaleme almıştır. Canik (Samsun) Sancağı'nda yaptığı kısa seyahatinde yazdığı notlar bölgenin birçok özelliğini anlamamıza yardımcı olur niteliktedir. Ahmet Şerif, Samsun'da işlenen suçların gözle büyütülecek seviyede olmadığını söylemektedir. Suçların çoğunlukla arazi kavgaları ve hayvan hırsızlığından kaynaklandığını gözlemlemiştir. Samsun Adliye Heyeti hakkında lehine söylemlerin bulunduğunu ve ayrıca Samsun İstinaf Mahkemesine, Sivas Vilayeti ve Amasya Livası'nın da İstinaf yeri olduğunu belirtir.⁷⁶

⁷⁵Volkan Soran, a.g.m., s.128

⁷⁶Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin (Haz. Mehmed Çetin Börekçi), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt.1, Ankara 1999, s.258

2.CANİK SANCAĞI VE BAĞLI KAZALAR

2.1. Canik Sancağı

Canik (Samsun) Bölgesi, elde edilen arkeolojik buluntuların gösterdiği üzere M.Ö 5000 yılından beri yerleşim alanı olarak kullanılmaktadır. Bölgede Türk varlığı Danişmentlilerden evvel sırasıyla; Hititler (M.Ö. 1650-1200), Pontus Krallığı (M.Ö. 30-71), Roma İmparatorluğu (M.Ö. 71- M.S.395) ve Bizans İmparatorluğu (395-1086) şeklindedir. Türkler bölgede varlık göstermeye başladıkta sonra Canik Tarihi; Bizanslılar, Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, Moğollar (İlhanlılar), Trabzon Rum Devleti ve bölgede bulunan Türk Beylikleri gibi unsurların egemenliğine ev sahipliği yapmıştır.⁷⁷

Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonraki dönemde Canik ve Samsun'un idaresi Candaroğulları ve Eretna Beylikleri arasında mücadele alanı olmuştur. I.Bayezid döneminde Canik Bölgesi Osmanlı hâkimiyetine önce 1396'da Bafra, 1398'de Samsun alınarak girmiştir. Bölge bir zaman İsfendiyaroglu idaresine geçmiş bu süre içinde Rum Beylerbeyi Biçeroğlu Hamza Bey'in Samsun kalesini muhasara etmesinin ardından Samsun bizzat İsfendiyaroglu Hızır Bey tarafından Çelebi Mehmet'e (I.Mehmet) teslim edilmiştir. Ayrıca 1427 yılında Taceddinoğullarının elinden Çarşamba-Niksar bölgesi alınarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ile sonuçlanmış ve bölgede bütünlük sağlanmıştır.⁷⁸

Samsun şehrine Türkler Canik* ismini vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bugünkü Samsun ile Ordu havalisi Canik olarak adlandırılmıştır. Klasik dönem Osmanlıdan Cumhuriyet'e kadar Kavak, Yakakent, Alaçam, Bafra, Samsun merkez, Tekkeköy, Asarcık, Ayvacık, Çarşamba, Salıpazarı, Terme gibi Samsun'un ilçeleriyle birlikte Ünye, Korgan, Kumru, Fatsa, Tekkiraz, Akkuş gibi Ordu'ya bağlı yerler de Canik sancağına bağlı bir konumda olduğu görülmektedir.⁷⁹

Canik Sancağı Osmanlı himayesi altına alındıktan sonra klasik sancak olarak yapılandırılmıştır. Canik Sancağı Beyleri XVI. yüzyılın sonlarında *kendir mukataasını* iltizam olarak almak şartıyla göreve tayin edilmişlerdir. XVIII. yüzyılda bölge muhassıllar tarafından

⁷⁷M. Öz (2006), *XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi*, Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Samsun Büyük Şehir Belediyesi- Kültür ve eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, s.4

⁷⁸R. Karagöz (2006) , “II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma”, Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Samsun Büyük Şehir Belediyesi- Kültür ve eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, s.65

⁷⁹M. Öz , *TDV Samsun Maddesi*, s.3 [Erişim: islamansiklopedisi.org.tr/samsun]

*İdari bir bölge olan Canik'in bu adı taşıyan herhangi bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. Sadece Selçukluların Samsun'u tanımlamak için kullandıkları Canik tabiri sırf sahilten ibaret olmadığı gibi sınırları güneyde Niksar'dan Gümüşhane'ye uzanmaktaydı. O. Kılıç (2006), *Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri*, Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Samsun Büyük Şehir Belediyesi- Kültür ve eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, s.33

yönetilmeye başlanmış ve bu gibi bölgelere *muhassıllık* denilmiştir. Muhassıllık statüsü yanında *malikâne* boyutu da eklenmiştir. Böylece Canik yönetiminde çift başlı bir sistem muhassıllık-malikâne uygulaması başlatılmıştır. 26 Eylül 1737 tarihinde Canik Sancağına malikânelik görevi için Mehmed Bey, Üçüncüoğlu Ömer Bey ve Fatsalı Hacı Mehmed tevcih edilmiştir.⁸⁰

Tanzimat döneminden önce Canik sancağı Sivas eyaletine bağlı bir konuma sahipken 1847 yılında idari birim olarak Trabzon Vilayeti'ne* bağlanması uygun görülmüştür. 1867 Vilâyet Nizamnamesi'ne göre Canik; Samsun, Bafra, Çarşamba ve Ünye kazalarından oluşmaktadır. Sancağa 1877'de Terme ve Niksar'ında dâhil olması ile kaza sayısı artmıştır. Ancak 1892'de Niksar kazası sancak dışında tutulmuş ve bu süreçte Fatsa Canik'e bağlanmıştır.⁸¹

1846-1847 Trabzon Eyaleti idari taksimatına bakıldığında bünyesinde bulunan sancaklar; Trabzon, Karahisar-ı Şarki, Canik, Gönve ve Batum'dan oluşmaktadır. Canik Sancağı, 1856-1857 yılı Devlet Salnamesi'nde yine Trabzon Eyaleti himayesinde yazılmış ve 14 kazadan oluştuğu belirtilmiştir. 1867 yılında Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Canik, 1872 yılında vilayetten ayrılmış müstakil bir idare şekline dönüştürülmüştür. 1876- 1877 (1294) yılı devlet Salnamesi kapsamında Canik, Trabzon Vilayeti'nden ayrı bir Mutasarrıflık olarak kaydedilmiştir. Ancak 1892 senesinde sancağın tekrar Trabzon Vilayeti'ne bağlandığı görülmektedir. Bu durum 1910 yılına kadar sürmüş bu tarihten sonra Canik, Trabzon Vilayeti'nden ayrı olarak Gayr-i Mülhak Mutasarrıflık haline getirilmiştir. Cumhuriyet sonrası dönemde Canik Bölgesi Samsun'a çevrilerek müstakil bir vilayet şeklinde varlığını sürdürmüştür.⁸²

⁸⁰ O. Kılıç (2006), "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Samsun Büyük Şehir Belediyesi- Kültür ve eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, s.35

⁸¹ İpek, N . (2014). Canik Sancağının Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (1) , 151-166. ,s.29

*Canik Livası XVIII. yüzyılda Trabzon Eyaletine bağlanmıştır. 1855-1856 yılları arasında Trabzon Vilâyeti'nin beş sancağından biri olan Canik Livâsı; Samsun, Bafra, Alaçam, Kavak, Çarşamba, Akçay, Ünye, Fenaris, Fatsa, Ayvacık, Ökse, Nâhiye-i Meydan ve Serkeş'ten oluşmaktadır. 1869'da Canik sancağında dört kaza vardı; Samsun kazası ve ona bağlı Ma'den-i Kâbi ve Kavak nahiyeleri, merkez, Fatsa, Bolaman, Karakuş ve Niksar nahiyelerinden oluşan Ünye kazası, Alaçam nahiyesini içeren Bafra kazası ve Terme nahiyesini içeren Çarşamba kazası. Mehmet Öz, "TDV Samsun Maddesi, s.3 [erişim: islamansiklopedisi.org.tr/samsun]

⁸² Orhan Kılıç, a.g.m., s.36; M. Okur (2014), *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Karadeniz Bölgesi'nde Türk, Rum ve Ermeni Nüfusu*, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni nüfusu ve kilisesi misyonerlik, Türk Tarih Kurumu, s.4

2.2. Canik Sancağının Nüfusu

Tablo 2. 1. 1576 yılında köy ve hane sayıları dağılımı

Kazalar	Köy	Hane
Arım Kazası	148	4707
Kavak Kazası	40	1730
Samsun Kazası	85	1789
Bafra Kazası	138	3546
Satılmış Kazası	38	4666
Ünye Kazası	10	856
Terme	147	3747

Kaynak: (Öz, 2006: 247)

Tablo 2. 1.'de Canik Sancağının 1576 yılında köy ve hane sayıları dağılımı; Arım kazası 148 köy, 4707 hane; Kavak kazası 40 köy, 1730 hane; Samsun kazası 85 köy, 1789 hane; Bafra kazası 138 köy, 3546 hane; Satılmış Kazası 38 köy, 4666 hane; Ünye 10 köy, 856 hane ve Terme 47 köy, 3747 hane şeklindedir.⁸³

Tablo 2. 2. 1642 yılında köy ve hane sayıları dağılımı

Kazalar	Köy	Hane	Kazalar	Köy
Arım Kazası	81	1288	Cevizderesi	17
Kavak Kazası	54	688	Çöreği	9
Samsun Kazası	89	739	Keşderesi	11
Bafra Kazası	110	1121	Sergis	15
Satılmış Kazası	32	200	Akçay	51
Ünye Kazası	39	445	Fenaris	22
Terme	148	738	İfraz	22

Kaynak: (Öz, 2007; 248)

⁸³ M. Öz (2006), *Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus*, Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap), s.247-248

Tablo 2. 2.'deki bu dağılım 1642 yılında ise; Arım kazası 81 köy, 1288 hane; Ayvacık 43 köy, 438 hane; Hisarcık 9 köy, 136 hane; Ökse 82 köy, 872 hane, Kavak 54 köy, 688 hane; Samsun 89 köy, 739 hane; Bafra 110 köy, 1121 hane; Alaçam 18 köy, 253 hane; Satılmış 32 köy, 200 hane; Meydan 18 köy, 284 hane; Cevizderese 18 köy, 217 hane; Çöreği 9 köy, 110 hane; Keşderesi 11 köy, 66 hane; Sergis 15 köy, 160 hane; Ünye 39 köy, 445 hane; Terme 48 köy, 738 hane; Akçay 51 köy, 703 hane; Fenaris 22 köy, 433 hane; İfraz 22 köy, 339 hane şeklindedir.1642 yılındaki yerleşkelerinde mevcut olan köy nüfuslarına baktığımızda; Arım kazasının 2.343, Bafra kazasının 1.537, Alaçam Nahiyesi 319, Kavak 927, Samsun kazası 1.027, Satılmış (Fatsa) 309, Ceviz deresi nahiyesi 310, Çöreği Nahiyesi 143, Keşderesi 97, meydan 403, Sergis nahiyesi 224 olmak üzere toplam da 7.639 köylü nüfusuna sahip olduğu tespit edilmiştir.⁸⁴

Tablo 2. 3. 1869 Canik Sancağı Demografik Yapısı

Canik Sancağı Nüfusu	Müslüman	Rum	Ermeni	Diğer
1869	99.545	25.119	7.391	
1879	92,365	26,435	8,995	
1882-1893	210,193	64,648	18,028	543
1894	215.488	62.000	17.000	
1887	207,313		17.536	
1881/82-1893	210,193	64.648	18.028	
1900	229.393	73.427	20.184	754
1904	231,678	75,161	20,485	759
1914	265.950	98.739	28.576	37

Kaynak: (TSV 1879; 120)

Osmanlı devletinin 1869 yılındaki demografik yapısını gösteren yeni kaynaklar ortaya çıkarılmıştır. Bu sebeple bu dönemde elde edilen verilere ulaşmak mümkün olmuştur. 1869 yılındaki Trabzon vilayeti dâhilinde sancakların nüfus dağılımları içerisinde Canik Sancağı nüfus yapısı; Müslüman 99.545, Rum nüfus 25.119, Ermeni nüfus 7.391 ve toplam da 132.055 kişi kaydedilmiştir. Ayrıca Katolik mezhebine dair nüfusun olmadığı da

⁸⁴Mehmet Öz, a.g.m. s.243-262

görülmüştür.⁸⁵ 1869 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde yalnızca erkek nüfus dikkate alınarak yapılan sayımların tespitinde Canik sancağı ve çevresinde 99.545 Müslüman, 25.119 Rum ve 7.391 Ermeni şeklinde mevcut erkek nüfusu aktarılmıştır.⁸⁶ 1879 Vilayet Nizamnamesinde verilen nüfus verilerine baktığımızda sancağın dâhilinde; 92,365 Müslüman nüfus, 26,435 Rum nüfus, 8,995 Ermeni nüfus ve toplam olarak 127,795 kişi mevcut nüfus bulunmaktadır.⁸⁷

1882-1893 yılları arasında Osmanlı Devleti nüfus kayıtlarını tutmakta titiz davranmıştır. Nitekim Trabzon Vilayeti'nin nüfus yapısı içerisinde Canik Sancağınabaktığımızda; 210,193 Müslüman, 64,648 Rum, 18,028 Ermeni, 465 Protestan, 64 Katolik, 5 Yahudi ve 9 yabancı uyruklu vatandaş olmak üzere toplam 293,412 kişi kayıt altına alınmıştır.⁸⁸ Osmanlı da Kolağası Ahmed Cevad'ın Memalik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı" eserinde XIX. yüzyıl sonuna doğru Trabzon Eyaletindeki nüfus yapısı hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilere 1895-1898 yıllarına göre Canik sancağı içerisinde sadece Müslüman nüfus sayısına yer verilmiştir. Bu yıllarda sancaktaki Müslüman kişi sayısı 214,105 kişi olarak verilmektedir.⁸⁹ Şemseddin Sami'nin "Kamûsü'l-a'lâm" eserinde 1894 yılını kapsayan Trabzon Vilayeti nüfus dağılımı içerisinde Canik sancağının da incelendiğini görmekteyiz. Nitekim bu yılda sancak dâhilinde 215.488 Müslüman, 62.000 Rum ve 17.000 Ermeni olmak üzere toplam 294.488 olarak vermektedir.⁹⁰

1887 Trabzon Vilayet Salnamesi dâhilinde Canik sancağı nüfus dağılımına bakıldığında; 207,313 Müslüman, 62.987 Yabancı, 471 Protestan, 64 Katolik, 6.064 Ortodoks, 17.536 Ermeni şeklinde veriler ile karşılaşılmaktadır. Sancağın 1881/82-1893 yıllarındaki nüfus sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde 210193 Müslüman, 64.648 Rum, 18.028 Ermeni nüfusun yaşadığı görülmektedir. 1900'lü yılların başlarında sancağın nüfusu incelendiğinde 229.393 Müslüman, 73.427 Rum, 20.184 Ermeni, 78 Katolik ve 676 Protestan unsurun yaşadığı tespit edilmiştir.⁹¹ 1904 yılında sancağın nüfus yapısı; 231,678 Müslüman, 75,161 Rum, 20,485 Ermeni, 676 Protestan ve 83 Katolik olmak üzere toplam 328,092 mevcut nüfus bulunmaktadır.⁹² 1914 yılında Canik bir mutasarrıf sancak

⁸⁵Mehmet Okur,a.g.m., s.10

⁸⁶Mehmet Okur,a.g.m., s.20-21

⁸⁷1296 (1879) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1296, s. 120-121; Mehmet Okur,a.g.m., s.13

⁸⁸Mehmet Okur,a.g.m., s.14, K. Karpat (2010) *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, s.292-293

⁸⁹Mehmet Okur,a.g.m., s.16

⁹⁰ a.g.m., s.17

⁹¹,a.g.m., s.20-21

⁹²1322 (1904) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.430-433

konumundadır. Bu yıl nüfus yapısına bakıldığında; 265.950 Müslüman, 98.739 Rum, 28.576 Ermeni, diğer 37 olmak üzere toplam 393.302 kişi kaydedilmiştir.⁹³

Canik Sancağının dönemler içerisindeki sınırları göz önüne alınarak özellikle 1831-1914 döneminde 337.549 kişilik bir artış söz konusudur. Bu artışın sebeplerinden biri Tanzimat Dönemi sonrasında Balkanlardan gelen göçmenlerdir. Karadeniz bölgesi özellikle Samsun, Merzifon, Sinop, Çorum, Sivas balkanlı menfilere ev sahipliği yapmıştır. ⁹⁴ Sancağın nüfus çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Verilere baktığımızda gayr-i Müslim nüfus 8,5, Müslüman Türk nüfus 6,5 kat arttığı görülmektedir. 1900-1914 tarihleri arasında sınırlarda değişiklik olmamasına rağmen Müslüman olmayan nüfus artışı daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Genel nüfus içinde Türklerin payı 1831-1869 arasında % 3.43 gerilemiştir. Bu oran 1869-1901 arasında % 0.88'lik bir artarken, 1901-1914 yılları arası dönemde ise % 3.23 gerilemiştir.

2.3. Canik Sancağı Hapishaneleri

Osmanlı devleti sınırlarındaki Tüm hapishanelerin yetersiz koşullar içinde olduğutespit edilmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu kötü gidişattan dolayı şimdilik hapishanelerde sadece tamir çalışmaları yapılacağına dair belge Dahiliye Nezareti vekili tarafından düzenlenmiş tüm vilayetlere gönderilmiştir.⁹⁵ Nitekim Canik Sancağının merkez kaza hapishanesi ve bağlı kazaların hapishanelerinin de tamir işlemlerine gerek duyulmaktadır. Bu durumu hapishaneler bölümünde etraflıca ele alacağız.

1914/15 yılları arasında Canik sancağının kazalarında 6'sı erkek 5'i kadın toplam 11 hapishanenin varlığı bilinmektedir. Terme ve Fatsa kazalarındaki hapishaneler kiralıktı. Hapishaneler içinde onarıma e yatkın Çarşamba kazası hapishanesidir. Diğer kazalardaki mevcut koşullar sağlık koşullarını taşımadıkları gerekçesi ile yeniden inşa edilmesi gerekli görülmekteydi. Erkek hapishanelerin Terme kazası hariç müstakildi. Kadın hapishanelere bakıldığında Ünye'deki hapishane kiralıkken diğer kazalardaki hapishanelerin mülkiyeti devlete aitti. Sancaktaki hapishanelerin mahkûmlar sayısının 604'ü erkek, 17'si kadın toplamda ise 621'dir.⁹⁶

⁹³ Mehmet Okur, a.g.m., s.27; İpek, N . (2014). *Canik Sancağının Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (1) , 151-166. s.31

⁹⁴ M. Ünlü (2006), *Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz'e Sürgünler*, History Studis, s.310

⁹⁵ DH.MB.HPS.145.31/1

⁹⁶ Halim Demiryürek, a.g.e., s.167

Tablo 2. 4. 22 Mart 1920 tarihli mahkûmların gösterimi

Vilayet İsmi	Mahkûmlar Sayısı	Tutuklu Sayısı	Toplam
Canik Sancağı	50	160	210

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.69.29/13)

Trabzon Vilayetine ait hapisane belgelerinde Canik Sancağının 22 Mart 1920 tarihinde mevcut tutuklu ve mahkûmlar çizelgesi **Tablo 2.4.**'de gösterilmektedir. ⁹⁷ Hapishanenin tevkifhane bölümünde 160, mahpushane bölümünde 50 olmak üzere toplam 210 kişi olarak mevcut kişi sayısı kaydedilmiştir.

⁹⁷ DH.MB.HPS.69.29/13

2.4. Samsun Kazası

Prehistorik Çağ'daki (Tarih Öncesi Dönem) bulgulardan anlaşıldığı üzere Samsun şehrinde sırası ile Gaskalar (Kaşkalar), Hititler, Frigler ve Kimmerler hâkim güç olmuşlardır. Lidyalıların Kimmerleri mağlup etmesinden sonra Ege'de bir denizci kavim olan Miletler (Miletoslar) bölgeye yerleşmiş ve Enetê adını taşıyan eski yerleşim yerine Amisos adını vererek tekrar kurmuşlardır.⁹⁸ Milteoslular M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in Samsun* kıyılarında kurdukları koloninin adına Amisos ismini vermiş ve bir liman kenti özelliği taşıdığı için bölge tarih boyunca istilaya uğramıştır.⁹⁹ MÖ. 550-332 yılları arasında bölgedeki hakim güç Pers İmparatorluğu olmuştur. Samsun'da Pers hâkimiyeti aralıklı olmakla birlikte M.Ö. 332 yılına kadar sürmüştür. (Bir süre Yunan Kralı Perikles bölgeye hâkim olmuştur.)

Samsun bölgesi, M.Ö. 64'te Romalıların hâkim olmasıyla ticari faaliyetler gelişerek şehir zenginleşmeye başlamıştır. Bir süre sonra bölgede Hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Samsun, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu hâkimiyeti sınırları içerisinde bulunmuştur. Nitekim Amisos şehri Türkler tarafından alınıncaya değin Bizans hâkimiyeti altında kalmıştır.¹⁰⁰ İslam Devleti ile Bizans arasındaki mücadele neticesinde (733) Samsun bölgesi Arapların eline geçmişse bile 739'da tekrar Bizans'a dâhil edilmiştir.¹⁰¹

Bugün bölgenin isminin Samsun olarak kullanılması Türklerin buraya hakim olmasından sonra gerçekleşmiştir. 1086 yılında bölgeye bir Türk beyliği olan Danişmentliler hâkim olarak Yeni Amisos'u kurmuşlardır. 1222 tarihinde Trabzon Rum İmparatorluğu Samsun ve çevresini ele geçirmiştir. Ancak durum uzun sürmemiş ve şehir Sultanı II. Kılıçarslan Anadolu Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiştir. Şehrin bazı bölgeleri kısa süreliğine Komnenosların kontrolüne girse de II. Rükneddin Süleyman Şah, Samsun'a kadar olan Doğu Karadeniz topraklarını hâkimiyeti altına almıştır. Samsun şehri XIV. yüzyılda iki

⁹⁸ M. Öz(2009), Samsun Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36. İstanbul 2009. s.83-88; M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 8-11 ; Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845), Edt. Nedim İpek-Rıza karagöz- Cahit Usluca, 2016 s.9

⁹⁹“Samsun”, Yurt Ansiklopedisi, C.IX s.6554

*Samsun, Yunanca “Amisos” kelimesine karşılık geldiği için kullanıldığı öne sürülmüşse bile söz konusu kelimenin Yunanca olmadığı ve “Palaskça” olduğu Yunan bilginleri tarafından dâhi desteklenmektedir. Anlaşıyor ki Amisos ismi tıpkı Amasia gibi Anadolu kökenli bir kelimedir. M.Ö. 64 yılında İmparator Pompeus Amisos'u ele geçirir ve bölge için “Pompeiopolis” ismini kullanır. Daha sonraki dönemlerde tekrar Amisos olarak anıldığı görülmektedir. Samsun ise XII. Ve XIII. Yüzyıllarındaki Türklerin bölge için kullandığı bir kelimedir. Bu isim batı kaynaklarında “Sampson” şeklinde yazılmıştır.; M. Emin YOLALICI, a.g.m., s.8

¹⁰⁰Mehmet Öz, a.g.m., s.83-88

¹⁰¹Samsun”, Yurt Ansiklopedisi, C.IX s.6554

kısım olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kısımlar Müslüman Samsun ve Cenevizliler'e ait Simissodur*. Şehrin tamamen Türk kontrolüne girmesiyle ticari amaçla kurulan Simisso kesimi Osmanlıların bölgeyi fethine kadar özerkliğini sürdürmüştür.¹⁰²

Osmanlı Devleti Yıldırım Bayezid döneminde Hristiyan mahalleler dışında kalan Samsun bölgesini ele geçirmiştir. Ancak Ankara Savaşı'nın başladığı tarihte (1402) bölge tekrar beylikler kontrolüne geçmiştir.¹⁰³ Beyliklerin kendi aralarındaki mücadelede Samsun Emîri Kubadoğlu Cüneyd'in Tâceddinoğulları tarafından öldürmesi olayından sonra bölgeye Candaroğulları hakim olması ile durulmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Şehzadesi Muradın lalası Biçeroğlu Hamza Bey, Kafir Samsun'daki yangından dolayı bölge insanlarının gemilere binerek şehri terk ettiğini öğrenir ve şehri ele geçirir. Döneme ait bazı kroniklere göre Müslüman Samsun bu olaydan önce savaşı bir şekilde Osmanlılara teslim olmuştur.¹⁰⁴

Günümüzde Samsun'un Cumhuriyet öncesindeki büyük bir bölümünü Canik Sancağı oluşturmaktaydı. XII. ve XIII. yüzyıllardaki Türk kaynaklarında Samsun ismin kullanıldığı görülmekle beraber, bazı kaynaklarda Sampson adı da geçmektedir. Bölgeye Osmanlı Döneminde sancak olarak Canik ismi kullanılmıştır. Bununla birlikte Havza, Ladik ve Vezirköprü ilçeleri Amasya Sancağı'na dahil edilmiştir. Bugün Samsun sınırından Ordu ili sınırları içerisinde bulunan Bolaman Çayı'na kadar olan kesim (Ünye, Fatsa, Korgan, Kumru vb.) Cumhuriyet'e kadar Canik Sancağı'na bağlı bulunmaktaydı.¹⁰⁵

2.4.1. Samsun Kazasında Nüfus

Samsun Kazasının 1576'da mevcut toplam köy sayısı 85 olarak belirtilirken mevcut hane sayısı 1.789'dur. Ortalama Köy nüfusuna bakıldığında bu sayı %21 olmaktadır. 1642 yılındaki köylü nüfus yapısına baktığımızda toplam hane sayısı 739 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca 153 askeri, 40 mücerred ve 95 muaf olmak üzere toplam köylü nüfusu bu yılda 1.027'dir. Bu yılda toplam köy sayısı 89 olarak tespit edilirken ortalama köy nüfusu %8 şeklinde olmaktadır.¹⁰⁶ Tahrir kayıtlarına göre Samsun nüfusu değerlendirilirken 21 mahallesi dâhilindeki sonuçlara göre 1485 yılında sadece nefer olarak belirtilen toplam nüfus 492'dir. 1520 yılında nefer olarak kaydedilen kişi sayısı 408, hane 91, bekâr kişi sayısı 3 ve diğer

¹⁰²M.Öz (2009), Samsun Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, s.83-88 [erişim: islamansiklopedisi.org.tr/samsun]
*14. asırda iki kısımdan oluşan Samsun Kasabası'nın bir kısmı Müslüman Samsun diğer kısmı Cenevizlilere ait Simisso'dur.;M. Öz (1999), XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, TTK Yayınevi , s.21

¹⁰³Samsun", Yurt Ansiklopedisi, C.IX s.6554

¹⁰⁴M. Öz, "TDV Samsun Maddesi, [Erişim: islamansiklopedisi.org.tr/samsun]

¹⁰⁵M. Öz (2006), XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi, Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi- Kültür ve eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, s.5

¹⁰⁶M. Öz (2006) , Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus, Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap) s.243-262

kısma ayrılan sayı 3 olarak görülmektedir. 1576'da nefer sayısı 542, evli sayısı 248, bekâr sayısı 254 ve diğer kısım 10 olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁷

1837 yılında Samsun kazasına tabi kazalar Kaza-yı Kab-ı ve Maden Oymağı Reayaları (bugünkü Asarcık) olarak bilinmektedir. Ayrıca bu yıl Samsun kazasına ait Müslüman ve Hristiyan yerleşkelerin dağılımına baktığımızda; iki muhtarlı bir imamı mahalle sayısı 6, iki muhtarlı bir imamı köy sayısı 11, bir muhtarlı bir imamı köy sayısı 5, bir kocabaş bir kahyalı köy sayısı 16 olmak üzere toplam Müslüman köy sayısı 16 ve toplam Hristiyan köy sayısı 16 tespit edilmiştir.¹⁰⁸

1869 yılında Samsun kazasında toplam nüfus sayısı 22.572'dir. Bu sayı içerisindeki nüfus dağılımına baktığımızda 393 Ermeni, 8.678 Müslüman ve büyük çoğunluğu oluşturan Rum nüfus sayısı 13.601 olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl kaza içerisinde erkek nüfus dağılımına baktığımızda 115 köy dâhilinde 8 Muhalat, 97 Ermeni, 3.772 Müslüman ve 4.802 Rum olmak üzere toplam erkek nüfus 8.671 olarak tespit edilmiştir. On yıl sonra 1879'da erkek nüfus verileri incelendiğinde kaza içerisinde 7.483 hane ve bu hane dâhilinde 187 Ermeni, 6.460 Müslüman ve 12.753 Rum toplamda ise 19.399 erkek nüfus bulunmaktadır.¹⁰⁹

Samsun kazasının 1893 yılında toplam nüfusu 67.661'dir. Bu toplamın 31.316'sını kadın nüfus, 36.345'ini erkek nüfus oluşturmaktadır. Kazanın bu yıl nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar ve Rumlar oluşturmaktadır. Müslüman kişi sayısı toplam 33.384 olup bu sayının 15.490'ını kadın, 17.894'ünü erkek nüfus oluşturmaktadır. Rum nüfus toplamda 32.975 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu toplamın 15.297'si kadın nüfus, 17.678'i erkek nüfustan oluşturmaktadır. Diğer etnik toplulukların dağılımı; Ermeni kadın nüfus 445, Ermeni erkek nüfus 689; Katolik kadın nüfus 50, Katolik erkek nüfus 45; Protestan kadın nüfus 34, Protestan erkek nüfus 34; Yahudi kadın nüfus 0, Yahudi erkek nüfus 3 şeklindedir.¹¹⁰

Kaza 1904 yılında toplam 64.629 nüfusa sahiptir. Bu yıl nüfusun etnik unsurlara göre dağılımı; Katolik kadın nüfusu 43, Katolik erkek nüfusu 40; Ermeni kadın nüfusu 584, Ermeni erkek nüfusu 674; Rum kadın nüfusu 19.585, Rum erkek nüfusu 18.425; Müslüman nüfus 11.736, Müslüman erkek nüfus 13.553 şeklindedir.¹¹¹ 1914 yılında Samsun kazasındaki

¹⁰⁷Mehmet Öz, a.g.m., s.246

¹⁰⁸M. Y. Erler (2009), *Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2/8, s.174

¹⁰⁹1286 (1869) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1286, s.98-99; 1296 (1879) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1296, s. 120-121

¹¹⁰1311 (1893) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1311, s.272

¹¹¹1322 (1904) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.430-433

nüfus dağılımı Müslüman 44.992, Rum 54.709, Ermeni 4.791, Protestan 263, Katolik 261 ve Yahudi 18 şeklinde olup toplamda 646,492 kişi tespit edilmektedir.¹¹²

2.5. Bafra Kazası

Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Bafra, XII. yüzyılda Anadolu'ya gelen Danişmentlilerin akınlarına dayanmış ve II. İzzettin Keykavus 1214 yılında bölgeyi hâkimiyeti altına almasına dek Bizans'ın idaresinde kalmıştır. Bafra 13. yüzyıl sonlarına doğru Pervaneoğulları ve XIV. yüzyılda Bafra (Bavra) Beyleri olarak tanımlanan kişilerin idaresi altında bulunmuştur.¹¹³ Taceddinoğullarından Hasan Bey (Niksar Beyi) ile Kubadoğlu Ali Bey'in oğlu Cüneyt Bey arasındaki mücadeleyi Hasan Bey kazanmış ve Canik Kalesi'ni fethetmiştir. Candaroğlu İsfendiyar Bey ise Samsun'u ve Bafra'yı alarak buranın yönetimini oğlu Hızır Bey'e vermiştir.¹¹⁴ "Canik Beyleri" olarak nitelenen bu beyliklerden Bafra ve civarına hâkim olanlar "Bafra Beyleri" olarak bilinmektedir.¹¹⁵

1396'da Yıldırım Bayezid, Bafra dâhil çevresindeki küçük beyleri topraklarına katmış böylece bölge 1402 Ankara Savaşı'na kadar kısa bir dönem Osmanlı egemenliği altına girmiştir.¹¹⁶ I.Mehmet (Çelebi Mehmet) döneminde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren Bafra, Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü son derece verimli bir ova özelliği taşımaktadır. Bafra Osmanlı egemenliğine girdikten sonra Nahiye olarak idare edilmiş ve XVI. yüzyılda bir idari birim olan kaza statüsünde yönetilmiştir. Daha sonraki yıllarda tekrar nahiye olarak kayıtlara geçen Bafra 1854 yılında ilgili defterlere kaza statüsünde bir yerleşim birimi olarak kaydedilmiştir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti'nde Dâhiliye Nezareti tarafından çok eskiden beri kullanılan yer isimlerinde değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Bu iş için komisyonlar kurulmuş ve Canik Sancağı'na da bir genelge gönderilmiştir. Bazı aksaklıkların baş göstermesi üzerine İttihat ve Terakki liderlerinden Osmanlı Harbiye Nazırı ve yetkili görevlilerden olan Enver Paşa 5 Ocak 1916 tarihinde yer adlarını değişikliğine dair esasları belirlemiştir. Bu kapsam içinde olan Canik Sancağı'na dâhil Bafra Kazası'nın adı değiştirilirse "Kızılırmak" olması gerektiği

¹¹²K. H. Karpata(2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.222

¹¹³M. Öz (1999), *XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 19

¹¹⁴N. Öztürk (2002), *Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi*, Türkler Ansiklopedisi, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 s.420

¹¹⁵M. S. Bayraktar, "Bafra ve Çarşamba'da Beylikler Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.25, s.113

¹¹⁶M. Öz, a.g.e., s.19

¹¹⁷M. Ayar, "Bafra'da Osmanlı Dönemine Ait Modern Eğitim Kurumlarına İki Örnek: Zükur Erkek ve İnas Kız Rüştîyeleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(8), 67-90

belirtilmiştir. Ayrıca Bafra Kazası'na bağlı olan 29 köy isminin de değiştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸

2.5.1.Bafra Kazası Nüfusu

Canik Sancağının yönetsel merkezleri belirlenirken bünyesinde daha fazla nüfusu barındıran kaza merkezlerine bağımlı kalınmıştır. Bu şekilde bir değerlendirme yapıldığında sancağın en kalabalık nüfusu Bafra Kazasında görülmektedir.¹¹⁹

Bafra kazasının nüfus yapısı incelendiğinde 1485, 1520, 1576 yıllarına ait tahrir kayıtlarına göre Bafra (Güründür Pazarı) kasaba nüfusu kayıtlarına ulaşılmıştır. Köyler şeklinde ele alınacak olursa kazada; 1485 yılında toplam Müslüman olan kişi sayısı 224, Cemaat-ı Gebran kişi sayısı 76 olup bu sayı toplam 303 kişi olarak belirtilmiştir. 1520 tarihindeki kayıtlara bakıldığında nefer sayıları dışında hane, mücerred, sipahizade kişi sayıları da kaydedilmiştir. 1520 tahrir kayıtlarına göre; toplam Müslüman nefer sayısı 239, Cemaat-ı Gebren 97; toplam Müslüman hane sayısı 141, Cemaat-ı Gebran 69; toplam mücerred kişi sayısı Müslüman tebaa da bulunmazken gayrimüslimlerde 28 olarak verilmiştir. 1520'de sipahizade kısmına ait sadece Müslüman toplamı olarak 98 kişi kayıtlara geçmiştir.

1576 tarihli kayıtlara bakıldığında; toplam Müslüman nefer sayısı 595, Cemaat-ı Gebran 136; toplam Müslüman hane sayısı 289, Cemaat-ı Gebran 75; toplam Müslüman mücerred kişi sayısı 294, Cemaat-ı Gebran 64 ve toplam sipahizade sayısı Müslüman olarak 12 kişi şeklinde kaydedilmiştir.¹²⁰ Ayrıca Bafra kazasının 1576 yılında 138 köyü ve 3546 hanesi yazılırken ortalama köy nüfusu %27 hesaplanmıştır. 1642 yılındaki verilere baktığımızda 110 köy 1121 hane olmakla birlikte ortalama köy nüfusu %10'a gerilemiştir.¹²¹

Canik Sancağı kazaları içerisinde vergilendirilebilir nüfus göz önüne alındığında ilk sırada bulunan kaza Bafra'dır. Öyle ki Bafra kazasına 70,5 hane kayıtlı görülürken bu sayı 1642-1643 yıllarında yapılan tahrirlerde 106,75 haneye yükseldiği tespit edilmiştir. 1656 yılına kadar bu durum yalnızca bir hanelik artış göstermiştir. Nitekim bu yılı takip eden süreçte 119.5'e daha sonra 122.5 haneye yükseldiği görülmektedir.¹²²

Bafra kazasının 1837 yılına ait köy sayısı yüz on olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Bafra Canik Sancağı bünyesindeki en fazla mahalleye sahip kaza konumundadır. 1837 yılı Canik

¹¹⁸S. Özcan, "XX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Adları Değiştirilmek İstenen Yerler Ve Yeni Adları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.13, S.25,s.69 [erişim: <https://dergipark.org.tr/>]

¹¹⁹M.Yavuz. Erler, s. 169-190, s.170

¹²⁰M. Öz (2006), *Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus*, Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap) s.243-262,(s.247-248)

¹²¹Mehmet Öz, a.g.m., s.242

¹²²S. Demirci (2012), *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Canik Livâsında İdarî Taksimat ve Vergilendirilebilir Nüfus*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2012, S.25, ss.1-10. s.3

Livası'nda Müslüman ve Hristiyan yerleşkelerine bakıldığında Bafra kazasının dağılımı şu şekildedir; iki muhtarlı bir imamı mahalle sayısı 7, bir kocabaşı bir kâhyalı mahalle sayısı 2, iki muhtarlı bir imamı köy sayısı 78, bir muhtarlı bir imamı köy sayısı 1, bir muhtarlı bir imamsız köy sayısı 0, bir kocabaşı bir kahyalı köy sayısı 31 olmakla birlikte toplam Müslüman köy sayısı 78, toplam Hristiyan köy sayısı 31 tespit edilmiştir.¹²³

Kazanın 1869 yılına ait nüfus yapısı incelendiğinde Müslüman kişi sayısı 9,547, Rum kişi sayısı 6,576, Çerkez kişi 1536, Ermeni kişi sayısı 247 olmak üzere toplam 17,906 kişi tespit edilmiştir. Aynı yıl 114 köy (kurâ) dâhilinde erkek nüfusa bakıldığında, muhalat 13, Rum 4,108, Müslüman 3,442, Çerkez 553, Ermeni 126 kişi olarak toplam 8,229 kişi saptanmıştır. Kazada bu yıl Katolik olan herhangi bir kişi kaydı bulunmamaktadır.¹²⁴ Kazanın on yıl sonrasındaki (1879) erkek nüfusuna bakıldığında 6985 hane içerisinde, Müslümanerkek kişi sayısında artış görülmüş ve 9,672 kişi tespit edilmiştir. Ayrıca Rum erkek kişisayısı 6,717, Ermeni kişi sayısı 302 olarak kaydedilmekle beraber 1879 yılında kazada toplamerkek nüfus sayısı 16,691 kişidir.¹²⁵ Bafra kazasının 1881-83/1893 yıllarındaki Müslüman kadın nüfusu 19.200, Müslüman erkek nüfusu 19.739; Rum kadın nüfusu 11.068, Rum erkek nüfusu 11.766; Ermeni kadın nüfusu 466, Ermeni erkek nüfusu 546 şeklindedir.¹²⁶

1893 yılı nüfus verilerine göre Bafra kazasının nüfus yapısına bakıldığında Müslüman nüfus 39.578 olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun 19.323 kişisini kadınlar, 20.255 kişisini erkekler oluşturmaktadır. Aynı yıl kazada Rum nüfusunun 10.891 kişisi kadın, 11.938 kişisi erkek olmak üzere toplamda 22.829 Rum nüfusun olduğu önemli bir sayı ortaya çıkmaktadır. Yine 1893 yılında Bafra kazasında Ermeni kadın sayısı 505, Ermeni erkek sayısı ise 620 olmak üzere toplam Ermeni nüfusu 1.125 olduğu görülmektedir.¹²⁷

1901 yılı Bafra kazasının nüfus yapısına bakıldığında vefat eden erkek ve kadının nüfusun yanında doğan çocukların da kaydedildiği tespit edilmiştir. Bu şekilde nüfus yapısı dağılımına bakıldığında; Müslüman olarak doğan erkek çocuk sayısı 235, Müslüman olarak doğan kız çocuğu sayısı 180; vefat eden Müslüman erkek sayısı 266, vefat eden Müslüman kadın sayısı 179'dur. 1901 yılında kazada doğan Rum erkek çocuk sayısı 136, Rum doğan kızçocuğu sayısı 107; vefat eden Rum erkek sayısı 104, vefat eden Rum kadın sayısı 62 olmakla

¹²³Mehmet Yavuz Erler, a.g.m., s.174

¹²⁴1286 (1869) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1286, s.98-99

¹²⁵1296 (1879) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1296, s. 120-121

¹²⁶Kemal H. Karpat, a.g.m., s.178

¹²⁷1311 (1893) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1311, s.272

beraber Ermeni doğan erkek çocuk sayısı 32, Ermeni doğan kız çocuğu sayısı 77; vefat eden Ermeni erkek sayısı 14, vefat eden Ermeni kadın sayısı 11 şeklinde kayıtlara geçmiştir.¹²⁸

1904 yılında Bafra kazasının nüfus yapısına bakıldığında; Müslüman kadın nüfusu 14.165, Müslüman erkek nüfusu 14.023; Rum kadın nüfusu 10.368, Rum erkek nüfusu 10.438; Ermeni kadın nüfusu 555 ve Ermeni erkek nüfusu 555 olarak kayıtlara geçmiştir.1904 yılında kazada toplam 50.104 kişiden 25.088 kişi kadın nüfusu oluştururken 25.016 kişi erkek nüfusu kapsamaktadır. ¹²⁹ 1914 yılındaki nüfus verilerine göre Bafra kazasında Müslüman nüfus 48.944, Rum nüfus 30.838 ve Ermeni nüfus 1.735 şeklinde tespit edilmiştir.¹³⁰

2.6. Çarşamba Kazası

MÖ. 4000'lere uzanan tarihi ile Çarşamba; Hititler, Frigler, Persler, Romalılar ve Anadolu Selçuklu devleti gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Çarşamba bölgesinde MÖ. 7. yüzyılda deniz ticareti ile uğraşan Miletoslar ve MÖ. 8. yüzyılda Amazonlar yaşamışlardır. ¹³¹ Bölgenin Çarşamba ismi ile anılması ise çarşamba günleri kurulan “Çeharenbe Bazarı” panayırından gelmektedir.¹³²

Bölgedeki Türk izleri ise varlığını Selçuklular ile 12. Yüzyıldan itibaren göstermektedir. Türklerin Anadolu topraklarına gelmesinden sonra Canik Tarihi; Danişmendliler, Anadolu Selçukluları ve bölgede bulunan beylikler arasındaki iktidar kavgalarına tanıklık etmiştir.

Selçuklu Devletinin dağılmasından sonra Taceddinoğulları Canik-i Göl yani Terme ve Çarşamba'nın yanında Niksar çevresini de yönetmeye başlamıştır. ¹³³ Nitekim Taceddinoğullarının bölgeye hâkim olduğu süreçte Çarşamba'ya Türk göçleri artmış ve

¹²⁸1319 (1901) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.210-211

¹²⁹1322 (1904) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.430-433

¹³⁰Kemal H. Karpat, a.g.e., s.222

¹³¹ O. Köse (2011), “XVIII. Yüzyılda Çarşamba (Canik) ”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.19, Samsun 2011, s.167

¹³² Osman Köse, a.g.m., s.168

* Canik Sancağına bağlı Çarşamba Kazasında 18. Yüzyıla kadar Osmanlı resmi yazışmalarında bir yönetim yeri veya yerleşim yeri olarak bahsedilmemektedir. Bu bölge için “Arım” ismi kullanılmakta ve Canik Sancağı'na bağlı Arım Kazası sınırları içerisinde Çarşamba, Ayvacık, Asarcık ve kısmen de Tekkeköy yerleşim yerleri bulunmaktaydı.(Osman Köse, a.g.m)

¹³³ Mehmet Öz, a.g.m., s.4

*Taceddinoğulları: Moğollar Anadolu'yu istila ettiklerinden sonra Doğu Karadeniz bölgesinde varlık göstermeye başlamış ve Niksar merkez olmak üzere Samsun'un güney kesimine kadar yayılmışlardır. Taceddinoğulları Trabzon Rum İmparatorluğu ile savaşmış, 1379 senesinde Yeşilırmağın denize ulaştığı saha dâhil Ünye'ye kadar egemenlik kurmuştur. Beylik 1427-1428'de Osmanlı topraklarına ilhak dılmıştır. (Orhan Kılıç, Osmanlı Döne mi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri, Geçmişten Geleceğe Samsun 2006 (I.Kitap) , Samsun Büyük Şehir Belediyesi, Ekim 2006, s.31)

bölgede Türk varlığı pekişmiştir. ¹³⁴ Taceddinoğullarından sonra Çarşamba, 1428 yılında Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiştir. ¹³⁵

Canik Sancağına bağlı Çarşamba Kazasından, 18. yüzyıla kadar Osmanlı resmi yazışmalarında bir yönetim yeri veya yerleşim yeri olarak bahsedilmemektedir. Bu bölge için “Arım” ismi kullanılmaktadır. Canik Sancağına bağlı Arım kazası sınırları içerisinde bir yerleşim yeri olan Çarşamba, 1864-67 yılında yapılan vilayet nizamnamesindeki düzenleme ile Trabzon Vilayetine bağlı Canik Sancağının bir kazası konumuna gelmiştir. ¹³⁶

2.6. 1. Çarşamba Kazası Nüfusu

Çarşamba kazasının nüfus yapısına bakıldığında (1286) 1869 yılına ait verilerde kazada 115 kurâ (kasaba) bulunmaktadır. Kazadaki Müslüman nüfusun 5.776 kişi olarak belirtilmesinin yanında 1.077 Ermeni, 451 Rum, 314 Çerkez, 15 Katolik ve 8 muhalat olmak üzere 7171 kişi kayıt altına alınmıştır. ¹³⁷ Çarşamba kazasının 1296 (1879) yılına ait vilayet salnamesinde 10,674 hane bulunmaktadır. Yalnızca erkek nüfusuna ait verilere bakıldığında kazada toplam da 27,499 olan erkek nüfusunun 20,975'i Müslüman, 4,960'ı Ermeni ve 1,564'ü Rumlara aittir. ¹³⁸

Kazanın 1882-83/93 yıllarındaki nüfusu değerlendirildiğinde; Müslüman kadın nüfus 22.684, Müslüman erkek nüfus 24.913; Rum kadın nüfus 1.497, Rum erkek nüfus 1.617; Ermeni kadın nüfus 4.670, Ermeni erkek nüfus 5.105 şeklinde kaydedilmiştir. ¹³⁹ Vilayet Salnamesinde Canik Sancağına ait 1311 (1893) tarihindeki kayıtlarında Çarşamba kazasında toplam nüfus 60.539 olarak belirlenmiştir. Burada kadın nüfusunda ayrıca kayıt altına alındığı görülmektedir. 1893'de kazadaki kadın nüfusu toplamı 29.010 kişi olup dağılımı şu şekildedir; 22,845 Müslüman, 4,525 Ermeni, 1442 Rum, 198 Protestan. Aynı tarihte toplam erkek nüfusu 31.529 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun dağılımı ise 24.705 Müslüman, 5,038 Ermeni, 1,551 Rum ve 235 Protestan şeklindedir. ¹⁴⁰

¹³⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Tanzimat Döneminde Çarşamba (Canik) Kazası”, Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu, 2016-Samsun, s.117

¹³⁵ Osman Köse, a.g.m., s.167

¹³⁶ O. Köse (2011) , *XVIII. Yüzyılda Çarşamba (Canik)*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.19, Samsun 2011, s.168; İbrahim Kafesoğlu, “Tanzimat Döneminde Çarşamba (Canik) Kazası”, Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu, 2016-Samsun, s.118.

¹³⁷TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası-1286 (1869), s.98-99

¹³⁸TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası-1296 (1879), s. 120-121

¹³⁹K. H. Karpa t(2010), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.178

¹⁴⁰TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası-1311(1893), s. 276

Çarşamba kazasının 1322 (1904) tarihli kayıtlarında toplam nüfus 63,899'dur. Kazadaki Müslüman kadın nüfusu 24,935 ve Müslüman erkek nüfusu 25,338 olup toplam da 50,273 gibi önemli bir sayı olduğu gözlenmektedir. Geri kalan nüfusun Ermeni olan kadınların sayısı 5094 ve Ermeni erkeklerin sayısı 5008, Rum kadınların sayısı 1454 ve Rum erkeklerin sayısı 1497, Protestan olan kadınların sayısı 721 olup Protestan erkeklerin sayısı ise 301'dir. Bu tarihte Çarşamba kazasında Katolik olarak herhangi bir kayıta rastlanılmamaktadır.¹⁴¹ 1914 yılında Çarşamba kazasındaki Müslüman nüfus 54.353, Ermeni nüfus 10.820, Rum nüfus 3.948 ve Protestan nüfus 609 olmak üzere toplam 678,121 kişinin olduğu belirlenmiştir.¹⁴²

2.7. Ünye Kazası

Osmanlı Devleti'nde Canik Sancağı'na bağlı bir kaza olan Ünye günümüzde Ordu İli'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bölgenin tarihine bakıldığında ilk yerleşik bulgular Ünye-Cevizdere Mevkii ve Yüceler Köyü'nde yapılan araştırmalar sonucu elde edilmiş ve bu bulguların Paleolitik Çağ'ın sonlarında, M.Ö. 15. binlere dayandığı anlaşılmaktadır. Bölgenin tarihi çağları Hitit Medeniyeti ile çağdaş olan Kaşkalarla başlamaktadır. (Kaşkaların hâkimiyet sınırları tam saptanamamakla beraber Ordu, Samsun, Sinop ve Kastamonu'yakadar olan alanda yerleştikleri bilinmektedir.) Ünye Bölgesi'nde Kimmerlerin yaşantısından sonra bölgeye gelen İskitlerin geliş amacı ve akıbetleri bilinmemektedir. Ordu ili toprakları, Pers'lerin, Makedonya Krallığı'nın, Pontus Devleti'nin, Roma İmparatorluğu'nun ve M.S 395'den sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır.¹⁴³

Türkiye Selçuklu Devleti sultanı II. Kılıç Arslan döneminde Samsun-Trabzon çevresindeki kırsal alan Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. 1194 senesinde Samsun bölgesini çevrelemiş ve 1204 yılına kadar şehrin tamamına hâkim olmuşlardır.¹⁴⁴ İmparator III. Aleksios'un 1200'lü yıllarda Samsun ve çevresini zapt etme girişimi başarısız olunca Canik kesimi Anadolu Selçukluları tarafından kontrol altına alındı. Nitekim 1228 yılına kadar Sinop'tan Ünye'ye uzanan sahil şeridi boyunca bulunan bölgeler üzerinde hâkimiyet kuruldu. Bu bölgeye XIII. yüzyılda Çepniler ağırlıklı olarak Moğol baskısından göç eden Türkler yerleşmişlerdir.¹⁴⁵ Daha sonra Doğu Karadeniz bölgesinde kurulan Taceddinoğulları Bölgede

¹⁴¹TSV, Trabzon Vilayet Matbaası 1322 (1904), s. 430-433

¹⁴²Kemal H. Karpat, a.g.e., s.222

¹⁴³H. K. Yanmaz (2018), *Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarları*, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, s.108

¹⁴⁴İbrahim Tellioğlu (2007), *Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme*, Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C.2, S.2, s.657

¹⁴⁵M. Öz, TDV Samsun Maddesi, [Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/samsun>]

etkinliğini göstererek kısa sürede Trabzon Rumlarını mağlup etmiş 1379'da Yeşilırmak'ın denize döküldüğü sahadan Ünye'ye kadar hâkimiyetini genişletmiştir.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin Haçlılara karşı kazandığı Niğbolu zaferinden sonra Sultan I. Bayezid (Yıldırım) 1398 yılında Canik ve çevresine bir sefere düzenlemiştir. Müslüman Samsun bölgesini hakimiyet altına alan Osmanlı buradaki beyleri de kendisine bağlamıştır. 1400'lü yılların başında Ünye'yi de içerisine alan bölge kısa süreli olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir. Ankara Savaş'ından sonra Ünye idaresi Timur'a bağlı Hristiyan bir valiye verilmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine ne zaman geçtiği konusunda net bilgi yoktur. Ancak II. Mehmed'in 1461 Trabzon Seferi sonrasındaki tahrir kayıtlarından Canik-i Bayram (Takriben Ünye, Fatsa (Satılmış), Ordu (Bayramlı) ve Giresun) bölgesi Yörgüç Paşa'nın gayretiyle Osmanlı idaresine alındığı anlaşıyor.¹⁴⁷ Nitekim Osmanlı Devleti'nde yayınlanan 1861 Vilayet Nizamnamesi'ne göre bazı idari merkezlerde bir takım değişikliklere gidilmiştir. Canik Sancağı Trabzon eyaletine bağlanırken sancağın kaza yapısını; Samsun, Bafra, Çarşamba, Terme, Fatsa ve Ünye kazaları oluşturmaktadır.¹⁴⁸

2.7.1. Ünye Kazası Nüfusu

Ünye Kazasının nüfus yapısına dair elimizdeki ilk bilgiler 1485 yılına ait olarak tespit edilmiştir. Bu yıl kaza dâhilinde hane sayılarına bakıldığında Müslüman hane sayısı 3, Gayrimüslim hane sayısı 48, kale muhafızlarına ait hane sayısı 16 ve toplamda 67 hane mevcuttur. Yine aynı yıl kaza içerisindeki bekâr sayılarına bakıldığında Müslüman kesimde bir belirleme olmazken gayrimüslim halk içinde 8 kişi belirtilmiştir. 1520 yılındaki verilere baktığımızda Müslüman hane sayısı 3 ve Müslüman mücerret sayısı 5 olarak verilirken gayrimüslim hane sayısı 80 ve gayrimüslim mücerret sayısı 64 şeklinde kaydedilmiştir. Ünye kazasının bu yıllarda gayrimüslim tebaa bakımından oldukça zengin olduğu açıkça belli olmaktadır. Ayrıca 1520 yılında kale muhafızlarına ait hane sayısı 32'dir.¹⁴⁹

1576 yılında kazanın nüfus yapısına baktığımızda Müslüman hane sayısı 16 ve Müslüman mücerret sayısı 11 olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu yılda da Gayrimüslim hane sayısının fazla olduğu görülmekte olup bu sayı 198'i bulmuştur. Bu yıl gayrimüslim mücerret sayısına baktığımızda ise yine 322 gibi yüksek bir sayı ile karşılaşmaktayız. Kale muhafızlarına ayrılan hane sayısı 45 olarak kaydedilmiştir. 1642 yılı yapısı ise; Müslüman

¹⁴⁶İbrahim Tellioğlu, a.g.m., s.660

¹⁴⁷M. Öz (1999), "XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı", TTK Yayınevi, s.25

¹⁴⁸N. İpek, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, ss, 151-166 (s.152)

¹⁴⁹M. Öz (2006), *Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus*, Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap) s.243-262

hane sayısı 18, Müslüman mücerret sayısı 4; Gayrimüslim hane sayısı 212, gayrimüslim mücerret sayısı 45 olmasının yanında kale muhafızları hane sayısı belirtilmemiştir.¹⁵⁰

Canik Sancağına ait 1576 ve 1642 yıllarına ait köy ve hane sayıları incelendiğinde Ünye kazasına ait verilerde elde edilmiştir. Bu bilgile göre 1576'da kazadaki köy sayısı 10, hane sayısı 856 ve ortalama köy nüfusu ise %86 olarak hesaplanmaktadır. 1642'de ise köy sayısı 39 olmakla birlikte hane sayısında düşüş olduğu görülmektedir ve bu sayı 445'tir ortalama köy nüfusu ise %11'dir.¹⁵¹

1837 yılındaki verilere baktığımızda Canik Sancağının beşinci büyük yönetsel kazası Ünye olarak görülmektedir. Ünye kazasına tabi yerleşim birimleri Efrac (İfrac?) Kazası, Fenaris Kazası, Cöreği kazası, Cevizdere (Cözderesi?) Kazası şeklindedir. Bu yılda kaza içerisinde Müslüman ve Hristiyan yerleşkelerin dağılıma baktığımızda; iki muhtarlı bir imamlı mahalle sayısı 4, bir kocabaşı bir kâhyalı mahalle sayısı 2, bir muhtarlı bir imamlı köy sayısı 5, bir muhtarlı imamsız köy sayısı 1, bir kâhya bir kocabaşlı köy sayısı 1 olmak üzere toplam Müslüman köy sayısı 6 ve toplam Hristiyan köy sayısı 1 olarak kaydedilmiştir. 1837 yılında Ünye kazasında yedi köy tespit dılmıştır. Bunun yanı sıra kazaya bağlı yerleşkelerin köy sayılarına baktığımızda Efrac Kazasına bağlı köy sayısı 11, Fenaris kazasına bağlı köy sayısı 12, Cöreği kazasına bağlı köy sayısı 6 ve Cevizderesi kazasına bağlı köy sayısı 10 şeklindedir.¹⁵²

Ünye kazasının 1869 yılı nüfus yapısına baktığımızda diğer Verilen yıllara nazaran Müslüman nüfusun arttığı görülmektedir. Nitekim Müslüman nüfus sayısı 10.998 gibi ciddi bir sayıdır. Gayrimüslim halkın kendi içlerinde dağılımı ise şu şekilde olmuştur; Ermeni nüfus 221, Rum nüfus 341 ve Çerkez nüfus 901 olmak üzere kazanın toplam nüfusu 12.174 kişidir. 1869'da Ünye kazasında 81 köy (kurâ) bulunmaktadır. Aynı yıl kaza içerisindeki erkek nüfus verilerine de ulaşılmıştır. Bu dağılım; 3.368 Müslüman, 589 Rum, 312 Ermeni ve 250 Çerkez şeklindedir.¹⁵³ 1879 yılında yine erkek nüfus verileri kayıt altına alınmıştır. Kaza dâhilinde bu yıl 5.501 hane ve bu haneler içerisinde Müslüman erkek nüfus 11.007, Rum erkek nüfusu 1.684, Ermeni erkek nüfus sayısı 1.634 olmak üzere toplam erkek nüfus 14.325 kişi olarak tespit edilmiştir.¹⁵⁴ 1882-83/1893 yıllarında Ünye kazası nüfusu dahilinde 21.348 Müslüman

¹⁵⁰ Mehmet Öz, a.g.m., s.251

¹⁵¹ Mehmet Öz, a.g.m., s.255

¹⁵² M. Y. Erler (2009), *Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2/8, Yaz 2009, s. 169-190, s.172,174

¹⁵³ 1286 (1869) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1286, s.98-99

¹⁵⁴ 1296 (1879) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1296, s. 120-121

kadın, 21.096 Müslüman erkek; 1.781 Rum kadın, 1.914 Rum erkek; 1.662 Ermeni kadın, 1.973 Ermeni erkek bulunmaktadır.¹⁵⁵

Ünye kazasında 1904 yılı nüfusu değerlendirildiğine ermeni kadın sayısı 2.285, ermeni erkek sayısı 2.457; Rum kadın sayısı 2385, Rum erkek sayısı 2.323; Müslüman kadın sayısı 18.886, Müslüman erkek sayısı 17.457 olmak üzere kazanın toplam nüfusu 45.794 kişi olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁶ 1914 yılındaki nüfus dağılımı; Müslüman 58.351, Ermeni 5.861, Rum 5.251 ve Yahudi 9 olmak üzere toplamda 78,463 kişi tespit edilmiştir.¹⁵⁷

2.8. Terme Kazası

Antik Grek ve Roma/Latin Kaynaklarında Amisos (Samsun)'un doğusunda bulunan Thermodon/Terme Çayı havzası ve çevresinde Amazon Kadınları'nın yaşadıkları topraklar olarak gösterilir.¹⁵⁸ Arrianus'un aldığı notlarda Terme Suyu Thermödön olarak geçmektedir. Ayrıca Ammianus Marcellinus'agöre, Armonios Dağı'ndan doğan ve Amazonios (Mason) Dağı'ndan gelen akarsularla beslenen Thermödön Irmağı (Terme Ovası) alüvyonlu ova boyunca akarak Karadeniz'e dökülmektedir.¹⁵⁹

Amazon Kadınları'nın bölgede yaşadıklarını gösteren çok seçkin arkeolojik buluntulara rastlanmaktadır. Efsane dışına çıkarak gerçekte Karadeniz sahillerine yerleşen göçebe kültürü ve geleneklerini Türk töresinin ritüeli olan at üzerinde savaşan Kimmer ve İskit Kadınları ve kızları burada anılmalıdır. Bölgeye gelen Yunan Kolonileri bu kadınları görerek dehşet içerisinde kalmış ve bir mitos yaratarak Antik Çağ Kaynaklarında yer vermişlerdir. Bu bilgilerin yanı sıra Amazonlarla ilgili tasvirler Antik Grek sanatında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶⁰

Terme bölgesinin Türk yurdu haline gelmesi ise Taceddinoğulları Beyliği'nin buraya gelmesi ile başlamıştır. Daha sonra Taceddinoğlu Hasan Bey topraklarını Osmanlı Devleti'ne teslim etmiştir.¹⁶¹ Klasik Dönem Osmanlısında Samsun; Kavak, Yakakent, Alaçam, Bafra, Samsun merkez, Tekkeköy, Asarcık, Ayvacık, Çarşamba, Salıpazarı, Terme gibi kazaları

¹⁵⁵Kemal H. Karpaz, a.g.m., s.178

¹⁵⁶1322 (1904) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.430-433

¹⁵⁷Kemal H. Karpaz, a.g.m., s.222

¹⁵⁸T. Tarhan (2002) , “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, Türkler Ansiklopedisi, C1, Yeni Türkiye Yayınları, s.916

¹⁵⁹M. Arslan (Çev.) (2005), *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, Odin Yayıncılık, s. 121

¹⁶⁰Taner Tarhan, a.g.m, s.916; Strabon, XII. III./15-16, s.547-548

¹⁶¹İ. Serbestoğlu (2016), *Tanzimat Dönemi'nde Terme Kazası*, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), C.3, S.7, Kasım 2016, s. 73-83. (s.73)

*Amazon Kadınları'nın Samsun ve bugünkü Çarşamba ve Terme ovalarında bulundukları ve kendi topraklarına yabancı erkek sokmadıkları iddia edilir. Mehmet Öz, “Samsun”, TDV İslâm Ansiklopedisi, s.1 erişim islamansiklopedisi.org. tr/samsun

bünyesinde barındırarak Canik Sancağına bağlı bir yerleşke olmuştur. Terme Kazası bir tımar nahiyesi olmanın yanında kadılık bölgesi olarak da işlev görmektedir.(Terme Kazası: Terme, Akçay, Fenaris, İfraz yerleşkelerini bünyesinde bulundurmaktaydı.)¹⁶² Terme Kazası, 16. Yüzyılda küçük bir yerleşim yerine sahip ve 46 köyden oluşmaktadır. Osmanlıda tutulan Tahrir Defterlerinde Termedon'un Pazar vergisinin ve camisinin bulunduğu dair kayıtlar bulunmaktadır. Terme limanı Canik Sancağı'nın önemli katkılar sağlamasının yanında kendir hasları bölgesi olarak kullanılmaktadır.¹⁶³

Terme kazası yönetsel nitelikte bir merkez olarak değerlendirilecek yoğunlukta nüfus dinamiklerine sahip değildir. Kaza konumunda bir idari yapı olmasının sebebi geniş arazi yapısının olmasıdır. Ayrıca Terme Çayı çevresinde bulunan köyler ile Simendirik ve Gölyazı bataklıkları bölgenin sorunlu yapısını kaza idaresi altında değerlendirmesinde belirleyici olmuştur.¹⁶⁴

19. yüzyılda Karadeniz'in tamamını dolaşarak yazdığı Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası adlı eserinde Terme hakkında bilgi veren P. Minas Bijişkyan, Amazon Kadınları'ndan bahseder ve "Biz de bu taraflarda cesur kadınlara rastladık." Sözü ile Amazon Kadınları efsanesine inandığını ima eder. Seyyah bunun yanında Terme'ye dair kaleme alınacak kayda değer pek fazla bir şey görmediğini belirtir. Bölgede bulunan Termedon gibi akarsular ve güvenli limanlar dikkatini çekmiştir. Ayrıca bu bölgede haftanın belirli günlerinde bir Pazar kurulduğundan söz eder. Terme, Osmanlı'nın klasik dönemi içerisinde değerlendirilirken bir tarım bölgesi olması önemli özelliği olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁶⁵

2.8.1. Terme Kazası Nüfusu

Terme Kazasının 1576 yılında mevcut köy sayısı 47 olmakla birlikte 3.747 hane sayısı bulunmaktadır. Ortalama köy nüfusu ise % 80'dir. Kazanın 1642 yılındaki köy sayısında bir artış görülmüş ve 48 köy dahilinde 738 hane kaydedilmiştir. Ortalama köy nüfusu da % 15 olarak tespit edilmiştir.¹⁶⁶ Terme kazasının 1837 yılında mevcut köy sayısı belirtilen iki yıldan daha az olarak 27 köy sayısı belirtilmiştir. 1837 yılında kaza içerisindeki Müslüman ve Hristiyan yerleşkelerin dağılımına bakıldığında; iki muhtarlı bir imamı köy sayısı 17, bir

¹⁶²Mehmet Öz, "Samsun", TDV İslâm Ansiklopedisi, s.1-6 erişim: islamansiklopedisi.org. tr/samsun

¹⁶³İbrahim Serbestoğlu, a.g.m., s.74

¹⁶⁴ Mehmet Yavuz Erler, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2/8, Yaz 2009, s. 169-190, s.171

¹⁶⁵İbrahim Serbestoğlu, a.g.m., s.73

¹⁶⁶Mehmet Öz, a.g.e., s.243-262

muhtarlı bir imamlı köy sayısı 10 olmak üzere toplam 27 Müslüman köy sayısı kaydedilmiştir.¹⁶⁷

1869 yılında kaza nüfusu içerisinde; 181 Rum, 595 Ermeni, 3.116 Çerkez ve 4.960 Müslüman olmak üzere toplam nüfus 8.852 kişi olarak tespit edilmiştir. Aynı yıl kazaya bağlı 35 köy bulunmaktadır. Mevcut erkek nüfus incelendiğinde ise 4 Rum erkek kişi sayısı, 9 Ermeni kişi sayısı, 1.210 Çerkez kişi sayısı son olarak 1.705 Müslüman erkek kişi sayısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde kazanın toplam erkek nüfusu 3.164 kişi sayısıdır.¹⁶⁸ Kazanın on yıl sonra 1879'da erkek nüfus yapısının çoğunluğunu yine 9.191 gibi ciddi bir sayıyla Müslüman erkekler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra aynı yıl 768 Ermeni erkek nüfusu ve 224 Rum erkek nüfusu kayıtlara geçmiştir.¹⁶⁹ 1892-93/1893 yılında kazanın nüfusu içerisinde 9.085 Müslüman kadın, 9.953 Müslüman erkek; 763 Ermeni kadın, 878 Ermeni erkek; 205 Rum kadın nüfus, 223 Rum erkek nüfus bulunmaktadır.¹⁷⁰ 1881/82-1893 yıllarında Terme kazasının genel nüfus değerlendirmesi göz önüne alındığında ise Müslüman nüfus 19.038, Ermeni 1.641, Rum 428 olarak tespit edilmiştir.¹⁷¹

1901 yılında kaza içerisinde doğanların ve vefat edenlerin verilerine rastlanılmıştır. Nitekim bu yıl Terme kazasında Müslüman doğan erkek çocuk sayısı 424, Müslüman doğan kız çocuk sayısı 427; vefat eden erkek Müslüman sayısı 420, vefat eden kadın Müslüman sayısı 387, Rum doğan erkek çocuk sayısı 4, Rum doğan kız çocuk sayısı 4; vefat eden Rum erkek sayısı 4 olarak kayıt altına alınmış ve vefat eden Rum kadın sayısına rastlanılmamıştır. Ermeni doğan erkek çocuk sayısı 44, Ermeni doğan kız çocuk sayısı 62; vefat eden Ermeni erkek sayısı 17 iken vefat eden Ermeni kadın 1 olarak kaydedilmiştir.¹⁷²

1904 yılı nüfus yapısı incelendiğinde Terme kazasında Katolik ve Protestan nüfusun olmadığı tespit edilmiştir. Diğer etnik unsurların dağılımı şu şekildedir; Rum kadın nüfus 267, Rum erkek nüfus 261; Ermeni kadın nüfus 1.074, Ermeni erkek nüfus 1.106; Müslüman kadın nüfus 9.934, Müslüman erkek nüfus 9.466'dır. Aynı yıl toplam kadın nüfus 11.275 ve erkek

¹⁶⁷M. Yavuz Erler, a.g.m., s.185-186

¹⁶⁸1286 (1869) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1286, s.98-99

¹⁶⁹1296 (1879) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1297, s.120-121

¹⁷⁰Kemal H. Karpat, a.g.e., s.178

¹⁷¹M. Okur (2014) , *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Karadeniz Bölgesi'nde Türk, Rum ve Ermeni Nüfusu*”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni nüfusu ve kilisesi misyonerlik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.21

¹⁷²1319(1901) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.210-211

nüfus 10.833 olarak tespit edilmiştir.¹⁷³ 1914 yılı Terme nüfusu 23.632 Müslüman, 2.601 Ermeni, 967 Rum olmak üzere toplam 27.200 kişi belirlenmiştir.¹⁷⁴

2.9. Fatsa Kazası

Fatsa tarihine baktığımızda M.Ö. 400 yılında Kolhlar, Driller, Halipler, Mossinoikler ve Tibarenler¹⁷⁵ gibi kabileler burayı mesken tutmuşlardır. Daha sonra Fatsa ve civarı bölge M.Ö. 675’li yıllarda Kimmerler, Persler, Makedonyalı İskender ve Komutanları (M.Ö. 312- 208) egemenliği altında bulunmuştur. Ayrıca elde edilen buluntular ilk çağ dönemlerinde bölgeye Pontus Devleti’nin (M.Ö.280-M.S.263) hâkim olduğunu göstermektedir. Arrianus kaleme aldığı eserinde Fatsa’yı Phabda/Phadisane ismi ile anlatırken Pontus krallarının burada kalelerini konuşlandığından bahseder.¹⁷⁶ Strabon bu yöreden bahsederken Sidene bölgesini zikreder. Khabaka, Phabda, Side yerleşimlerinin verimli bir ova olarak anlattığı Sidene bölgesinin içinde yer aldığını anlatır.¹⁷⁷

1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu’ya başlayan Türk akınları ile Fatsa bölgesine yerleşen Türkler bölgede varlıklarını göstermeye başlamışlardır. Nitekim Türk Beyliklerinden Danişmendlilerin bir komutan olan Seveli Bey tarafından Ladik, Samsun, Ünye, Fatsa, Giresun gibi bölgeler hakimiyet altına alınmıştır. Klasik Osmanlı döneminde Kavak, Yakakent, Alaçam, Bafra, Samsun merkez, Tekkeköy, Asarcık, Ayvacık, Çarşamba, Salıpazarı, Terme gibi Samsun’un ve Ünye, Korgan, Kumru, Fatsa, Tekkiraz, Akkuş gibi Ordu’ya bağlı yerler Canik sancağına bağlı bir konumdaydı.¹⁷⁸

Osmanlı kayıtlarında Fatsa isminin yerine Satılmış, Satılmış-ı Mezid Bey veya Nahiye-i Satılmış-ı Ferid Bey gibi kullanımlarının olduğu görülmektedir. XV. yüzyıldan XVII. Yüzyıla kadar Canik Sancağı nahiye ve kazaları incelendiğinde 1455-1485 yıllarında Nahiye-i Satılmış Mezid Bey’in kapsadığı alan içerisinde Fatsa, Korgan, Kumru, Ünye bulunurken; 1520’de Kaza-i Satılmış-ı Mezid Bey, 1576’da Kaza-i Satılmış ve 1642’de Kaza-i Satılmış yerleşimlerinin kapsadığı alan Fatsa olarak tespit edilmiştir.¹⁷⁹ 1837’de Fatsa

¹⁷³1322(1904) TSV Trabzon Vilayeti Matbaası 1322, s.430-433

¹⁷⁴Kemal H. Karpat, a.g.e., s.222

¹⁷⁵ Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Fatsa Belediyesi [Erişim.13Kasım2020 <https://testsite.ktb.gov.tr/ktmordu>]

¹⁷⁶Arrianusun Karadeniz Seyahati (Çev. Murat Arslan) (2005), Odin Yayıncılık, İstanbul 2005, s.123

¹⁷⁷Strabon, XII. II 15

¹⁷⁸Mehmet Öz, a.g.e., s.4

¹⁷⁹Mehmet Öz, a.g.e., s.256

Kazası içerisinde tabi olarak Serkeş Kazası, Keş Dere Kazası, Meydan Kazası yer almaktadır.¹⁸⁰

2.9.1. Fatsa Kazası Nüfusu

Fatsa (Satılmış) kazasının 1576 yılı köy ve hane sayılarına bakıldığında 98 köy ve 4.666 hane tespit edilmiştir. Ortalama köy nüfusu ise %47 gibi yüksek bir oran olarak hesaplanmaktadır. 1642 yılındaki verilere baktığımızda yalnızca merkez göz önüne alınarak yapılan çalışmalarda mevcut köy sayısı 32, hane sayısı 200 ve ortalama köy nüfusu %9 olarak kaydedilmiştir.¹⁸¹ Canik sancağının 1642 yılındaki köylü nüfusuna dair inceleme içerisinde Fatsa (Satılmış) kazasının yapısı şu şekildedir; askeri 96, hane 200, mücerred 13, muaf 0 olmak üzere kazanın toplam köylü nüfusu 309'dur.¹⁸²

1837 yılında Canik Sancağına ait kayıtlı defterler incelendiğinde Fatsa Kazası altıncı büyük kaza olarak belirtilmiştir. O dönem için herhangi bir mahalle belirlemesi yapılmamakla birlikte Fatsa merkezinde ikamet eden Rum Reaya, Bazar (Rize-Pazar), Ordu ve Kaya Ardı Ermenilerinin kaza nüfusunun bir kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Fatsa'ya bağlı dokuz köy olduğu belirlenmesinin yanında Fatsa kazasına bağlı Serkeş kazasında da dokuz köy, meydan kazasında beş köy, Keş Deresi kazasında altı köy kayıtlarda yer almaktadır.¹⁸³

1869 yılı Fatsa nüfusuna ait veriler incelendiğinde; 10,711 Müslüman, 901 Çerkez, 341 Rum, 221 Ermeni olmak üzere toplam 12.174 kişi sayısı mevcuttur. Aynı yıl kazada erkek nüfuslarına bakıldığında; 2.893 Müslüman erkek kişi sayısı, 192 Çerkez, 95 Rum, 33 Ermeni olarak toplamda 3233 erkek kayıt altına alınmıştır.¹⁸⁴ Fatsa kazasının on yıl 1879 yılındaki erkek nüfus sayılarına bakıldığında 3997 hane içinde toplam 12.449 kişi kayıtlıdır. Bu kayıtlar incelendiği takdirde 11.436 Müslüman, 644 Rum, 369 Ermeni olarak dağılım göstermiştir.¹⁸⁵ 1881/82-1893 yıllarındaki nüfus değerlendirmelerinde Fatsa kazasında Müslüman kadın nüfus 13.739, Müslüman erkek nüfus 14.156; Rum kadın nüfus 706, Rum erkek nüfus 946, Ermeni kadın nüfus 354, Ermeni erkek nüfus 448 olarak tespit edilmiştir.¹⁸⁶ 1881/82-1893 yıllarına ait genel nüfus ortalamasına bakıldığında Fatsa kazasında 27.895 Müslüman nüfus, 1652 Rum nüfusu ve 802 Ermeni nüfusu bulunmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁰M.Y. Erler, s. 169-190, s.172

¹⁸¹Mehmet Öz, a.g.m., s.254

¹⁸²Mehmet Öz, a.g.m., s.252

¹⁸³M. Yavuz Erler, a.g.m., s.171

¹⁸⁴1286 (1869) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1286, s.98-99

¹⁸⁵1296 (1879) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1296, s.120-121

¹⁸⁶Kemal H Kartap, "Osmanlı Nüfusu (1830-1914)", Türk Vakfı Yurt Yayınları, s.178

¹⁸⁷Mehmet Okur, a.g.m., s.21

Kazanın 1893 yılındaki nüfusu Müslüman, Rum, Ermeni olarak ayrılmakla beraber Müslüman kişi sayısı toplam 27.895 olup bu toplamın 14.156 kişisi erkek, 13.739'u kadındır. Rum olan vatandaş sayısı 1.652 olarak tespit edilmiş ve bu sayı içerisinde 946 erkek, 706 kadın nüfusunu oluşturmaktadır. Ermeni olan vatandaş sayısı ise toplam olarak 802'dir. Bu sayının 448 kişisi erkek ve 354 kişisi kadın nüfusu kapsamaktadır.¹⁸⁸

1901 vilayet salnamesinde Canik sancağına ait doğan ve vefat eden nüfus sayıları kaydedilmiştir. Müslüman doğan erkek çocuk nüfusu 532, Müslüman doğan kız çocuğunüfusu 461'dir. Vefat eden Müslüman erkek sayısı 239, vefat eden Müslüman kadın sayısı 287 olarak kaydedilmiştir. Fatsa kazasının aynı yıl Rum olarak doğan erkek çocuk sayısı 69, Rum olarak doğan kız çocuk sayısı 82'dir.¹⁸⁹

Fatsa kazasının 1904 yılı nüfus yapısı incelendiğinde Katolik ve Protestan ne kadın ne de erkek nüfusuna rastlanılmamıştır. Kazada bu yıl 14.430 kadın, 15.010 erkek olmak üzere toplam 29.440 Müslüman nüfus bulunmaktadır. Kazadaki Rum sayısı dağılımı 1.012 kadın, 1.037 erkek olarak tespit edilmiştir. Kazada yaşayan bir başka etnik unsur Ermeniler olup 441 kişi kadın 446 kişi erkek nüfusu oluşturmaktadır.¹⁹⁰ 1914 senesinde kazanın nüfus dağılımı 35.678 Müslüman, 3.026 Rum ve 1.250 Ermeni olmak üzere toplam 39,954 şeklinde gözlemlenmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸1311 (1893) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1311, s.290

¹⁸⁹1319 (1901) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1319, s.210-211

¹⁹⁰1322 (1904) TSV, Trabzon Vilayeti Matbaası 1322, s.430-433

¹⁹¹Kemal H. Karpat, a.g.e, s.222

3. CANİK SANCAĞI HAPİSHANELERİ

3.1. Samsun (Merkez) Kaza Hapishanesi

3.1.1. Samsun Kazası Hapishane Bölümü

Samsun kazasına ilk hapishane binasının ne zaman inşa edildiğine dair kesin bilgi yoktur. Ancak 1858 yılında Dahiliye Nezaretine Samsun hapishanesinden bir belge gönderilmiştir.¹⁹² Arşiv belgeleri incelendiğinde bu tarihten sonra dönem dönem hapishanenin tamir edilmesine dair istekler Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir. Ayrı başlık altında inceleneyeceğimiz bu konuya daha sonra değinilecektir. 1913/14 yıllarında Samsun'daki hapishanenin adı 'Samsun Hapishanesi Umumisi' olarak kayıtlara geçmiştir. Bu tarihlerde hapishane hükümet dairesinin avlusunda yer almaktaydı. Hapishane içinde erkek hapishanesi ve hemen yanında on iki yataklı koğuştan oluşan bir kadın hapishanesi mevcuttur. Hapishane kapasitesi 150 kişi olmasına rağmen mevcut kişi sayısının 400'ü aşkın olması ve bu durumdan doğan izdiham arşiv belgelerinde belirtilmiştir.¹⁹³

3.1.2. Samsun Kazası Hapishane Tamir İşlemleri

Canik Sancağının merkez kazası konumunda olan Samsun hapishanesi için Dâhiliye Nezaretine 14 Kasım 1858 belge tarihli yazıda Samsun hapishanesinin genişletilmesine dair telgrafname gönderilmiştir.¹⁹⁴ Bu belgeye bir cevap verilip verilmediği bilinmemektedir. Kaza kaymakamlığından Dahiliye nezaretine belli tarihlerde hapishanenin tamire ihtiyacı olduğu bildirilmiş gerekenlerin yapılması arz edilmiştir.

Canik mutasarrıflığından 8 Haziran 1889 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafnamede sancak hapishanesinin tamiri ve inşası için gereken ödeneğin gönderilmesi talep edilmiştir. Bu telgrafa cevap olarak ıslahat komisyonu tarafından gerekli işlemlerin yapılacağı bildirilmiştir.¹⁹⁵

¹⁹²BOA. MKT.MHM.146.6.1

¹⁹³Halim Dermiryürek, a.g.e., s.164

¹⁹⁴BOA MKT.MHB.146.6/1

¹⁹⁵BOA Y.PRK.DH.3.30/1

14 Mayıs 1904 yılında Dâhiliye nezaretine Samsun hapishanesinin inşaat masraflarının karşılanması talebi gönderilmiştir.¹⁹⁶ Bazı tamir talepleri doğrudan Maliye Nezaretine gönderildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin 9 Mart 1908 tarihli yazıda Samsun hapishanesinin tamir masrafları konusu Maliye Nezareti'ne bildirilmiş gereğinin yapılması istenmiştir. Maliye nezaretinden gelen cevap bu konunun gerekli komisyona bildirildiği şeklinde olmuştur.¹⁹⁷

24 Ocak 1916 tarihli belge de Samsun Hapishane Hastanesi ve Tevkifhanesi'nin merdiven, çerçeve ve diğer sorunlarının tamirâtı için Dâhiliye Nezaretine altmış üç kuruş ödeneğin olduğu bildirilmiş ve bu ödeneğin karşılanması talep edilmiştir.¹⁹⁸

Canik Mutasarrıflığından Samsun Kazası hapishanesinin tamir masrafı olan 5.845 kuruşun Dâhiliye Nezareti'ne 31 Mayıs 1918 tarihli belge ile karşılanması talep edilmiştir. Bu talebe cevap olarak hapishane için çıkan masrafın tamirat raporuna göre uygun bulunmadığı belirtilmiş ve usulüne göre raporun düzenlenmesinin gerekliliği istenmiştir.¹⁹⁹

3.1.3. Samsun Kazası Hapishanesi Nakil Ve Tahliye Durumu

Osmanlıda hapishanelerin kapasite durumları aşağı yukarı aynı durumdaydı. Az kapasiteli hapishanelere fazla mahkûm koyulması hem hapishane hem de mahkûmlar için son derece sağlıksızdı. Bu sorunların en aza inmesi için hapishaneler arasında nakil işlemleri gerçekleştirilmekteydi. Samsun kazasında buluna hapishane nakil olunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneği 23 Haziran 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta Bodrum hapishanesinin kapasitesi dolduğu suretle yer olmadığı bu yüzden tutuklanan mahpusların Samsun hapishanesine nakillerinin gerektiği istenmiştir. Bu talebe Trabzon Vilayetinden cevap gönderilmiş ve Samsun hapishanesinin tamir edilecek yerlerinin tamir edilmesinin ardından nakillerin hapishaneye yerleştirileceği ifade edilmiştir.²⁰⁰

Bazı hapishanelerin bina koşulları diğerlerine nazaran daha iyi konumdaydı. Örneğin Sinop Hapishanesi Karadeniz bölgesinde sağlam duvarlara sahip bir binaydı. Hapishanenin bu özelliğinden dolayı buraya birçok bölgeden nakiller gerçekleşmekteydi. Bu nakil yerlerinden biride Samsun hapishanesidir. Dâhiliye Nezaretine 7 Ağustos 1911 tarihinde gönderilen telgrafta Samsun hapishanesinin düzenini ve asayiş durumunu bozan mahpusların Sinop

¹⁹⁶ BEO.233.7175220/1

¹⁹⁷ BOA. DH.MKT.1246.73/1

¹⁹⁸ BOA. DH.MB.HPS.114.58/1

¹⁹⁹ BOA. DH.MB.HPS.14.54/1

²⁰⁰ BOA. DH.MKT.2859.19/1

hapishanesine nakillerinin gerekliliği arz edilmiş Cevap olarak 10 Ağustos 1911 tarihinde nakil işleminin gerçekleştirilmesi Canik mutasarrıflığına bildirilmiştir.²⁰¹ Samsundaki hapishanenin tavanı sağlam olmayan tahta malzemesinden yapıldığı için firar olayları yaşanmaktaydı. Bu durum sebebiyle firar durumlarından dolayı bir kısım mahkûmun Sinop hapishanesine nakledilmesi istenmiştir.²⁰²

Farklı tarihlerde yine Samsun hapishanesinden Sinop Hapishanesine asayışı bozan mahpusların nakli istenmiştir. 28 Temmuz 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretine arz edilen belgede Samsun hapishanesinde diğer mahkûmların güvenliğini tehdit eden ve asayışı bozan bir grup mahkûmların Sinop Hapishanesine nakil edilmeleri hususunun acil olduğu ve gerekirse talebin bir üst mahkemeye taşınması durumu hakkında telgraf gönderilmiştir. Durumun acil olduğuna değinilmiş ve gereğinin yapılması arz edilmiştir.²⁰³

Samsun hapishanesinin mahkûmlar kapasitesinin 1914 yılında 250 kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Samsun hapishanenden Canik Mutasarrıflığına 3 Mayıs 1914 tarihinde gönderilen belgede hapishanenin mevcut kapasitesinin gelen mahkûmlara yeterli olmadığı ve mahpusların nakillerinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁴

I.Dünya Savaşı başladığı sırada Karadeniz bölgesi Rusya'nın tehdidi altındaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti olası bir saldırı karşısında şehirlerin güvenliğini korumak adına hapishaneler ile ilgili bir karar almıştır. Bu karar Osmanlı sahillerinin düşman saldırısına uğraması ihtimali göz önüne alınarak buradaki hapishanede bulunan mahpusların başka sancaklarda bulunan hapishanelere taşınması Dâhiliye Nezareti'ne 6 Eylül 1914 tarihinde bildirilmiştir. Sahildeki hapishanelerde bulunan mahpusların sevkleri dâhilinde kiralanacak mekânın kirası Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine takdim kılındı.²⁰⁵ Bir kıyı kenti olan Canik Sancağı da bu talimat doğrultusunda hareket edecektir.

I.Dünya Savaşının bitmesine birkaç ay kala Osmanlı hapishanelerinde tutuklu bazı gayrimüslim kişilerin serbest bırakılmasına dair bilgi veren belgelerin varlığına rastlanılmaktadır. Dâhiliye Nezareti'ne 29 Mart 1918 tarihinde İngiliz Amirliğinden gelen talep doğrultusunda Bilecik, Bolu, Kastamonu ve Samsun kazalarında tutuklu bulunan İngiliz

²⁰¹BOA. DH.MB.HPS.1.23/1

²⁰²BOA. DH.MB.HPS.103.31.2

²⁰³BOA. DH.MB.HPS.1.23/1

²⁰⁴BOA. DH.MB.HPS.150.3872

²⁰⁵BOA. DH.EUM.MH.268.35/1

vatandaşı olan Ermenilerin tahliye edilmesi takdim kılınmıştır. Samsun hapishanesinde bulunan İngiliz vatandaşı olan Ermenilerin bu talep doğrultusunda salınmaları istenmiştir.²⁰⁶

3.1.4. Samsun Kazası Hapishanesi Mahkûmları Hakkında

Osmanlıda hapishanelerin aydınlatılması için kullanılan maddelerin bir takım sıkıntılara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek olarak Samsun hapishanesinde zeytinyağı ile kandil yakılmaktayken memurlardan Abdüllatif Efendi zeytinyağı ile yakılmasını uygun görmeyip ucuz olduğu sebebiyle balık yağı yakılmasını tercih etmiştir. Ancak kullanılan balıkyağı dar hapishane içinde bulunan mahkûmlar nefes darlığı yaşatmıştır. Bu konu Dâhiliye Nezaretine 23 Mayıs 1863 tarihli belge ile bildirilmiştir.²⁰⁷

Mahkûmlar kişilerin maddi durumlarının yetersiz olması bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Örneğin kış aylarının geliyor olması ve Samsun Hapishanesinde bulunan 25 mahkûmun yeterli donanımda kıyafetinin olmadığı hapishane müdüriyetinde bulunan 40 bin kuruşun yetmediği Dâhiliye nezaretine 17 Şubat 1876 tarihinde bildirilmiş ve söz konusu mahkûmlar için gömlek, pantolon, entari gibi ihtiyaçlarının Mal Sandığından karşılanması talebi iletilmiştir.²⁰⁸

Samsun kazası hapishanesinde Gayrimüslim vatandaşların bulunduğu yoklama cetvellerinde görünmektedir. Bu bilgiye örnek olarak 5 Aralık 1897 tarihinde Ermeni bir vatandaş tarafından darp edilen Yunan konsolosluğunda daha önce görev yapmış HüsnüEfendi dosyası verilebilir. Belgeden hareketle Ermeni vatandaş Hüsnü efendiye tokat atmış bunun sonucunda polis tarafından tutuklanmıştır.²⁰⁹

İncelenen birçok belgede mahkûmlar veya tutuklu olan kişilerin mal varlığının olup olmamasına dair bir belgeye rastlanılmamıştır. Ancak 25 Aralık 1909 tarihinde Canik Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgede Samsun Hapishanesi'nde tutuklu bulunan ve çok fazla suçu olan Orta Köyden Maryem Binti Hoçok'un hapiste kalacağı sürede idare edecek emlak ve arazisi olup olmadığının araştırılması talep edilmiştir. 30 Ocak 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden mutasarrıflığa gelen cevapta hapishanede tutuklu bulunan Orta Köylü Maryem Binti Hoçok'un mahpusta kaldığı müddet zarfında kendisini idare edecek emlak ve arazisinin olmadığı Orta Köy komiser yardımcısı tarafından bildirilmiştir.²¹⁰

²⁰⁶BOA. DH.MB.HPS.98.6/1

²⁰⁷BOA. MVL.645.31/1

²⁰⁸BOA. ŞD.261.47/1

²⁰⁹BOA. DH.ŞFR.217.31/1

²¹⁰BOA. DH.EUM.THR.19.53/1

Devletin hapishanelerinde kunduracılık, terzilik, çorap ve fanila üretimi gibi sanayi faaliyetlerinin yanı sıra zanaat-sanat faaliyetlerinin de icra dilmesi için teşviklerde bulunulmaktaydı.²¹¹ Örnek olarak Samsun kazasının 19 Şubat 1913 tarihili gönderisinde hapishanede mahkûm olanların bazı sanat faaliyetleri ile ilgilendikleri ifade edilirken bu faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerin yine mahkûmlara tahsis edildiği Hapishaneler Müdüriyetine bildirilmiştir.²¹²

3.1.5. Hapishaneye Ait Diğer Talepler

Samsun hapishanesinin sağlık koşullarının yetersiz olduğuna daha önce defalarca değinildi. Hapishaneye ait ameliyathanenin durumunun da son derece vahamet içinde olduğunu arşiv belgesinden öğreniyoruz. Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Mart 1911 tarihili belgede Samsun Hapishanesi'ndeki ameliyathanenin yetersiz koşullar içinde olduğu sebebiyle yeni bir daire inşa etmek üzere 60.000 kuruşuna ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu talebe cevap olarak 22 Eylül 1911 tarihinde istenilen meblağın düzenlendiği en kısa sürede tahsisatın yapılacağı aktarılmıştır.²¹³

Samsun hapishanesinin temel ihtiyaçları olan ekmek, erzak, ilaç vs gibi ihtiyaçların temin edilmesi gerektiği 6 Ocak 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiş. Ayrıca geciken 1000 lira ekmek ödeneğinin gönderilmeği ile de ayrı bir rapor hazırlanmış ilgili maliye kurumuna bildirilmesi arz ve takdim kılınmıştır.²¹⁴

3.1.6. Samsun Kazası Hapishanesinin Memurlarına Dair

Samsun hapishanesinde meydana gelen bir olayda hapishane memurlarının firar eden mahkûmlara yardım ettiğine dairdir. Hapishaneden 20 Kasım 1909 tarihinde Trabzon Vilayetine gönderilen belgede firar eden bir grubun olduğu bildirilmiştir. Firar eden tutuklulara bu esnada yardım eden gardiyan ve muhafızların gerekli incelemelerden sonra cezalandırılmaları ve firar eden tutukluların bir an evvel yakalanması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca olay Dahiliye Nezareti'ne bildirilerek gerekli işlemlerin ivedilikle yapıldığı belirtilmiştir.²¹⁵ Samsun Hapishanesinde görev yapan 8 kişi memurun maaşlarının 150 kuruştan 250 kuruşa yükseltilmesi gerektiği 12 Ocak 1912 tarihinde bir belge ile Dahiliye

²¹¹ Sadet Tekin-Sevilay Özkes, a.g.m., s.195

²¹²BOA. DH.MB.HPS.149.15/1

²¹³BOA. DH.MB.HPS.34.39/2

²¹⁴BOA. DH.MB.HPS.64.42/2

²¹⁵BOA. DH.MUI.35.1.23/1

Nezareti'ne takdim edilmiştir.²¹⁶ Belgede talep edilen meblağa karşılık bir cevap verilmiş mi bilinmemektedir.

Tablo 3. 1. 11 Haziran 1912 tarihine ait memurları gösteren çizelge

Memurların İsmi	Görevi	Maaşı	Çalıştığı Süre
Hafız Osman Efendi	Müdür	460	9 Nisan 1912
Asaf Efendi	Kâtip	200	20 Kasım 1909
Ünye Kazasından Halil	Gardiyan	160	11 Haziran 1911
Trabzon Vilayeti	Gardiyan	160	30 Mart 1912
Vakfıkebir kazasından Şakir			
Ünye kazasının Hazar	Gardiyan	160	5 Nisan 1912
Başından Hüseyin			
Samsun Mahallesinden	Gardiyan	160	11 Nisan 1912
Sadık oğlu İzzet			
Trabzon Vilayeti	Gardiyan	160	15 Mayıs 1912
Vakfıkebir kazasından			
Şerif oğlu Muhammed			
Ünye Kazasından Hacı Ali	Gardiyan	160	14 Haziran 1912
Ağanın oğlu İbrahim			
Fatsa Kazasından Dursun	Gardiyan	160	14 Haziran 1912

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.86.17.2)

Tablo 3. 1.'de Samsun Hapishanesinde görev yapan memurları gösteren çizelge verilmiştir. 11 Haziran 1912 tarihli cetvel düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.²¹⁷

Tablo 3. 2. 5 Ekim 1911 tarihli hapishane memurlarının maaş çizelgesi

Memurun ismi	Memurun Görevi	Merkez	Liva	Kaza	Memur Maaşları
Hamza Efendi	Hapishane müdürü	Canik	Canik	Samsun	300
Osman Efendi	Hapishane müdürü	Canik	Canik	Samsun	200
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Gardiyan	Gardiyan	Canik	Canik	Samsun	160
Mahmut Efendi	Başgardiyan	Canik	Canik	Bafra	200
Hüseyin Efendi	Gardiyan	Canik	Canik	Bafra	120
Ahmet Efendi	Başgardiyan	Canik	Canik	Çarşamba	120
Halil Efendi	Başgardiyan	Canik	Canik	Fatsa	200
Kerim Efendi	Gardiyan	Canik	Canik	Fatsa	120

²¹⁶BOA. DH.MB.HPS.85.27/2

²¹⁷BOA. DH.MB.HPS.86.17.2

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 5.18.1)

Tablo 3. 2.'de Canik Sancağına bağlı merkez hapishanesi ve kaza hapishanelerindeki memurların maaş çizelgesini gösteren cetvel düzenlenmiştir. Söz konusu cetvel 5 Ekim 1911 tarihinde Dâhiliye Nezaretine takdim edilmiştir.²¹⁸

Tablo 3. 3. Canik Vilayetine ait memurların gösterildiği çizelge

Memur İsimleri	Görevli Kaza	Oldukları	Göreve Tarihi	Başlama	Görevin Bitiş Tarihi	Açıklamalar
Memur Yusuf ağa efendi	Samsun		13 Aralık 328			Ayrılmıştır
Memur İlyas Efendi	Samsun		26 Mayıs 329	25 Mayıs 329		Çıkarılmıştır
Katip Habil	Samsun		6 Kasım 329	26 Ağustos 329		Hala devam eder
Gardiyan Şaban	Samsun		16 Ocak 328	20 Şubat 329		İstifa etmiştir
Gardiyan Ahmet	Samsun		13 Haziran 328	11 Haziran 329		İstifa etmiştir
Gardiyan Süleyman	Samsun		21 Temmuz 328	30 Haziran 329		İstifa etmiştir
Gardiyan Mehmet	Samsun		16 Eylül 328	28 Temmuz 329		İstifa etmiştir
Gardiyan Mustafa	Samsun		18 Eylül 328	17 Eylül 329		İstifa etmiştir
Gardiyan Halil oğlu Süleyman	Samsun		1 Aralık 328	30 Teşrinisani 329		Devam eden.
Mahmut bin Muhammet	Samsun		1 Mayıs 329			Tebdil edilmiştir
Mustafa oğlu Ahmet	Samsun		3 Ocak 328	2 Ocak 329		Tebdil edilmiştir
Gardiyan Ahmet	Samsun		1 Şubat 329	20 Ocak 329		Tebdil edilmiştir
İbrahim b. Yusuf	Samsun		22 Eylül 328	8 Mayıs 329		Tebdil edilmiştir
Muhammet	Samsun		28 Aralık 328	26 Eylül 329		Tebdil edilmiştir
Ordulu Mehmet oğlu Hasan	Samsun		1 Ocak 329	1 Ocak 239		Hala devam eder
Halil oğlu Halil Ağa	Samsun		6 Haziran 328			Azledilmiştir
İsmail oğlu ...	Samsun		1 Şubat 328	1 Şubat 329		Azledilmiştir
Gardiyan Halil oğlu Tahsin	Samsun		4 Eylül 328	24 Ekim 329		Tebdil edilmiştir
Gardiyan Mevlüt	Samsun		2 Kasım 328	1 Ocak 329		Tebdil edilmiştir
G. İsmail oğlu Ali ...	Samsun		11 Aralık 328	11 Eylül 329		Tebdil edilmiştir
Gardiyan Mustafa oğlu Süleyman	Samsun		13 Haziran 329	328		Tebdil edilmiştir
Gardiyan	Samsun		5 Eylül 328	1 Eylül 329		Tebdil edilmiştir
Gardiyan Ünyeli ...	Samsun		21 Eylül 328	18 Ekim 329		Tebdil edilmiştir
Gardiyan	Çarşamba		19 Ekim 328	1 Ocak 329		Tebdil edilmiştir
G. Mahmut oğlu Murat Ağa	Çarşamba		3 Mart 329			Hala devam eder
Memur Murat Efendi	Çarşamba		29 Ocak 329			Hala devam eder
Başgardiyan Mahmut Ağa	Çarşamba		22 Şubat 327	27 Mayıs 329		Çıkarılmış
Başgardiyan Mehmet Efendi	Terme		1 Haziran 329	30 Ekim 329		Ünye süvari mübaşirinden terfi etmiştir
Başgardiyan Arifoğlu Hasan Efendi	Terme		11 Ekim 329			Devam eden
Gardiyan Mehmet Efendi	Fatsa		10 Eylül 328			Devam eden
Ahmet Efendi	Samsun		4 Haziran 329			Devam eden

²¹⁸ DH.MB.HPS.M, nr. 5.18.1

İkinci gardiyan Hacı manav kara Ahmet	Samsun	7 K. Evvel 329	Devam eden
Başgardiyan Mustafa Efendi	Samsun	25 Mart 329	Devam eden
İkinci gardiyan İsa Beyin oğlu Mehmet Efendi	Samsun	25 Mart 329	Devam eden
Başgardiyan	Samsun	29 Temmuz 329	Devam eden

Kaynak: (BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 12.56/1)

Tablo 3. 3. de Canik Sancağına bağlı merkez kaza hapishanesi ve bağlı kazaların hapishanelerinde bulunan memurların iş durumları devam etmekte olup olmadığı, işe başlama-bitiş tarihleri gösterilmektedir.²¹⁹

Tablo 3. 4. Kasım 1915 tarihli hapishane personellerine ait çizelge

Açıklamalar	Adet	Tahsisat tahriri	Toplam
Merkez liva hapishanesi müdürü 460	1	460	800
Merkez liva hapishanesi katibi 320	1	720	400
Merkez liva hapishanesi gardiyanları 1000	5	200	400
Bafra Kazası Başgardiyan 200	1	20	400
Bafra Kazası gardiyan 160	1	160	300
Çarşamba Kazası Başgardiyan 200	1	200	400
Çarşamba Kazası gardiyan 160	1	160	300
Terme Kazası Başgardiyan 200	1	200	400
Terme Kazası gardiyan 160	1	160	300
Ünye Kazası Başgardiyanı 200	1	200	400
Ünye Kazası gardiyanı 160	1	160	300
Fatsa Kazası Başgardiyan 200	1	200	400
Fatsa Kazası gardiyan 160	1	160	300

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 155.100/2)

Tablo 3. 4.'te Canik Sancağının merkez kazasına ve bağlı kazalara ait 8 Kasım 1915 tarihli hapishane personellerinin gösterildiği cetvel gösterilmektedir.²²⁰

²¹⁹BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 12.56/1

²²⁰BOA. DH.MB.HPS, nr. 155.100/2

Tablo 3. 5. Samsun Hapishanesinin 1909 yılına ait yoklama cetveli

Cünha ve Kabahat Mahkûmu			Cinayet Mahkûmu			Açıklama	Toplam
Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam		
11	3	14	82	21	103	1 Aralık 1909	117
30	4	34	7		7	4 ayda gelen mahkûm	41
41	7	48	89	21	110	Toplam	158
18	5	23	5		5	Tahliye olan mahkûm	28
23	2	25	84	21	105	14 Ocak 1910 tarihinde kalan mahkûm	130

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 26.28/1)**Tablo 3. 6.** Samsun Hapishanesinin 1909 yılına ait yoklama cetveli

Tarih	Tutuklu olan		Suçun Çekimsiz kararı olan		Kabahat suçundan olan		Cinayet Mahkûmu olan	
	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim
1 Kasım 1909 tarihinde mevcut	29	121	16	24	3	16	8	
14 Ocak 1910 tarihinde mevcut	43	120	11	5	15	18	12	

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 26.28/1)

Tablo 3. 5. ve Tablo 3. 6. 'da verilen çizelge Samsun Hapishanesinin 1909 yılına ait yoklamasıdır.²²¹ **Tablo 3. 5.**'de hapishanede bulunan mahkûmlar gösterilmektedir. 1 Aralık 1909 tarihinde 118 mahkûmların olduğu görülürken dört ay içinde 41 kişi eklenerek mevcut mahkûmlar sayısı 159 kişidir. 14 Ocak 1910 tarihine kadar 28 kişi tahliye edilerek bu tarihte toplam mahkûmlar sayısı 131 kişi olarak kaydedilmiştir. **Tablo 3. 6.**'da bakıldığından

²²¹BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 26.28/1

hapishanede tutuklu bulunanların mevcudiyetini görmekteyiz. Kasım 1909 tarihinde 150 kişi tutuklu bulunurken 14 Ocak 1910 tarihinde 13 kişi eklenerek toplam 163 tutuklu kişi kaydedilmiştir.

Tablo 3. 7. 2 Nisan 1914 tarihli yoklama cetveli

Suçun çeşidi	Tutuklu miktarı			Mahkûmun miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	116	11	127	2		2
Cünha	39	4	25	9	3	12
Kabahat				16		16
Toplam	166	15	157	27	3	30

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 25.36/1)

Tablo 3. 7. de Samsun hapishanesinin dört aylık yoklama cetveli 2 Nisan 1914 tarihli cetvel hapishaneler dairesi müdüriyetine arz edildi.²²²

Tablo 3. 8. 14 Kasım 1915 tarihli üç aylık yoklama cetveli

Suçun çeşidi	Tutuklu miktarı			Mahkûmun miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	3		3	10		10
Cünha	135	1	136	15		15
Kabahat						

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 156.7/1)

Tablo 3. 8.’de Samsun hapishanesinin 14 Kasım 1915 tarihli Mart, Temmuz ve Kasım aylarının birinci gününe ait olduğu belirtilen yoklama cetveli belirtilen tarihte Dâhiliye Nezaretine göndertmiştir.²²³

Tablo 3. 9. 14 Kasım 1916 tarihli üç aylık yoklama cetveli

Suçun çeşidi	Tutuklu miktarı			Mahkûmun miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	40	2	42	6		6
Cünha	69	6	75	8		8

²²²BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 25.36/1

²²³BOA. DH.MB.HPS, nr. 156.7/1

Kabahat	29	4	33
---------	----	---	----

Kaynak: (BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 26.28.1)

Tablo 3. 9.'da Canik Mutasarrıflığının tarafından Dahiliye Nezaretine 14 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yoklama cetvelinin Mart ve Temmuz, Kasım aylarını kapsadığı bildirilmiştir.²²⁴

Tablo 3. 10. 5 Kasım 1917 tarihli merkez kazasına ait yoklama cetveli

Açıklamalar	Tutuklu olan				Mahkûm olan								Toplam	
	Cinayet		Cünha		Kabahat		Cinayet		Cünha		Kabahat			
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Hapishane mevcudu	29								3				32	0
Sonradan gelen	59	1											59	1
Toplam	88	1							3				91	1
Sonradan gelen	47								3				50	
333 tarihinde mevcut olan	41	1											41	1

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 31.40/1)

Tablo 3. 10.'da Canik sancağının merkez kazası konumunda olan Samsun Hapishanesi ve Tevkifhanesine ait 5 Kasım 1917 tarihli yoklama cetveli gösterilmektedir.²²⁵ Tablodan anlaşıldığı üzere 333 tarihinde devir olan mahkûmlar sayısı 41 erkek 1 kadın toplam 50 kişi olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3. 11. 1 Ocak 1918 tarihli yoklama cetveli

Tutuklu miktarı	Suçun çeşidi	Mahkûmun miktarı
-----------------	--------------	------------------

²²⁴BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 26.28.1

²²⁵BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 31.40/1

Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
123	5	128	Cinayet	19	2	21
			Cünha	29	1	30
			Kabahat			

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 34.34/2)

Tablo 3. 11.'de Samsun hapishane ait hapishane müdürü tarafından düzenlenen 1 Ocak 1918 tarihli yoklama cetveli gösterilmektedir.²²⁶ Tevkifhane bölümünde 123 erkek 5 kadın toplam 128 tutuklu bulunurken; Mahpushane bölümünde Cinayet suçundan 19 erkek 2 kadın toplam 21, Cünha suçundan 29 erkek 1 kadın olmak üzere toplam 30 kişi bulunmaktadır.

Tablo 3. 12. 1 Temmuz 1918 tarihli yoklama cetveli

Tutuklu miktarı			Suçun çeşidi	Mahkûmun miktarı		
Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
30		30	Cinayet			
			Cünha	5		5
			Kabahat			

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 161.52/6)

Tablo 3. 12. de Samsun Hapishanesinin 1 Temmuz 1918 tarihine ait dört aylık yoklama cetveli gösterilmektedir. ²²⁷ Tevkifhane bölümünde yalnızca erkek tutuklular bulunmakla birlikte toplam tutuklu sayısı 30 kişi; Mahpushane bölümünde ise yalnızca cünha suçundan 5 kişi mahkûm edilmiş ve bu 5 kişi de erkek olarak kaydedilmiştir.

²²⁶BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 34.34/2

²²⁷BOA. DH.MB.HPS, nr. 161.52/6

Tablo 3. 13.5 Mart 1917 tarihinde kaydedilen on sekiz yaşından küçük mahkûmlar

Açıklamalar	Hapis süresini tamamladıkları müddet	Hapis Müddeti	Adet
	5719 iki günde tamamlayan	İki sene	1
	573 günde	675 yirmi iki gün	1
Merkez Hapishanesi	Tam 5 -altı günde	975 yirmi iki gün	1
	Tam 5-Beş günde	975 yirmi iki gün	1
	Yarım 5 dokuz gün	975 yirmi iki gün	1
	İki 5-bir	375 yirmi iki gün	1
Bafra Hapishanesi	İki 5 bir	375 yirmi iki gün	1
	İki beş	375 yirmi iki gün	1
Ünye Hapishanesi			
Fatsa Hapishanesi			
Çarşamba Hapishanesi		Yirmi sene	1
Terme Hapishanesi			

Kaynak: (BOA. DH.MB.HPS, nr. 117.6/2)

Tablo 3. 13.’de Canik Sancağına bağlı kazalardaki hapishanelerde mevcut olan on sekiz yaşından küçük çocukların sayısı, hapis müddetlerini ve tamamladıkları müddetleri gösteren cetvel 5 Mart 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.²²⁸

²²⁸BOA. DH.MB.HPS, nr. 117.6/2

3.2. Bafra Kazası Hapishanesi

3.2.1. Bafra Kazası Hapishane Bölümü

Canik sancağının merkez livadan sonra en kalabalık kazası Bafra'dır. 1886²²⁹ yılına ait bir belgede Bafra kazasının hükümet konağı binasında hapishane olarak kullanılan bir mekânın varlığından bahsedilmektedir. Başka bir belgede Bafra kazasında hapishane olarak kullanılan binanın tamire elverişli olmadığı harap bir halde olduğuna dair rapor düzenlenmiş ve 3 Mayıs 1891 tarihinde Dâhiliye Nezaretine arz edilmiş ve kazaya yeni bir hapishane yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yapılacak hapishanenin inşaat planı ve masrafları Bafra kazası Şehremanetince uygun olmadığı 16 Kasım 1891 tarihli belge ile Trabzon Vilayeti Mutasarrıflığına bildirilirken inşa edilecek hapishane binasının keşifname çizelgelerinin uygun bir şekilde Dâhiliye nezaretine gönderilmesi gerektiği istenmiştir. Bu tarihten bir süre sonra Trabzon vilayetine yapılacak hapishanesinin inşaat keşfi defteri 23 Temmuz 1893 tarihinde bir rapor halinde tekrar gönderilmiştir. Ayrıca Şehremaneti Celilesi tarafından yapılması planlanan inşaat keşfi gönderilerek gerekli işlemlerin yapılacağı üzerinde durulmuştur.²³⁰ Bafra Kazası'nda Rum ve Ermeni eşkıyalarının tutumları, köylerde adamöldürme, soygun için yol kesme ve bunların yanında yangın olayları görülmektedir.²³¹

Bafra kazasında her ne kadar bir hapishane binasının varlığı biliniyor olsa da Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye nezaretine gönderilen belgede bazı kazaların koşulları iyi olan hapishanelere ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. 8 Nisan 1911 tarihli belgede Bafra kazası için böyle bir talebin olduğu görülmektedir.²³²

3.2.2. Bafra Kazası Hapishanesinin Tamir Talepleri

Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 1911 yılına ait belgede mutasarrıflık dâhilinde bazı hapishanelerin genişletilmesi gerektiği arz edilmiştir. Genişletilmesi planlanan kazalardan biri Bafra kazasıdır. Terme, Ünye, Fatsa gibi kazalarda da hiç hapishanenin bulunmadığı belirtilmiştir.²³³

Bafra kazasından Maliye nezaretine 23 Ekim 1911 tarihinde gönderilen beşgede kaza hapishanesinin harap durumda olmasından dolayı tamire ihtiyaç duyulduğu bildirilmiş²³⁴ ve bu talep 22 Temmuz 1912 tarihinde Maliye Nezaretine tekrar beyan edilmiştir. Gönderilen

²²⁹BOA. DH.MKT, nr. 1387.5/1

²³⁰BOA. DH.MKT, nr. 59.31/4

²³¹Osman Köse, a.g.m., s.163

²³²BOA. DH.MB.HPS, nr. 143.23/1

²³³Mucize Ünlü, ag.g.m., s.190

²³⁴BOA. ML.EEM, nr. 875.19/1

telgraflara cevap olarak Maliye nezareti Islah komisyonu tarafından gerekli masrafların karşılanacağı bildirilmiştir.²³⁵

Kaza hapishanesi için tamir talepleri diğer yıllarda da sürmüştür. Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine kaza hapishanesinin tamiri için 14 Mart 1914 tarihinde bir rapor gönderilmiştir. Tamir talebine cevap olarak istenilen yüz on altı kuruş ödeneğin maliye nezareti tarafından kabul görüldüğü bildirilmiş ve tahsilâtın derhal yapılacağı belirtilmiştir.²³⁶ Kaza hapishanesi her ne kadar ıslah edilmeye çalışılsa da tamir talepleri dönem dönem gönderilmeye devam etmiştir. Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Mayıs 1914 tarihli belgede bu talep yeniden dile getirilmiştir. Trabzon Vilayeti ve Canik Adliye kaymakamlığına yazılan raporda hapishane olarak kullanılan mekânın ıslahı için gereken tamir çalışmalarının yapılması gerektiği talep edilmiştir.²³⁷

1913/14 yıllarında Bafra kazasında hem kadın hem de erkek hapishanesi mevcuttur. Söz konusu hapishaneler hükümet konağının avlusunda yer almaktadır. Hapishane binasında temizlik kurallarına uyulmaya çalışıldığı görülmekte ancak buna rağmen rutubetten oldukça fazla etkilenen hapishanenin sağlık koşulları da bir hayli yetersizleşmeye başladığı tespit edilmektedir.²³⁸ 1914 yılında Bafra Hapishanesi iki katlı ve beş oda olduğu tespit edilmiş. Odaların üç tanesi erkek, iki tanesi ise kadınlara ait olarak kullanılmaktadır. 1914 yılındaki hapishanenin tuvaletlerinin mevcut koğuşların yanında bulunmasından dolayı sıhhi açıdan durumunun pekiyi olmadığı Bafra Kaymakamı ve Müdde-i Umumisi'nin hazırladığı rapordan anlaşılmaktadır. Bu duruma acilen bir çözüm aranmasının yanı sıra bir de erkek koğuşunun adedinin dörde çıkarılması talep edilmiştir.²³⁹

Dâhiliye Nezaretine Canik mutasarrıflığından gönderilen belgede mutasarrıflığa bağlı Bafra hapishanesinin 100 kişiye kadar mahkûmlar kapasitesinin olduğu ancak hapishanedeki mahkûmların bu sayının üzerinde olduğu sebebiyle var olan kalabalıktan şikayet edilmektedir. Çözüm olarak eski jandarma koğuşunun hapishane olarak kullanılması sunulmuş ve bu mekânın tamiri için ise 1730 kuruş talep edilmiştir. Cevap olarak istenilenlerin yapılması için gerekli merciiler bilgilendirilmiş, masraflar için gerekli para tanzim edilmiştir.²⁴⁰ Bafra

²³⁵BOA. ML.EEM, nr. 911.26/2

²³⁶BOA. DH.MB.HPS, nr. 7.63/1

²³⁷BOA. DH.MB.HPS, nr. 5.58/2

²³⁸Halim Demiryürek,,a.g.e., s.165

²³⁹Osman Köse, a.g.m., s.169

²⁴⁰BOA. DH.MB.HPS, nr. 7.10/1

kazasında geçici hapisane olarak kullanılacak eski jandarma koğuşu için tamir masrafı olan için 2237 kuruş 14 Eylül 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden talep edilmiştir.²⁴¹

8 Aralık 1917 tarihli yazıda Bafra hapisanesinin tamiri için 6960 kuruş ihtiyaç olduğu Bafra kaymakamlığından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiş ve beraberinde tamirat için gerekli malzemelerin çizelgesi eklenerek masrafların nezaret tarafından karşılanması beyan edilmiştir.²⁴² Yine tamirat için gönderilen 30 Haziran 1918 tarihli belgede yapılacak tamirat işlemlerinde kullanılan çivilerin yetersiz olduğu belirtilmiştir.²⁴³ 9 Mayıs 1919 tarihinde Bafra kazası hapisanesinin ihtiyacı olan ödeneğin tahsilâtı hakkında kazanın yazdığı keşifname ile gerekli kuruma sunulmuş ve ihtiyaç olunan 381,5 kuruş tahsilâtın havale edilmesi talep edilmiştir.²⁴⁴ 1919 yılında Canik mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede ihtiyaç duyulan tamir masrafı 29 bin 720 kuruştur. Bafra Kazası hapisanesi tamiri için ayrılan ödeneğin ise 7360 kuruş olduğu tespit edilmiştir.²⁴⁵

3.2.3. Bafra Kazası Hapisanesinin Yoklama Cetvelleri

Tablo 3. 14. 14 Aralık 1909 tarihine ait mahpus ve tutukluların yoklama cetveli

Açıklamalar	Cünha ve Kabahat Mahkûmu			Cinayet Mahkûmu	Toplam
	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam		
14 Aralık tarihinde mevcut olan mahkûmlar	31	7	38		38
Tahliye olan	12	4	16		16
Toplam	19	3	22		22
Tahliye olan	2	1	3		3
Kalan mahkûmların sayısı	17	2	19		19

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 142.37/19)

²⁴¹BOA. DH.MB.HPS, nr. 12.5/2

²⁴²BOA. DH.MB.HPS, nr. 14.34/1

²⁴³BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 33.37/1

²⁴⁴BOA. ML.EEM, nr. 911.26/2

²⁴⁵BOA. DH.MB.HPS, nr. 16.35/3

Tablo 3. 15. 14 Aralık 1909 tarihine ait mahpus ve tutukluların yoklama cetveli

Açıklamalar	İstinaf Dairesinde Kayıtlı olan		
	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
14 Aralık 1909 tarihine kadar mevcut tutuklu	25	4	29
Aralık sonuna kadar tahliye olan	6		6
Toplam	19	4	23
Tahliye olan	2		2
Toplam	17	4	21
Tahliye olan	3		3
Toplam	14	4	18
Tahliye olan	2		2
Ocak ayına devir olan	12	4	16

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 142.37/19)

Tablo 3. 14. ve **Tablo 3. 15.** de Bafra Kaza hapishanesinin 14 Aralık 1909 tarihinde mahpus ve tutukluların yoklama cetveli gösterilmektedir. ²⁴⁶ Aralık ayının 14'üne kadar hapishane de 38 mahkûmlar olduğu görülmektedir. Tahliye olan mahkûmlardan sonra bir sonraki aya devreden mahkûmlar sayısı 19'dur. Tevkifhaneye bakıldığında aralık ayında tutuklu sayısı 29 iken 6 kişi tahliye olmuştur. Bir sonraki aya devir yapılan süre zarfında üç kez tahliye işlemi gerçekleşmiş ve ocak ayında tevkifhanede toplam tutuklu sayısı 16 olarak kaydedilmiştir.

²⁴⁶BOA. DH.MB.HPS, nr. 142.37/19

Tablo 3. 16. 1 Kasım 1919 ve 1 Şubat 1920 tarihli yoklama cetveli

Açıklamalar	Mahkûm sayısı		
	Tutuklu sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
Tahliye olan tutuklu 33			
Tahliye olan mahkûm 7			
	25	2	27

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 42.45/5)

Bafra Kazası 1 Kasım 1919 ve 1 Şubat 1920 tarihleri arasındaki hapishane yoklama cetveli **Tablo 3. 16.**'daki gibidir.²⁴⁷ Tablodan hareketle belirtilen tarihte kaza hapishanesinde mahkûmlar kişi bulunmazken tutuklu kişi sayısı erkek 25 kadın 2 olmak üzere toplamda 27'dir. Ayrıca tahliye olan kişi sayısı 33 olduğu kaydedilmiştir. Aynı yıl mahkûm olarak hapishanede bulunan 7 kişinin tahliye olduğu belirtilmiştir.

3.3. Çarşamba Kazası Hapishanesi

3.3.1. Çarşamba Hapishanesine

Osmanlı'da tutuklular veya mahpusların hapsi için tercih edilen mekânlar genellikle şehrin en üst idari amiri konumunda olan kişilerin ikamet ettikleri konakların tomrukları veya mahzenleridir. Bazı durumlarda hapishane olarak konak kiralandığı da görülmektedir. Çarşamba Kazasında hapishanesinin idari personellerine dair ilk kayıt 1894 yılına aittir.²⁴⁸ Kazada bulunan kadın ve erkek hapishanelerinin mülkiyetlerinin devlete aittir ayrıca hapishane ve tevkifhane olarak kullanılan mekân Hükümet Konağı'nın hemen yanında bulunan beş odalı bir binadır.²⁴⁹

3.3.2. Çarşamba Hapishanesi Mahkûmlarına Dair

Karadeniz bölgesinde Müslüman Türklerin yanında Rum, Ermeni gibi etnik unsurlarda yaşamaktaydı. Gayri Müslim olarak adlandırılan bu kişiler herhangi bir suç işlemesi halinde yine devlete ait hapishanelerde tutulmaktaydılar. Buna örnek olarak Çarşamba Hapishanesi'nde tutuklu bulunana Mosis Tomçak ve diğer yedi kişi verilebilir. 20 Aralık 1896 tarihinde İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne incelenmesi için bildirilen telgrafın acilen geri dönüşünün yapılması gerektiği bildirilmiştir. Gönderilen telgraf 31 Aralık 1896 yılında incelenmiştir. Ancak daha önce patrikhaneye bildirilen bir yazıda Kavak, Samsun ve

²⁴⁷BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 42.45/5

²⁴⁸ H. Tan (2020), Osmanlı Devleti'nde Hapishanelerin Islah Çalışmalarına Dair bir inceleme: Çarşamba Hapishanesi, HistoryStudies International Journal Of History, 12/3, Haziran 2020 (s.1057-1084), s.1060

²⁴⁹ Halim Demiryürek, a.g.e, s.166

Çarşamba hapishanelerinde tutuklu bulundukları bilinen Mosis Serkiz ile imzası bulunandığır beş kişinin varlığı bilinmektedir. Gönderilen telgraf namede bahsedilen kişiler bunlar mıdır? Böyle ise haklarında gereken işlemler yapılması istenmiştir.²⁵⁰

3.3.3. Çarşamba Hapishanesinde Kadın Mahkûmlar

Canik Sancağının Çarşamba, Terme, Ünye Kazalarında 1894 yılında kadın mahkûmlardan sorumlu kadın gardiyanların bulunmadığı ve ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Çarşamba kazasında kadın mahkûmlar için yeni bir hapishane yapılması talep edilmiş ancak sonuçsuz kalmıştır. Nitekim mahkûm olan kadınlar jandarma dairesinin alt kısmındaki eşya mahzeninde bulunmaktaydı. Söz konusu olan bu mahzenin sağlık koşulları son derece kötü olduğu kaza tabipleri tarafından sık sık dile getirilmiştir.²⁵¹ Bu durum ile ilgili Trabzon ve Kastamonu Vilayetleri tarafından 14 Kasım 1904 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede kadınlara ait bir hapishanenin olmadığı ve bu konu ile ilgili gerekenlerin yapılması arz edilmiştir.²⁵²

3.3.4. Çarşamba Hapishanesinde Erkek Mahkûmlar

Çarşamba hapishanesinde bulunan tutukluların gerekli araştırmalar ve hüküm yürütmelerin son bulması dolayısı ile gerekli takipler dâhilinde askerlik vazifelerini yerine getirmek üzere savaşa katılmak istediklerini bildiren yazı 6 Ekim 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.²⁵³

3.3.5. Çarşamba Hapishanesinin Tamir Talepleri

Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede Çarşamba kazasında hapishane olarak kullanılan mekân memurların ikamet ettikleri binanın alt katıdır. Bu bina sağlık koşullarından son derece uzak bir yapıdadır. Çözüm olarak mevcut binanın yıkılması ve yeni bir hükümet konağı ile hapishane yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Çarşamba kazasını teftişe giden Şakir Paşa 14 Haziran 1898 tarihinde gönderdiği belgede yapılacak olan binanın inşaat masrafları, inşaatın yapılacağı arsa hakkında bilgi vermektedir.²⁵⁴ Şakir Paşa'nın gönderdiği belgenin daha önce hapishane yapımı için istenen talepleri de pekiştirdiği görülmektedir. Dâhiliye Nezareti'nin istenilen talepleri, ortaya çıkacak masrafları karşılamaması halinde kaza

²⁵⁰BOA. DH.TMIK.M, nr. 25.86/1

²⁵¹ Hakan Tan, a.g.m., s.1078

²⁵²BOA. DH.TMIK.S, nr. 56.12/1

²⁵³BOA. DH.EUM.ADL, nr. 36.2471

²⁵⁴BOA. DH.MKT, nr. 2139.35/1

halkının yeni bir hapishane yapımındaki tüm masraflara yardım edeceği Şakir Paşa'nın yazdığı başka bir belgede belirtilmiştir.²⁵⁵

Dâhiliye Nezaretine Trabzon vilayetinden gönderilen 14 Kasım 1904 tarihli belgede hapishane olarak kullanılan binanın rutubetli olduğu ve sağlık koşullarından yoksun olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁶ Kaza için istenen hapishane için Dâhiliye Nezaretinden yanıt gelmemesi üzerine halkın topladığı yardımlarla hükümet konağı civarında bir hapishane binasına kurban kesilerek başlandığına dair bir belge 11 Aralık 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.²⁵⁷

Çarşamba kazasında inşa edilen hapishane yetersiz olmasına rağmen uzun yıllar kullanılmıştır. Bir süre sonra bu konu hakkında Dâhiliye Nezaretine hapishane şartlarının ve hapishane binasının yeterli olmadığı arz edilmiştir. Hapishane binasının genişletilmesi ve beraberinde tamire ihtiyaç duyulan yerlerin tamir edilmesi talep edilmiştir.²⁵⁸

Canik mutasarrıflığı tarafından Çarşamba Kazasının hapishane tamiri için gerekli masrafların ödenmesi konusu 2 Eylül 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir telgrafa gönderilmiştir. Ayrıca telgrafta daha önce gönderilen proje ve çizimler tekrar hazırlanarak takdim kılındığı da belirtilmiş. Gerekenlerin yapılması arz edilmiş. Telgrafa cevap olarak tamiri yapılacak avlu duvarının inşaat masrafı olarak 43630 kuruş tahsis edilmiştir.²⁵⁹

Çarşamba kazasından Dâhiliye nezaretine hapishane tamiri için 9 Eylül 1919 tarihinde yazılan telgrafa 18 Ekim 1919 tarihinde cevap gönderilmiştir. Cevapta Çarşamba Hapishanesi'nin tamiri için düzenlenen inşaat tamiri keşfinin tekrar hazırlanması istenilmektedir. Bunun üzerine Canik mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine bir keşifname hazırlanmış ve 6582 kuruş tamir masrafı ödeneği talep edilmiştir.²⁶⁰

²⁵⁵BOA. DH.MKT, nr. 2158.59/1

²⁵⁶BOA. DH.TMIK.S, nr. 56.12/1

²⁵⁷BOA. DH.MKT, nr. 1031.40/1

²⁵⁸ Hakan Tan, a.g.m., s.1061

²⁵⁹BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 37.14/2

²⁶⁰BOA. DH.MB.HPS, nr. 16.49/5

3.3.6. Çarşamba Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri

Tablo 3. 17. 1909 yılına ait yoklama cetveli

Açıklamalar	Cünha ve Kabahat Mahkûmları	
	Erkek	Kadın
	Müslüman	Gayrimüslim
1 Nisan'da mevcut tutuklu	2	
Ekim ayında mevcut tutuklu	2	
Toplam	2	

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 40.60/3)

Tablo 3. 18. 1909 yılına ait yoklama cetveli

Açıklamalar	Toplam	İstinaf Dairesinde kayıtlı olan		Cünha Mahkûmları	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Ekim ayında hapishane mevcudu	19		3 9		7
Toplam	19		3 9		7

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 40.60/3)

Tablo 3. 17. ve **Tablo 3. 18.** de Çarşamba kazasının 1909 tarihine ait yoklamacetvelleri gösterilmektedir. Mahkûmlar bölümünde cünha ve kabahat yüzünden 2 gayrimüslim erkek mahkûm bulunmaktadır. Hapishanenin tutuklu bölümünde İstinaf Dairesinde 3 kadın 9 erkek kayıtlı görünürken cünha ve kabahat suçundan 7 erkek tutuklu bulunmaktadır. Hapishane ve tevkifhanenin kontrolü bir başgardıyan ile muavin tarafından sağlandığı belirtilmiştir.²⁶¹

²⁶¹BOA. DH.MB.HPS, nr. 40.60/3

Tablo 3. 19. 16 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli

Açıklamalar	Cünha ve Kabahat Mahkûmu olan			Cinayet Mahkûmu olan		
	Gayrimüslim	Müslüman	Toplam	Gayrimüslim	Müslüman	Toplam
14 Aralık 1909 tarihine kadar mevcut olan mahkûmlar	3		3			
16 Aralık tarihine kadar mevcut	3	6	9			
Toplam	3	6	9			
Tahliye olan mahkûmlar		2	2			
Hapishane mevcudu	3	4	7			

Tablo 3. 20. 16 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli

Açıklamalar	Toplam	Tutuklu olan mahkûmlar		İstinaf Dairesi'nde kayıtlı olan mahkûmlar		Heyet-i İthâmiye'de kayıtlı olan mahkûmlar		Cünha Mahkûmları	
		Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman
14 Aralık 1909 tarihinde mevcut olan tutuklu sayısı	47	7	40	7	35		3		2
16 Aralık tarihine kadar mevcut olan	13		13		13				
Toplam	60	7	53	7	48		3		2
Tahliye olan	12	1	11	1	11				
17 Aralık tarihinde mevcut	48	6	42	6	37		3		2

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 142.37/8)

Çarşamba Kazası hapishanesinde ve tevkifhanesinde mahkûmların ve tutukluların 16 Aralık 1909 tarihine kadar gelen, çıkan ve indirim alanların gösterildiği yoklama cetveli **Tablo 3. 19.** ve **Tablo 3. 20.** deki gibidir.²⁶² **Tablo 3. 19.**'da Cünha ve Kabahat suçundan

²⁶²BOA. DH.MB.HPS, nr. 142.37/8

mahkûm olan 3 gayrimüslim ve 4 müslüman mahkûm olmak üzere toplam 7 kişi son hali ile kaydedilmiştir. **Tablo 3. 20.**'de Tutuklu olan, İstinaf Dairesi'nde ve Heyet-i İthamiye'de ve Cünha suçundan kayıtlı olan mahkûmlar gösterilmektedir. Bu tarihte cinayet suçundan herhangi bir mahkûmun varlığına rastlanılmamıştır.

3.4. Ünye Kazası Hapishanesi

3.4.1. Ünye Kazası Hapishanesi

Sancağa bağlı Ünye kazasında diğer kazalarda da görüldüğü gibi kiralık mekânlar hapishane olarak kullanılmıştır daha çok kadın mahkûmlar veya tutuklular için bina kiralandığı bilinmektedir. Erkek mahpuslar için ise hükümet konağı yakınlarında bulunan hapishanede tutulmaktaydı. Gerek kira olarak gerekse erkek hapishanesi olarak kullanılan mekânların sağlık koşullarından yoksundur. Ünye kaymakamlığından Canik mutasarrıflığına gönderilen taleplerde sağlık koşullarına elverişli hem kadın hem de erkek hapishanesi inşa edilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim 1911 yılına gelindiğinde de bu taleplerin cevap ettiği görülmektedir. 8 Nisan 1911 tarihinde mutasarrıflıktan Dâhiliye Nezaretinen gönderilen belgede Canik Mutasarrıflığı dâhilindeki bazı kazaların şartları iyileştirilmiş bir hapishane binasına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Bu kazalardan biri de Ünye Kazası olduğu belge de belirtilmektedir.²⁶³

Ünye hapishanesinin ihtiyacı olan ekmeğin karşılandığı fırın hakkında Dâhiliye Nezaretine bağlı Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine 14 Şubat 1919 tarihinde Fırıncı Osman ve arkadaşı Hacı Ali imzalarıyla Ünye'den bir telgraf çekilmiş. Gönderilen belgede ekmek ücretinin alınamadığı belirtilerek gereğinin yapılması arz edilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden alınan cevapta adı geçen kişilere yüz doksan beş liranın verilmesi Canik mutasarrıflığına bildirilmiştir.²⁶⁴

Ünye Kazası hapishanesi için Dâhiliye Nezaretinden hapishane kirası olan 70 kuruşun 200 kuruşa çıkartıldığı ve bunun üzerine kalan 130 kuruşun gönderilmesi gerektiği talep edilmiştir. Canik mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretinden 7 Ağustos 1919 gönderilen yazıya cevap olarak Ünye Hapishanesi kirasının 70 kuruştan 200 kuruşa çıkartılması bütçede yeterli ödenek olmadığı için tahsis edilmeyeceği beyan edilmiş, hapishane için yapılan tamir işlemlerinin de durdurulması istenmiştir. Ayrıca Kadınlar Hapishanesi için 150 kuruş kira ödeneğine ihtiyacın olup olmadığı da sorulmuştur.²⁶⁵

²⁶³BOA. DH.MB.HPS, nr. 143.23/1

²⁶⁴BOA. DH.MB.HPS, nr. 80.29/1

²⁶⁵BOA. DH.MB.HPS, nr. 16.17/2

3.4. 2. Ünye Hapishanesinin İnşa Ve Tamir Talepleri

Dâhiliye Nezaretine 23 Ağustos 1904 tarihinde adliye nazırı tarafından gönderilen yazıda Ünye Kazasında hapishane olarak kullanılan mekânın nemli olduğu ve mahkûmların barınması açısından son derece sağlıksız koşullara sahip olduğu ifade edilmiş. Kastamonu ve Trabzon Vilayetleri müfettişliğine nezarete bildirilen bu konu hakkında gereğinin yapılması istenmiştir. Bu telgrafa cevap olarak Trabzon vilayetine gönderilen yazıda ilgili konu için gerekli işlemlerin Tesrî'-i Muamelat Komisyonu'ndan karşılanacağı bildirilmiştir.²⁶⁶

Ünye Kazasına hapishane inşa edilecektir. İnşa edilecek hapishanenin masrafı olan 31 bin kuruştan 15 bin kuruşu yardımlardan tedarik edilecek olup kalan 16 bin kuruş için Vilayet Tamirat Komisyonundan 10 Ocak 1907 tarihinde talep edilmiştir. Yardım edecek olan ahalinin yardımları sözleşme senedi şeklinde defterlere yazılacaktır. İnşa edilecek binanın haritası ve masraf çizelgesi bayındırlık işleri mühendisliğinden tedarik edilmesi ile birlikte muhasebe kurumunun da bilgilendirileceği beyan edilmiştir.²⁶⁷

Terme Kazasında hapishane olarak kullanılan bina daha önce ambar olarak kullanılan bir mekândan hapishaneye dönüştürülmüş. Kullanılan bu ahşap baraka sağlık koşullarının son derece yoksun durumda olduğu 26 Kasım 1907 tarihli Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda belirtilmiştir. Bu konuya dair Dâhiliye Nezareti tarafından Trabzon Vilayetine gönderilen cevapta gereken işlemlerin yapılması için Islahat Komisyonu'na talimat verilmiştir.²⁶⁸

Canik mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne 30 Eylül 1911 tarihli gönderilen belgede Ünye hapishanesinin harap ve sefil olduğu içinde mahkûm barınamayacağı ifade edilmiştir. Bu mekânın tamire ihtiyaç duyduğu ve bunun için acilen inceleme yapılması istenmiş ve bina tamir masrafinin 400-500 lirayı aşmamasına özen gösterilmesi istenmiştir.²⁶⁹

3.4. 3. Ünye Kazası Hapishanesinin Mahkûmlarına Dair

Ünye kazasını konu alan 24 Mart 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Samsun Hapishanesinden biri cinayetten mahpus ve diğer mahkûmlar olan mahpusların firar ettiği belirtilmiş. Firar edenlerden biri Ünye'de yakalanmış ve yakalanan firar Samsun hapishanesine geri gönderilecektir. Firarda olan 17 kişinin aranmakta olup

²⁶⁶BOA. DH.TMIK.S, nr. 55.14/1

²⁶⁷BOA. DH.MKT, nr. 1146.82/1

²⁶⁸BOA. DH.TMIK, nr. 70.40/1

²⁶⁹BOA. DH.MP.HPS, nr. 34.30/1

birinin sürgün olduğu eklenmiştir. Bu rapora karşılık Trabzon vilayetinden gelen cevapta ele geçirilemeyen firarların bir an evvel yakalanması gerektiği yazmaktadır.²⁷⁰

Hapishaneler Nizamnamesinde mahkûmlara geçmiş yıllara göre daha ılıman yaklaşıldığı görülmektedir. Örneğin Amasya Hapishanesinde tutuklu bulunan birmahkûmların ailesinin Ünye kazasına taşınmış ve bu sebeple hapishaneler müdüriyeti tarafından gerekli araştırmalarında yapılmasının ardından tutuklunun Ünye hapishanesinenakli istenmiş. İlgili yazı 7 Nisan 1919 tarihinde Ladik kaymakamı imzasıyla Amasya'dan düzenlenmiş gereğinin yapılması Dahiliye Nezaretine arz edilmiştir.²⁷¹

3.4.4. Ünye Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri

Tablo 3. 21. 1 Mart 1920 tarihli yoklama cetveli

Suçun Türü	Hapishanedeki mevcut tutuklu sayısı			Hapishanedeki mevcut mahkûm sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	37	1	38			
Cünha				6	1	7
Kabahat				4		4
Toplam				10	1	11

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 42.45/1)

Tablo 3. 21. de Ünye Kazası Hapishanesinin 1 Mart 1920 tarihinde hapishane başgardıyanı tarafından düzenlenmiş yoklama cetveli gösterilmektedir. Hapishanede tutuklu bulunanların suçları belirtilmemekle beraber 37 erkek 1 kadın toplamda 38 tutuklu bulunmaktadır. Bunun yanı sıra mahkûm olanların suçları belirtildiği görülmektedir. 10 erkek 1 kadın toplam 11 mahkûm bulunmaktadır. Mevcut cetvel 1 Mart 1920 tarihinde hapishane başgardıyanı tarafından düzenlenmiştir.²⁷²

²⁷⁰BOA. DH.MKT, nr. 2784.7271

²⁷¹BOA. DH.MB.HPS, nr. 107.19/1

²⁷²BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 42.45/1

Tablo 3. 22. 28 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli

Açıklamalar	Toplam	Hapishanedeki mahkûm sayısı			Hapishanedeki tutuklu sayısı		
		Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Aralık başında mevcut kişi	32	6		6	25	1	26
15 Aralık tarihine kadar eklenen	5				4	1	5
Toplam	37	6		6	29	2	31
Ocak ayına devir olan kişi	37	6		6	29	2	31

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 142.37/3)

Tablo 3. 22. de Ünye Kazası hapishanesinin 28 Aralık 1909 tarihine ait yoklama defterdir. Ocak 1910 tarihinde hapishanede 37 mahkûm ve tutuklu bulunmaktadır.²⁷³ Aralık ayı başında hapishanede mevcut suçlu kişi sayısı 32 iken Ocak ayı başında 5 kişi daha eklenerek toplam 37 kişi kaydedilmiştir.

²⁷³BOA. DH.MB.HPS, nr. 142.37/3

Tablo 3. 23. 15 Ocak 1910 tarihli yoklama defteri

Açıklamalar	Toplam	Hapishanedeki mahkûm sayısı		Hapishanedeki mevkuf sayısı			
		Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Aralık ayı tarihinde hapishanedeki mevcut kişi	37	6		6	29	2	31
Aralık ayında gelen kişi sayısı	12	2		2	10		10
Toplam	49	8		8	39	2	41
Aralık ayı sonuna kadar işlemleri biten	3	1		1	2		2
Ocak ayına devir olunan	46	7		7	37	2	39

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 142.37/1)

Tablo 3. 23. de Ünye kazası hapishanesinin 15 Ocak 1910 tarihinde gönderilen yoklama cetveli üzerinde kaymakam, belde doktoru, zabıta memuru ve başgardiyanı imzasıile Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.²⁷⁴

²⁷⁴BOA. DH.MB.HPS, nr. 142.37/1

3.5. Terme Kazası Hapishanesi

3.5. 1. Terme Hapishanesi

Canik sancağına bağlı Terme kazasında hapishane olarak çeşitli mekânlar kullanıldığı görülmüş. Ancak kullanılan bu mekânlar yıkık bir ambar bazen ise harabe bir binadan oluşmaktaydı. Hapishane niteliği taşımayan derme çatma bu mekânların Hapishaneler Nizamnamesi kapsamında kurulan Islah Komisyonu tarafından görülmesi ve gerekli işlemlerin yapılması Dâhiliye Nezaretinden talep edilmiştir.

Terme kazasında hapishane olarak kullanılan mekân eski bir ambardan dönüştürülmüş son derece harap bir halde olduğu tespit edilmiş. Tevkifhane ve hapishane olarak kullanılan bu ahşap barakaların sağlık koşullarının son derece harap bir durumda olduğu 26 Kasım 1907 tarihli Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede belirtilmiştir. Bu durum nezaret tarafından Trabzon Vilayetine gönderilen yazıda ele alınmış ve gereken işlemlerin yapılması için Islahat Komisyonu'na aktarıldığı ifade edilmiştir.²⁷⁵

1911 yılında Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede Samsun, Bafra, Çarşamba gibi bölgelerdeki hapishanelerde genişletme çalışmasının yapılması gerektiği; Terme, Ünye, Fatsa gibi kazalarda da ise sağlık koşullarına elverişli bir hapishane binasının bulunmadığı belirtilmiştir. ²⁷⁶ 1913-1914 yıllarında ise kazada kadın hapishanesi bulunmadığı; erkek hapishanesinin ise jandarma koğuşuyla aynı çatı altında bulunduğu görülmekte ve bu mekân kiralık olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bahsedilen mekânın harap halde olduğu ve kazaya yeni bir hapishane yapılması gerektiği tabip ve müfettiş raporları ile Dâhiliye Nezaretine bildirilmiş.²⁷⁷

Terme kazasında bulunan hapishane bir gazete yazarına konu olmuştur. Tanin Gazetesi yazarı Ahmet Şerif Bey II. Meşrutiyet döneminde ihtilalın hemen akabinde Anadolu'yu seyahate başlamış ve gazetesine gönderdiği mektuplarla dönemin siyasi, sosyal, ekonomik yapısının Anadolu'ya nasıl yansıdığı hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. Örneğin Terme kazası ile ilgili şu şekilde bilgiler vermektedir; Terme Hapishanesi İttihat ve Terakki Kulübünün karşısında boş bir bina; uzunlamasına, altından sular akan, penceresi olmayan, ilk bakışta ahır sanılan harabe bir yer. Hapishane, bir tarafta mahkûmlar bir tarafta da jandarmalar olacak şekilde iki daireye bölünmüş. Hapishane binasının kapısında iki basamaklı

²⁷⁵BOA. DH.TMIK, nr. 70.40/1

²⁷⁶BOA. DH.MB.HPS.00143.00023.001- Mucize Ünlü, Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları, Geçmişten Geleceğe Samsun (Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Samsun 2007, s.190

²⁷⁷ Halim Demiryürek a.g.m.,s.166

bir merdiven bulunur. Altından lağım ve sular akmaktadır. Terme civarındaki tüm rutubet burada hissedilir. Seyahat ettiği bu zamanda hapishanede bulunan kişi sayısının yedi-sekiz kişiden çok olmadığını belirten gazeteci kimi zaman bu sayının bazen yirmi-otuz kişiye kadar çıktığını belirtmiştir.²⁷⁸

3.5.2. Terme Kazası Hapishanesi Memurlarına Dair

Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Temmuz 1914 tarihili raporda Terme kazası hapishanesinde görev yapan ikinci gardiyan Ahmet Ağa'nın emekliliğinin geldiği bildirilmiş. Bu sebeple yerine Çalı Mahallesinden Hacı Necip Efendi'nin tayin edildiği ve 6 Temmuz 1914 tarihinde işe başladığı kaza kaymakamlığından arz edilmiştir.²⁷⁹

3.5.3. Terme Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri

Tablo 3. 24. 13 Ocak 1910 tarihli mahkûmlara ait cetvel

Mahkûmlar	Derdest olan		Cinayet		Cünha ve Kabahat		Toplam
	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	
1 (üç buçuk ay kalmıştır)	9		1		7	1	19

Tablo 3. 24.'de 18 tutuklu 1 mahkûm olmak üzere toplam 19 kişinin bulunduğu görülmektedir. Mahkûm olan 1 kişi üç buçuk ay kalmış sonrasında tahliye edilmiştir. Derdest edilen tutuklanan 9 kişinin Müslüman olduğu görülmektedir. Cinayet suçundan 1, cünha ve kabahat suçlarından 7 Müslüman 1 Gayrimüslim toplam 8 kişi tevkifhanede tutulmaktadır. Hazırlanan cetvel 13 Ocak 1910 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁸ A. Şerif (1999) , Anadolu'da Tanin (Haz. Mehmed Çetin Börekçi), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt.1, Ankara 1999, s.275-276

²⁷⁹BOA. DH.MB.HPS, nr. 74.25/1

²⁸⁰BOA. DH.MB.HPS, nr. 142.37/22

Tablo 3. 25. 16 Kasım 1919 tarihli yoklama cetveli

Açıklamalar	Hapishanedeki mevcut tutuklu sayısı								
	Cinayet			Cünha			Kabahat		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Temmuz ayında mevcut tutuklu	3		3	3		3			
Ağustos									
Eylül	3		3						
Ekim ayında toplam tutuklu	4		4	2		2			

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 40.60/4)

Tablo 3. 25. de Terme kazası hapishanesinin temmuz ayından ekim ayına kadarbulunan tutuklu ve mahpus sayısı gösterilmektedir. 16 Kasım 1919 tarihinde kaydedilen bu cetvelde Temmuz ayında cinayet suçundan tutuklu 3 kişi bulunurken Ekim ayında 4 kişi olduğu görülmektedir. Cünha suçundan Temmuz ayında tutuklanan 3 kişi Ağustos ayında tahliye edilmiş ve eylül ayında 2 kişi tutuklanmıştır. Cinayet ve cünha suçlarından tutuklu bulunan kişilerin cinsiyetlerinin erkek olduğu yine cetvelde görülmektedir. Kabahat suçundan herhangi bir kişinin bu tarihlerde tutuklu olarak kaydedilmemiştir. Bu tarihte hapishanenin mahpus bölümünde mahkûm bulunmamaktadır.²⁸¹

3.6. Fatsa Kazası Hapishanesi

3.6.1. Fatsa Kazası Hapishanesi

Fatsa kazasında Hapishaneler Nizamnamesi öncesinde ve sonrasında herhangi bir hapishanenin varlığına rastlanılmamaktadır. Nitekim arşiv belgelerinden hareketle ilk kaydın1907 yılına ait olduğu görülmektedir. Adliye Nazırlığı tarafından 16 Aralık 1909 tarihli yoklama cetveli Dâhiliye Nezaretine gönderilen 10 Ekim 1907 tarihli belgede Fatsa’da hapishane olarak kullanılan mekân harap bir durumdadır ve kazaya yeni bir hapishane inşa edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu talebe Maliye Nezareti’ne bildirilmiş gereğinin bir an

²⁸¹BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 40.60/4

evvel yapılması hususunda Islahat Komisyonu idaresine aktarılmıştır.²⁸² 1911 yılında Canik Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafnamede Fatsa kazasında şartları elverişli bir hapishane binasının olmadığı belirtilmiş ve gerekli işlemlerin başlatılması dâhilinde kazaya bir hapishane binasının yapılmasının gerektiği bildirilmiştir.²⁸³ Taleplere karşılık 1913-1914 yıllarında Fatsa hükümet binasının bitişiğinde hem erkek hem de kadın hapishanesi olarak kullanılan bir mekânın olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁴

3.6.2. Fatsa Kazası Hapishanesi Tamirat Talepleri

Fatsa Kazasında Hapishane ve Tevkifhane olarak kullanılan mekân yeraltında bulunmaktadır. Bu sebeple sağlık koşullarından yoksun bir durumda olması burada kalan mahkûmlar için son derece zararlıdır. Mahkûmların sık sık hasta olmaları ve sağlıksız yaşam koşulları yüzünden kaza kaymakamlığından Dâhiliye Nezaretine 8 Kasım 1909 tarihinde bir rapor hazırlanmış, gerekli incelemelerin yapılması ivedilikle talep edilmiştir. Gönderilen rapor ve çizimler Dâhiliye Nezareti Mülkiye müfettişi tarafından 15 Kasım 1909 tarihinde değerlendiremeye alındığı bildirilmiştir.²⁸⁵

Canik Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezaretine 9 Ocak 1912 tarihinde gönderilen belgeden anlaşılabacağı üzere kazaya bir hapishane inşa edilmiş ancak bu binanın sağlık koşullarının yetersiz olduğu görülmektedir. Hapishanenin yetersiz koşulları ve harap durumu göz önüne alınarak yeniden inşasının aciliyetimeclis-i umumi-i liva kararıyla mahallî kaymakamlığına bildirilmiş. Yapılacak yeni hapishane binası için gerekli olan ödeneğin gelecek sene bütçesi ile birlikte gönderilmesi ayrıca talep edilmiştir.²⁸⁶

Kaza hapishanesini tamir ihtiyacı hemen her dönemde görülmektedir. Canik mutasarrıflığından bu konu hakkında Dâhiliye Nezaretine 8 Haziran 1914 tarihinde sadece Fatsa kazası için değil Merkez liva kazası, Çarşamba kazası hapishanelerinin de tamirine dair taleplerde bulunulmuş. Tamiratlar için gerekli ödeneğin on bin kuruş olduğu ve bu ödeneğin karşılanması hususu ilgili makama bildirilmiştir.²⁸⁷ Bu tarihten iki yıl sonra yine kaza kaymakamlığı tarafından hapishane tamiri için toplam üç yüz üç kuruş giderin hesaplandığı belirtilerek gerekli incelemelerin yapılması Dâhiliye Nezareti tarafından 5 Mart 1916 tarihinde talep edilmiş ancak herhangi bir geri dönüş yapılmamıştır.²⁸⁸

²⁸²BOA. DH.TMIK, nr. 70.41/1

²⁸³BOA. DH.MB.HPS, nr. 143.23/1

²⁸⁴Halim Demiryürek, a.g.m., s.164

²⁸⁵BOA. DH.MUİ, nr. 35.10025.1/2

²⁸⁶BOA. DH.MB.HPS, nr. 0144.23/3

²⁸⁷BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 15.16/1

²⁸⁸BOA. DH.MB.HPS, nr. 115.35/1

3.6.3. Fatsa Kazası Hapishanesinde Kadın Mahkûmlar

1912 yılında Fatsa kazasındaki kadın mahkûmlara ait bir hapishane binasının olduğu bilinmektedir. Nitekim 6 Kasım 1912 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen belgede Fatsa Kadınlar Hapishanesi'nin aylık 85 kuruş olan yıllık 1020 kuruşa denk gelen kirasının Hapishaneler Nizamnamesi Kira maddesi gereğince kazaya havale edilmesi talep edilmiştir. Bu konu ilgili nezaret aracılığı ile Muhasebe Müdüriyetine bildirilmiştir.²⁸⁹ Araştırmalar ışığında görülüyor ki kadınlara ait olan bu binadan bir daha bahsedilmemektedir. İhtimaller dâhilinde var olan bu binanın akıbeti yıkılmış olması olmakla beraber yine ihtimal dahilinde bu bina kiralık bir şekilde kullanılmış olacağıdır.

Fatsa kazası hapishanesine ait arşiv belgeleri incelendiğinde 30 Ocak 1918 tarihinde Dahiliye nezaretine gönderilen belgede kazaya bir hapishane inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Gönderilen yazıya cevap olarak Fatsa'da inşa edilecek kadın hapishanesinin erkek koğuşunun alt katına mı yoksa Öksüzöğlü'na ait bir mekânın tamir edilerek burasının kadınlara mahsus bir hapishane binası mı soruları Canik mutasarrıflığından cevaplanması istenmiştir. Ayrıca Öksüzöğlü'na ait olan binanın tamir tablosu, çizimi ve tamir masrafı olan 11.200 kuruş ödeneğin nezaret tarafından gönderilmesinin icabı talep edilmiştir.²⁹⁰

3.6.4. Fatsa Kazası Hapishanesinin Yoklama Cetvelleri Tablo

3. 26. 15 Ocak 1910 tarihli yoklama cetveli

Açıklama	Toplam	Cünha ve Kabahat mahkûmları			Cinayet mahkûmları		
		Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
13 Aralık 1909 tarihinde mevcut mahpus							
13 Aralık tarihinden 12 Ocak 1910 tarihine kadar gelen mahkûmlar	1	1		1			
13 Aralık tarihinden 12 Ocak 1910 tarihleri arası çıkan							
12 Ocak 1910 tarihinde toplam mahpus	1	1		1			

²⁸⁹BOA. DH.MB.HPS, nr. 41.35/1

²⁹⁰BOA. DH.MB.HPS,nr. 40.8.1/2

Tablo 3. 27. 15 Ocak 1910 tarihli yoklama cetveli

Açıklamalar	Hapishanedeki tutuklu sayısı			İstinaf Dairesinde kayıtlı olan mahkûmlar			Hey'et-i ithâmiye'de kayıtlı olan mahkûmlar			Cünha suçundan kayıtlı olan mahkûmlar	
	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim
13 Aralık 1909 tarihinde mevcut tutuklu	23		23	7		7	14				2
12 Ocak 1910 tarihinde toplam tutuklu	17		17	4		4	13				

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 142.37/20)

Tablo 3. 26. ve **Tablo 3. 27.** de Fatsa hapishanesine ait 15 Ocak 1910 tarihli yoklama cetvelleri gösterilmektedir. Hapishanenin mahkûmlar bölümünde Müslüman iki kişinin cünha ve kabahat suçundan tutulduğu görülmektedir. Tevkifhane bölümünde ise Aralık ayında toplam tutuklu sayısı 23 iken ocak ayında 17 olduğu görülmektedir. Ayrıca tevkifhanede tutuklu olan tüm suçlular Müslüman kişilerdendir. Dahiliye Nezaretine gönderilen yoklama cetvelinde Fatsa Kaymakamı, polis memuru, Zabıta memuru vekili ve Başgardıyanın imzası bulunmaktadır.²⁹¹

Tablo 3. 28. 1915 yılına ait yoklama cetveli

Suçun türü	Hapishanede bulunan Tutuklu Sayısı			Hapishanede bulunan Mahkûm Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	8		8			
Cünha					1	1
Kabahat						
Yekûn					1	1

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS, nr. 155.35/2)

²⁹¹BOA. DH.MB.HPS, nr. 142.37/20

Tablo 3. 28.'de Fatsa Kazası Hapishanesi'nin Temmuz 1915 tarihli yoklama cetveli gösterilmektedir. Cetvelden hareketle hapishanenin tutuklu bölümünde 8 kişi, mahkûmlar bölümünde ise cünha suçundan yalnızca bir kişi toplamda da bir kişi mevcuttur. Yoklama cetveli kaza kaymakamlığından 30 Temmuz 1915 tarihinde Dahiliye Nezaretine takdim edilmiştir.²⁹²

Tablo 3. 29. 1 Ocak 1920 tarihli yoklama cetveli

Hapishanede bulunan tutuklu sayısı			Hapishanede bulunan mahkûm sayısı								
Erkek	Kadın	Toplam	Cinayet			Cünha			Kabahat		
			Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
20		20				2		2			

Kaynak: (BOA; DH.MB.HPS.M, nr. 42.45/4)

Tablo 3. 29.'da Fatsa Kazası Hapishanesinin 1 Ocak 1920 tarihine ait dört aylık yoklama cetvelidir. Bu tarihte hapishanenin tutuklu bölümünde 20 kişi mahkûmlar bölümünde ise cünha suçundan 2 kişi bulunmaktadır. Hapishanede bu tarihte cinayet ve kabahat suçlarından herhangi bir kayıt görülmemektedir..²⁹³

²⁹²BOA. DH.MB.HPS, nr. 155.35/2

²⁹³BOA. DH.MB.HPS.M, nr. 42.45/4

SONUÇ

XIX. yüzyılda Osmanlının hukuk sistemi kapsamında hapis uygulaması bir ceza yöntemi olarak batının üstünlüğünün tanınmaya başlamasından sonra yerleşmiştir. Osmanlı devletinde hapishanelerin ıslah edilmesi için dönem dönem büyük çabalar harcanmış, suçlularının insanî koşullara uygun olarak cezalarını çekmesi gerektiği noktasında ıslahat hareketleri planlanmış ve nitekim yapılması planlanan modern ıslahat çalışmaları devletin yaşadığı büyük savaşlar ve içinde bulunduğu imkânsızlıklar sebebiyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. Dağılma sürecine giren Osmanlı Devleti savaşlarda aldığı ağır mağlubiyetlerin izlerini her anlamda reform hareketleri gerçekleştirerek silmeye çalışmışsa da çabalar kalıcı çözümler getirememiştir. Avrupa'nın hapishanelerin revize edilmesi yönünde ki baskıları bu dönemde oldukça artmıştır. Dış müdahaleleri engellemek için Osmanlı Devleti her vilayette her sancakta ve her livada ıslahat hareketleri düzenlemiş ve hapishane inşalarını titizlikle yürütmeye çalışmıştır.

Canik Sancağının nüfus yoğunluğuna bakıldığında Osmanlı devletinde önemli bir idari birim olduğu görülmektedir. Hal böyleyken sancak içinde sağlık koşullarına elverişli bir hapishanenin olmadığı tezimizde ortaya koymuş olduğumuz önemli bir husus teşkil etmektedir. Modern anlamda hapishanelerin ıslah edilmesi devleti oldukça zor bir sürece sürüklemiştir. Dış baskıları azaltmak isteyen padişahların ve devlet adamlarının dönem dönemne denli çalıştıkları gözle görülür bir gerçek olmakla beraber yapılan düzenlemelerin sancağa pekte uygulanamadığı görülmektedir.

Her yıl Dâhiliye Nezaretine gönderilen raporlarda bu durumu destekler niteliktedir. 1880 Hapishane Nizamnamesi modern anlamda Osmanlı devletinde pek çok uygulamaya gidilmesinin önünü açmıştır. Çalışmamız içerisinde Canik Sancağı'nın da bu nizamname ve beraberinde yapılan reform hareketlerinden etkilendiğini görmekteyiz. Canik Sancağında merkez hapishanesi var olmakla beraber birçok kazada hapishane inşasının çok sonra yapıldığı görülmektedir. Hapishane olmayan kazalarda kimi zaman kiralama usulü ile bir mekân kimi zaman imamların evleri bu amaca hizmet etmek için kullanılmıştır. Canik sancağındaki hapishaneler merkez dâhil olmak üzere sağlık koşulları açısından son derece yetersizdir. Özellikle kazalardaki mekânların harap durumda olduğunu dönemler içinde yazılan raporlar anlatmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuş ancak yine kalıcı çözümler getirilememiştir.

Fiziki şartların yetersizliğinin yanında hapishanelerde yaşanan en büyük sorunların başında sağlık problemleri gelmektedir. Sancağın merkezinde ve kazalarında son derece nemli

ve rutubetli hapishane koşullarında mahkûmlar barınakta güçlük çekmektedir. Bu yetersiz ortam hapishane kapasitesinin çok üstünde mahkûmun burada barınması ile birleşince ciddi sorunlara sebep olmuştur. Hapishaneler konusunda dikkat çeken başka bir husus mahkûmların iâşe durumudur. Merkez kaza dahil olmak üzere Dâhiliye nezaretine gönderilen raporlarda iâşenin yeteriz kaldığı ve bu konuya ayrı bir bütçe taleplerinin olduğu görülmektedir. Mali koşulların elverişli olmadığı bu dönemde talepler tam anlamıyla yerine getirilememiştir. Mahkûmların hapishane içindeki zor barınma şartları, iâşe sorunları, hapishanelerin tamirat işleri ve hapishane gardiyanlarının maaşları vs. gibi bilgiler yine kayıt altına alınmış ve ilgili yerlere düzenli olarak bildirilmiştir.

Tarih boyunca dünya devletlerine bakıldığında hapishaneler hiçbir ülkede sorunsuz çalışan kurumlar olmamıştır. Osmanlı devletinde bu konuyla ilgili pek çok sorun çözüm beklemektedir. Hapishane insanın kendisi ile yüzleştiği kendisini mukayese ettiği bir ceza mekânıdır. Özgürlüğün kısıtlandığı bu noktada insan bazı problemlerini daha net görmektedir. Nitekim Osmanlı devletinde uygulanan bu sistem sağlık koşullarının elverişli olmamasından dolayı mahkûmları sürekli bir kaçma planı için sürüklemiştir. Hapishanelerin kapasitelerinin yetersiz olması birçok olumsuz davranışı beraberinde getirmiş ve yine firar vakaları yaşanmıştır. Osmanlı devletinde kanunların ön gördüğü şekildeki hapishanelerin tesisi yetersiz koşullara rağmen modernleşmenin bir simgesi haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Aça, M.**(2010). Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis, . E. G.-H. Altun içinde, *Hapishane Kitabı* . İstanbul: Kitapevi Yayınları, s. 503-518
- Arrianus.** (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati* (Çev. Murat Arslan). İstanbul: Odin Yayıncılık
- Artuk, M., & Alşahin, M.** (2015) Hapis Cezalarının Ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.21, S2, Ocak 2015 , s. 297-338.
- Atamer, G. O.-A.** (2010). Cezaevlerinde Rehabilitasyon Programları, . e. E.-H. Altun içinde, *Hapishaneler Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayınları, s.335-345
- Ayar, M.,** Bafra'da Osmanlı Dönemine Ait Modern Eğitim Kurumlarına İki Örnek: Zükur Erkek ve İnas Kız Rüştîyeleri. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(8) S,8, 67-90
- Bardakoğlu, A.** (1997)"Hapis".*TDV İslam Ansiklopedisi*, 1-17
- Bayraktar, M. S.,** Bafra ve Çarşamba'da Beylikler Döneminden Kalan Tarihi Yapılar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.25 , s. 111-139
- Bozkaya, K.** (2014). *Osmanlı'nın Mahpes'ten Modern Hapishanelere Geçiş Süreci*.İstanbul: Akademik Araştırmalar
- Demirbaş, T.** (2010). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. E. G.-H. Altun içinde, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, s. 3-39
- Demirci, S.** (Mayıs 2012). XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Canik Livâsında İdarî Taksimat ve Vergilendirilebilir Nüfus. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, S.25
- Demiryürek, H.** (2019). Osmanlı Hapishanesi (1914-1915). İstanbul: *Babıali Kültür Yayıncılık*, s.1-352
- Devellioğlu, F.** (2016) *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 40
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (BOA, DH.EUM.ADL) Dosya/ Gömlek No 36/24
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Muhasebe Kalemi (BOA. DH.EUM.MH) Dosya/Gömlek No 268/35
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (BOA. DH.EUM.THR) Dosya/Gömlek No19/53
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/ Gömlek No 31/40

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 1/23.	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No103/31.	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No107/19.	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No114/58.	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No115/35	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No117/6	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No12/5	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No14/34	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No14/54	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No142/37	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No143/23	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No144/23	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 149/15	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 150/38	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No155/100	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No155/35	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No156/7	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No.16/17	Emîriye ve

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No16/35	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No16/49	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No161/52	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No34/39	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No40/60	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No40/8	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 41/35	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 5/58	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 64/42	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No7/10	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 7/63	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No74/25	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No80/29	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 85/27	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti(BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No86/17	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 98/6.	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS) Dosya/Gömlek No 34/30	Emîriye ve

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 12/56	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 25/36	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 26/28	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 33/37	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 34/34	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 40.60	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 42/45	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 42/45	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 42/45	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 5/18	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 15/16	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mebânî-i Hapishaneler Müdüriyeti (BOA. DH.MB.HPS.M) Dosya/Gömlek No 37/14	Emîriye ve
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek No 1031/40	
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî KalemîBOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek No 1146/82	
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî KalemîBOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek No 1246/73	
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî KalemîBOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek No 1387/5	
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî KalemîBOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek No 1912/17	
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî KalemîBOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek No 2139/35	

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî BOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek.2158/59

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî BOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek.2784/72

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî BOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek.2859/19

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî BOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek.59/31

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî Mühimme Defteri BOA. (BOA, DH.MKT) Dosya/Gömlek.146/6

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA. DH.MUI) Dosya/Gömlek No 935/123

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA. DH.MUI) Dosya/Gömlek No.35/25

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (BOA. DH.ŞFR) Dosya/Gömlek No 217/31

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA. DH.TMIK) Dosya/Gömlek No 70/40.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA. DH.TMIK) Dosya/Gömlek No 70/41

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA. DH.TMIK) Dosya/Gömlek No 25/86

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA. DH.TMIK) Dosya/Gömlek No 55/14

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA. DH.TMIK) Dosya/Gömlek No 56/12

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî (BOA, ,MKT.MHB) Dosya/Gömlek No 146/6

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî (BOA, ,MKT.MHB) Dosya/Gömlek No 146/6

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye (BOA. ML.EEM) Dosya/Gömlek No 875/19

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye (BOA. ML.EEM) Dosya/Gömlek No 911/26

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye (BOA. ML.EEM) Dosya/Gömlek No 911/26

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbatalar (BOA, MVL) Dosya/Gömlek No 645/31

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Şûra-yı Devlet Evrakı(BOA. ŞD) Dosya/Gömlek No 261/47

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti (BOA, Y.PRK.DH) Dosya/Gömlek No 3/30

Duymaz, A. (2010). Türk Halk Şiirinde Hapishane,. e. E.-H. Altun içinde, *Hapishane Kitabı* . İstanbul: Kitapev Yayınları.

Erler, M. Y. (Yaz 2009). Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2/8 ,169-190

Fatsa Belediyesi. Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü [Erişim 03.10.2020 <https://testsite.ktb.gov.tr/ktmordu>]

Foucalt, M. (2015). *Hapishanelerin Doğusu* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitapevi

Gören, Y. S. (2010). Osmanlı Devletinde Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı. E. G.-H. Altun içinde, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, 3-40

Kafesoğlu, İ. (2016). Tanzimat Döneminde Çarşamba (Canik) Kazası. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi, s.117-131

Karaca, A. (2010). XIX Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün. E. G.-H. Altun içinde, *Hapishaneler Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, s.152-161

Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kılıç, O. (Ekim 200). Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006 (I.Kitap)*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi, s.31-54

Kortantamer, S. (2010). Memlûklerde Hapishaneler. E. G.-H. Altun içinde, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 93-100

Köse, O. (2007). Canik'te Asayiş (1911-1914). *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007*, s.243-263

Okur, M. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Karadeniz Bölgesi'nde Türk, Rum ve Ermeni Nüfusu*”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Nüfusu ve Kilisesi/Misyonerlik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1-31

- Orat, J. A.** (Ankara 2011). Hapishane Islahatı Bağlamında Çerkes Hapishanesinin Modernleşme Çalışmaları. *Folklor-Edebiyat Dergisi*, C.17, S.66, s.81-94
- Öz, M.** (2007). Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus. *Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap)*. Samsun: Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı
- Öz, M.** (2009) Samsun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, [Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/samsun> s. 1-5]
- Öz, M.** (2006). XV. Yüzyıllardan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi. *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006 (1.Kitap)*. Samsun: Samsun Büyük Şehir Belediyesi
- Öz, M.** (1999). XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özcan, S.** (2018) XX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Adları Değiştirilmek İstenen Yerler ve Yeni Adları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.13, S.25 . s.145-162
- Özçelik, M.** (Güz 2011). Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishaneleri'nin Durumu. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y.7 S.14 , s.16-40
- Özkuş, A. E.** (2010). XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler. E. G.-H. Altun, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Öztürk, N.** (2002). Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi. *Türkler Ansiklopedisi*, C.9. içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.1-38
- Öztürk, N.** (2011). Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512). E. G.-H. Altun içinde, *Hapishane Kitabı*. İstanbul : Kitapevi Yayınları, s.101-129
- Schull, K.** (2007) Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.212-238
- Serbestoğlu, İ.** (Amasya 2014). Ali Rıza Efendi'nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dini Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4 , s.55-70
- Sofuoğlu, E.** (2010). Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Fırar Teşebbüsleri. E. G.-H. Altun içinde, *Hapishaneler Kitabı*. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, s.166-186
- Soran, V.** (Ankara 2016). Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.59, s.114-140
- Sunay, S.** (Haziran 2018). Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1 , s.43-66

Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak "Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler"*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Şerif, A. (1999). *Anadolu'da Tanin (Haz. Mehmed Çetin Börekçi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tan, H. (Haziran 2020). Osmanlı Devleti'nde Hapishanelerin Islah Çalışmalarına Dair bir inceleme: Çarşamba Hapishanesi. *History Studies International Journal Of History* , s. s.1057-1084.

TVS 1286.(1869). Trabzon Vilayeti Matbaası

TVS 1286. (1869). Trabzon Vilayeti Matbaası

TVS 1296. (1879). Trabzon Vilayeti Matbaası

TVS 1296. (1879). Tranzon Vilayeti Matbaası

TVS 1311 . (1893). Trabzon Vilayeti Matbaası

TVS 1319.(1901). Trabzon Vilayeti Matbaası

TVS 1322. (1904). TTrabzon Vilayeti Matbaası

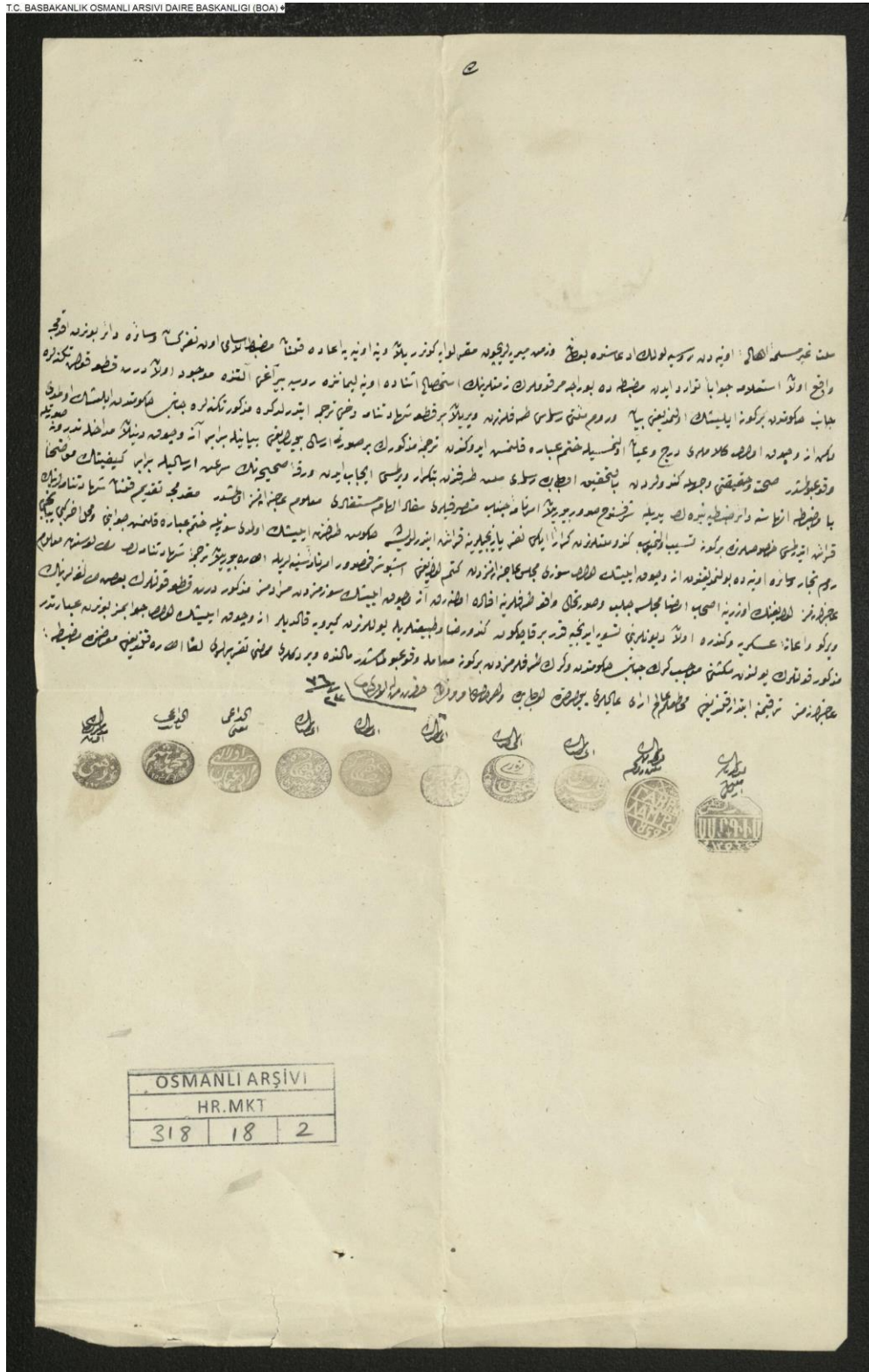
Ünlü, M. (2007). Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları., *Geçmişten Geleceğe Samsun*. Samsun: Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s.179-195

Yıldız, G. (2012). *Mapushâne/Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni(1839-1908)*. İstanbul: Kitapev Yayınları, s.1-341

Yılmaz, M. (2001) İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere Ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derisi, C.12, S.12-13*, s.539-581

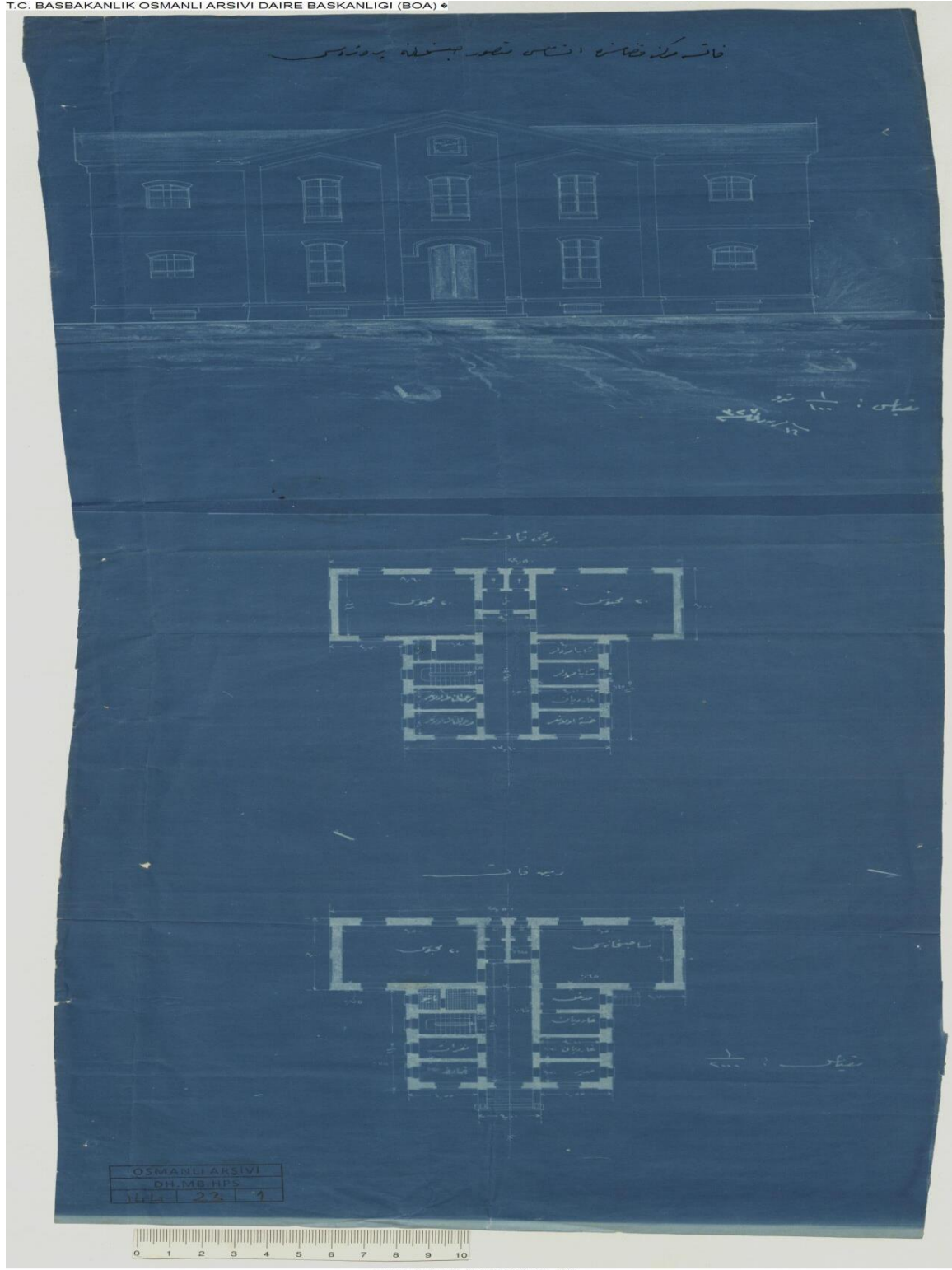
EKLER

HR.MKT.00318.00018.002

EK-I: Rusya bayrağıyla Ünye Limanı'nda demirleyen teknelerin kaptan ve tayfalarının hapsedilip teknelerine de el konulduğu iddia edilen ve istenile şartları yerine getirilmedikleri sonucunda şahısların tutuklandığını gösteren belgedir. İddia edildiği gibi mahkûmların eziyet sebebiyle değil eceliyle öldükleri anlatılmaktadır. BOA. HR.MKT.318.18.2

EK-II: Fatsa'da inşa edilecek hapisxananın keşif planı. BOA. DH. HPS.144.23.1

کتاب	درجہ	نمبر	تاریخ	ملاحظات
۱	۱	۵۷۱۹	ایک روز	۵۷۱۹
۱	۲	۵۷۲۰	ایک روز	۵۷۲۰
۱	۳	۵۷۲۱	ایک روز	۵۷۲۱
۱	۴	۵۷۲۲	ایک روز	۵۷۲۲
۱	۵	۵۷۲۳	ایک روز	۵۷۲۳
۱	۶	۵۷۲۴	ایک روز	۵۷۲۴
۱	۷	۵۷۲۵	ایک روز	۵۷۲۵
۱	۸	۵۷۲۶	ایک روز	۵۷۲۶
۱	۹	۵۷۲۷	ایک روز	۵۷۲۷
۱	۱۰	۵۷۲۸	ایک روز	۵۷۲۸
۱	۱۱	۵۷۲۹	ایک روز	۵۷۲۹
۱	۱۲	۵۷۳۰	ایک روز	۵۷۳۰
۱	۱۳	۵۷۳۱	ایک روز	۵۷۳۱
۱	۱۴	۵۷۳۲	ایک روز	۵۷۳۲
۱	۱۵	۵۷۳۳	ایک روز	۵۷۳۳
۱	۱۶	۵۷۳۴	ایک روز	۵۷۳۴
۱	۱۷	۵۷۳۵	ایک روز	۵۷۳۵
۱	۱۸	۵۷۳۶	ایک روز	۵۷۳۶
۱	۱۹	۵۷۳۷	ایک روز	۵۷۳۷
۱	۲۰	۵۷۳۸	ایک روز	۵۷۳۸
۱	۲۱	۵۷۳۹	ایک روز	۵۷۳۹
۱	۲۲	۵۷۴۰	ایک روز	۵۷۴۰
۱	۲۳	۵۷۴۱	ایک روز	۵۷۴۱
۱	۲۴	۵۷۴۲	ایک روز	۵۷۴۲
۱	۲۵	۵۷۴۳	ایک روز	۵۷۴۳
۱	۲۶	۵۷۴۴	ایک روز	۵۷۴۴
۱	۲۷	۵۷۴۵	ایک روز	۵۷۴۵
۱	۲۸	۵۷۴۶	ایک روز	۵۷۴۶
۱	۲۹	۵۷۴۷	ایک روز	۵۷۴۷
۱	۳۰	۵۷۴۸	ایک روز	۵۷۴۸
۱	۳۱	۵۷۴۹	ایک روز	۵۷۴۹
۱	۳۲	۵۷۵۰	ایک روز	۵۷۵۰
۱	۳۳	۵۷۵۱	ایک روز	۵۷۵۱
۱	۳۴	۵۷۵۲	ایک روز	۵۷۵۲
۱	۳۵	۵۷۵۳	ایک روز	۵۷۵۳
۱	۳۶	۵۷۵۴	ایک روز	۵۷۵۴
۱	۳۷	۵۷۵۵	ایک روز	۵۷۵۵
۱	۳۸	۵۷۵۶	ایک روز	۵۷۵۶
۱	۳۹	۵۷۵۷	ایک روز	۵۷۵۷
۱	۴۰	۵۷۵۸	ایک روز	۵۷۵۸
۱	۴۱	۵۷۵۹	ایک روز	۵۷۵۹
۱	۴۲	۵۷۶۰	ایک روز	۵۷۶۰
۱	۴۳	۵۷۶۱	ایک روز	۵۷۶۱
۱	۴۴	۵۷۶۲	ایک روز	۵۷۶۲
۱	۴۵	۵۷۶۳	ایک روز	۵۷۶۳
۱	۴۶	۵۷۶۴	ایک روز	۵۷۶۴
۱	۴۷	۵۷۶۵	ایک روز	۵۷۶۵
۱	۴۸	۵۷۶۶	ایک روز	۵۷۶۶
۱	۴۹	۵۷۶۷	ایک روز	۵۷۶۷
۱	۵۰	۵۷۶۸	ایک روز	۵۷۶۸
۱	۵۱	۵۷۶۹	ایک روز	۵۷۶۹
۱	۵۲	۵۷۷۰	ایک روز	۵۷۷۰
۱	۵۳	۵۷۷۱	ایک روز	۵۷۷۱
۱	۵۴	۵۷۷۲	ایک روز	۵۷۷۲
۱	۵۵	۵۷۷۳	ایک روز	۵۷۷۳
۱	۵۶	۵۷۷۴	ایک روز	۵۷۷۴
۱	۵۷	۵۷۷۵	ایک روز	۵۷۷۵
۱	۵۸	۵۷۷۶	ایک روز	۵۷۷۶
۱	۵۹	۵۷۷۷	ایک روز	۵۷۷۷
۱	۶۰	۵۷۷۸	ایک روز	۵۷۷۸
۱	۶۱	۵۷۷۹	ایک روز	۵۷۷۹
۱	۶۲	۵۷۸۰	ایک روز	۵۷۸۰
۱	۶۳	۵۷۸۱	ایک روز	۵۷۸۱
۱	۶۴	۵۷۸۲	ایک روز	۵۷۸۲
۱	۶۵	۵۷۸۳	ایک روز	۵۷۸۳
۱	۶۶	۵۷۸۴	ایک روز	۵۷۸۴
۱	۶۷	۵۷۸۵	ایک روز	۵۷۸۵
۱	۶۸	۵۷۸۶	ایک روز	۵۷۸۶
۱	۶۹	۵۷۸۷	ایک روز	۵۷۸۷
۱	۷۰	۵۷۸۸	ایک روز	۵۷۸۸
۱	۷۱	۵۷۸۹	ایک روز	۵۷۸۹
۱	۷۲	۵۷۹۰	ایک روز	۵۷۹۰
۱	۷۳	۵۷۹۱	ایک روز	۵۷۹۱
۱	۷۴	۵۷۹۲	ایک روز	۵۷۹۲
۱	۷۵	۵۷۹۳	ایک روز	۵۷۹۳
۱	۷۶	۵۷۹۴	ایک روز	۵۷۹۴
۱	۷۷	۵۷۹۵	ایک روز	۵۷۹۵
۱	۷۸	۵۷۹۶	ایک روز	۵۷۹۶
۱	۷۹	۵۷۹۷	ایک روز	۵۷۹۷
۱	۸۰	۵۷۹۸	ایک روز	۵۷۹۸
۱	۸۱	۵۷۹۹	ایک روز	۵۷۹۹
۱	۸۲	۵۸۰۰	ایک روز	۵۸۰۰
۱	۸۳	۵۸۰۱	ایک روز	۵۸۰۱
۱	۸۴	۵۸۰۲	ایک روز	۵۸۰۲
۱	۸۵	۵۸۰۳	ایک روز	۵۸۰۳
۱	۸۶	۵۸۰۴	ایک روز	۵۸۰۴
۱	۸۷	۵۸۰۵	ایک روز	۵۸۰۵
۱	۸۸	۵۸۰۶	ایک روز	۵۸۰۶
۱	۸۹	۵۸۰۷	ایک روز	۵۸۰۷
۱	۹۰	۵۸۰۸	ایک روز	۵۸۰۸
۱	۹۱	۵۸۰۹	ایک روز	۵۸۰۹
۱	۹۲	۵۸۱۰	ایک روز	۵۸۱۰
۱	۹۳	۵۸۱۱	ایک روز	۵۸۱۱
۱	۹۴	۵۸۱۲	ایک روز	۵۸۱۲
۱	۹۵	۵۸۱۳	ایک روز	۵۸۱۳
۱	۹۶	۵۸۱۴	ایک روز	۵۸۱۴
۱	۹۷	۵۸۱۵	ایک روز	۵۸۱۵
۱	۹۸	۵۸۱۶	ایک روز	۵۸۱۶
۱	۹۹	۵۸۱۷	ایک روز	۵۸۱۷
۱	۱۰۰	۵۸۱۸	ایک روز	۵۸۱۸

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MB.HPS
117 6 2

DH.MB.HPS.00117.00006.002

EK-III devamı BOA. DH. MB. HPS.117.6/2

OSMANLI ARŞİVİ
DH.EUM. AYŞ.
64 | 34 | 1

صومعه

الحاکم
الخطیر
امین

شعبه:
عمومی
خصوصی

- ۱- ایستای مشهوره و نه چنانست که او که کوه را قریب سنده دیک قولان را اهلیم آنجا می بردند طرخته قتل ایستاد.
- ۲- خواناجیه سینه صفور بون قریب سنده طای اوغلی بلان چادوسه اوغلی جلال ترلاده جفت سوزیده لایکه
- ۳- باری کتیک روم جسی طرخته قتل ایستاد سلاخ و حیوانی غصب ایستاد.
- ۴- انقاده نوصی اوغلی احمد ایکی جیف و زره چاقرا اوغلی رضا ایله رفیق محمد در دست ایستاد.
- ۵- قتل ایله کیده سوه آسند فضا که کلکه اولان بیست ایکی سلی اوچی غاسلی جه اولان وزه
- ۶- بید کتی قمره ایستاد ایستاد و قتل کلکه سادیده ایضا قاجیکه بیست قتل ایستاد.
- ۷- صاحب تاج چوران قریب جه رئیس صاری قططیه ایضا کلاه کتیده عبارت عوسیم قمره ایستاد.
- ۸- ایستاد و قمره جیلان مدافیه قتل دفع و بیک ایکی ایسی صفر غصب ایستاد.
- ۹- صامونه جوزن لره لی قریب جلع سرفه موشا تده بیکایم واده و خالی روم ایضا طرخته
- ۱۰- غصب ایستاد.
- ۱۱- بازه بولی اوزن روم آرادود کوجیلده قریب بیک کتیک برجه طرخته بازه بیکتده
- ۱۲- اولان اده و عربی و اده بولی ایله طقوز جیوان طاقه قالدیکه و نقیبه طرزه جیق ایستاد.
- ۱۳- اونه قضا تاج ادرم خوسه ناچیه سیک قمره چال قریب قتلای علیله برقه ایستاد اولان بیک
- ۱۴- اده و آس جیف طرزه طرخته ایستاد سدر ایستاد صاحب اعاده ایستاد.
- ۱۵- بازه نک ایستاد قریب سنده کید قتلای سخی قتل ایستاد.
- ۱۶- صامونک حوضه منطقه سیک صومعه ای کوی جیوان طرخته کوی سیکری مجرول صوبولسه ایکی
- ۱۷- قتل سخی بولسته.

DH.EUM.AYŞ.00064.00034.001

EK-V: Canik Mutasarrıflığı'nda gerçekleşen öldürme, gasp ve hırsızlık gibi vukuatların raporu

BOA. DH. UM. AYŞ.64.34/1

[illegible]

DII.MB.IIPS.M.00040.00060.003

[illegible]

DII.MB.IPS.M.00040.00060.004

EK-VII: Terme, Ünye, Bafra ve Çarşamba kazaları hapishanelerine ait yoklama cetvelleridir.

BOA. DH. MB. HPS. M. 40.60/2